

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

HADİS USULÜNDE SÂLİH HADİS KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet AKTAŞ

DANIŞMAN: Doç. Dr. Muhammet BEYLER

**YALOVA
HAZİRAN 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HADİS USULÜNDE SÂLİH HADİS KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet AKTAŞ
207213005

DANIŞMAN: Doç. Dr. Muhammet BEYLER

YALOVA
HAZİRAN 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Hadis Usulünde Sâlih Hadis Kavramı” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Ahmet AKTAŞ

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî nestaîn. Hamd, Allah Teâlâ'ya salât ve selâm Hz. Muhammed'e (s.a.v) ve onun ashâbının üzerine olsun.

Her ilim dalında olduğu gibi hadis ilminde de ıstılahlar, belirli bir tarihî süreç ve ilmi birikimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda hadis terimlerinin dönemsel gelişimi ve birbirleriyle olan ilişkilerini göz ardı etmek yüzeysel bir bilgi aktarımı olduğu gibi ulaşılan neticelerin anlamlı bir bağlama yerleştirilmesine engel teşkil etmektedir. Mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen bir terim olan sâlih hadis kavramı da yukarıda zikredilen hususlar çerçevesinde ele alınmayı hak etmektedir.

Hadis Usulünde Sâlih Hadis Kavramı başlıklı bu çalışma, esas itibarıyla sâlih hadis kavramının sistematik hadis usulü eserleri öncesinde ve sonrasındaki karşılığını ve tarihi seyri içerisindeki gelişimini ele almaktadır. Bu meyanda hadis usulü alanında sâlih hadisten maksadın her rivayet için sahih ve hasen hadise şâmil bir kavram mı yoksa sahih ve hasen hadis dışında zayıflığı fazla olmayan, mütâba'ât ve şevâhid ile desteklenebilen bir ıstılah mı? sorusuna hem *Sünen-i Ebî Dâvud* özelinde hem de *Sünen* dışında cevaplar aranmıştır.

Yukarıdaki mülahazalar doğrultusunda bu çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, sâlih hadisin sözlük ve istikrar bulmuş terim anlamı verilmiş, bir ıstılah olarak sâlih hadis teriminin Ebû Dâvud öncesi ve sonrasındaki tarihî gelişimi üzerinde durulmuştur. Ayrıca *Sünen-i Ebî Dâvud*'da yer alan sâlih hadislerin toplam sayısı tespit edilmiştir. Yine birinci bölümde meselenin modern anlamdaki yerini tespit etmek amacıyla 20. yüzyıl ve günümüz muhaddislerinin görüşleri ilgili başlıklar altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise sâlih hadis ile ilgili tartışmalar ve sâlih hadis olarak nitelenen örnek rivayetler incelenmek suretiyle meselenin pratik yönü ele alınmış, son olarak da ulaşılan neticeler kaydedilmiştir.

Her şeyden önce yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Muhammet BEYLER'e en kalbî hürmet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Tez savunma jürimde bulunan tenkit ve tavsiyeleri ile teze katkılarda bulunan saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Ebubekir SİFİL ve Doç. Dr. Selim DEMİRCİ'ye medyûn-u şükrânım. Tezi baştan sona okuyarak kıymetli görüş ve tavsiyelerini dile getiren Dr. Hüseyin DEMİR, Arş. Gör. Ubeydullah EFE ve Yaman SIRMABIYIKOĞLU'na ayrıca teşekkür ederim. Kütüphanesinden sıklıkla istifade ettiğim İLAM Kütüphanesi yöneticileri ve çalışanlarına da minnettarım. Son olarak tez süresince maddi ve manevî desteğini gördüğüm başta ailem ve Erkan ÖZDEMİR Beyefendiye teşekkürü bir borç bilirim.

Haziran – 2022

Ahmet AKTAŞ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
TABLOLAR LİSTESİ	xi
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi.....	2
2. BİRİNCİ BÖLÜM: SÂLİH HADİS KAVRAMI VE TARİHÎ GELİŞİMİ	11
2.1. Sâlih Hadis Tarifi	11
2.1.1. Sözlük Anlamı	11
2.1.2. Terim Anlamı	13
2.2. Sâlih Hadis Kavramının Tarihî Gelişimi.....	14
2.2.1. Ebû Dâvud Öncesinde Sâlih Hadis	14
2.2.2. Ebû Dâvud’ a Göre Sâlih Hadis	22
2.2.3. Ebû Dâvud – İbnü’s-Salâh Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis.....	25
2.2.3.1. Ebû Hâtim er-Râzî	26
2.2.3.2. Bezzâr	26
2.2.3.3. Nesâî	27
2.2.3.4. Ukaylî	28
2.2.3.5. İbnü’s-Seken.....	29
2.2.3.6. İbn Adî.....	30
2.2.3.7. Hattâbî	31
2.2.3.8. İbn Abdülber ve Makdisî.....	33
2.2.3.9. İbnü’s-Salâh.....	34
2.2.4. Münzirî ve Süyûtî Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis	36
2.2.4.1. Münzirî	36
2.2.4.2. Nevevî.....	37
2.2.4.3. İbn Rüşeyd.....	38
2.2.4.4. İbn Seyyidünnâs	38
2.2.4.5. Zehebî	40

2.2.4.6. İbn Kesîr	42
2.2.4.7. ‘İrâkî	42
2.2.4.8. Ebû Abdullah İbnü’l-Vezîr	43
2.2.4.9. İbn Hacer el-Askalânî	45
2.2.4.10. Bikâî	48
2.2.4.11. Sehâvî	50
2.2.4.12. Süyûtî	52
2.2.5. Süyûtî - 20. Yüzyıl Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis	54
2.2.6. 20. Yüzyıl ve Sonrasındaki Dönemde Sâlih Hadis	56
2.2.6.1. Hattâbî Gibi Düşünen Âlimler	56
2.2.6.2. İbn Hacer Gibi Düşünen Âlimler	57
2.2.6.3. Bikâî Gibi Düşünen Âlimler	61
2.2.6.4. Süyûtî Gibi Düşünen Âlimler	63
2.2.7. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Sâlih Hadis	64
3. İKİNCİ BÖLÜM: SÂLİH HADİS İLE İLGİLİ MESELELER ve SÂLİH HADİS OLARAK NİTELENEN ÖRNEK RİVAYETLER	73
3.1. Sâlih Hadis İle İlgili Meseleler	73
3.1.1. Sâlih Hadislerin Sıhhatini Tespit Etmenin Yolları	73
3.1.1.1. Hadisin Bütün Tariklerini İncelemek	73
3.1.1.2. Senedde Bulunan Râvilerin Cerh-Ta’dîl Durumlarını Araştırmak	75
3.1.2. Sâlih Hadis İle İlgili Kavramlar	76
3.1.2.1. Sâlihu’l-İsnâd	76
3.1.2.2. Sâlih li’l-İhticâc	77
3.1.3. Sâlih Hadisin Hükümü	77
3.1.4. Sâlih Hadisin Diğer Hadis Türleri İle İrtibatı	78
3.1.4.1. Ceyyid ve Kavî	78
3.1.4.2. Ma’rûf ve Mahfûz	80
3.1.4.3. Sâbit	81
3.1.4.4. Müşebbeh	82
3.1.4.5. Müstakîm	84
3.1.4.6. Müstahsen	85
3.1.4.7. Nebîl	86
3.2. Sâlih Hadis Olarak Nitelenen Örnek Rivayetler	86
3.2.1. <i>Sahîhayn</i> ’da Bulunan veya Sahih Hadis Şartlarını İhtiva Eden Sâlih Hadis	87

3.2.2. Hasen li-Zâtihî Hükümündeki Sâlih Hadis	90
3.2.3. Âdîd İle Hasen li-Gayrihî Seviyesine Yükselen Sâlih Hadis.....	93
3.2.4. Zayıf Hükümündeki Sâlih Hadis.....	95
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	99
KAYNAKLAR	103
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR

b.	:Bin, İbn (oğlu)
b.y.	:Basım Yeri Yok
bk.	:Bakınız
çev.	:Çeviren
<i>DİA</i>	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
Erişim	:Erişim Tarihi
H.z.	:Hazreti
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
MÜ	:Marmara Üniversitesi
No.	:Numara
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölüm Tarihi
r. anhâ	:Radıyallahu anhâ
r.a.	:Radıyallâhu anh
s.a.v.	:Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik Eden
ts.	:Tarihsiz
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
y.y.	:Yayıncı Yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Ebû Dâvud'un <i>Sünen</i> 'inde Sâlih Hadis Sayısı.....	24
--	----

HADİS USULÜNDE SÂLİH HADİS KAVRAMI

ÖZET

Hadis âlimleri, sahih ve hasen olarak niteledikleri hadisler için ihticâc ve kabule elverişli olduklarını ifade eden bazı ıstılahlar kullanmışlardır. Bu ıstılahlar arasında zikredilen sâlih hadis, hadis usulü alanında incelemeyi gerektiren bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Sâlih hadisin tam olarak ne anlama geldiğine dair bazı ihtilaflar daha çok *Sünen-i Ebî Dâvud* üzerinde yoğunlaşmaktadır. Mekkeli âlimlerin *Sünen* hakkında yönelttikleri sorulara cevap vermek için bir mektup yazan Ebû Dâvud, burada *Sünen*'de şiddetli zayıf olan rivayetlerin durumunu belirttiğini, haklarında bir şey söylemediği rivayetlerin ise sâlih olduğunu ifade etmiş ancak söz konusu terim ile ne kastettiğini açıklamamıştır. Sâlih hadisin sahih ve hasen hadise şâmil, ihticâca elverişli olan bir ıstılah olmasının yanında zayıf olduğu halde mutâba'ât ve şevâhid yoluyla güçlendirilen, bir anlamda zayıflığı müncebir (onarılmış) olan hadisler için kullanılıp kullanılmadığına dair soruların incelendiği bu çalışmada mesele sadece Ebû Dâvud'un üzerinden değil kronolojik bir sıra takip edilerek diğer âlimlerin kullanımları da incelenmek suretiyle bir bütün olarak ele alınmıştır. Ayrıca Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sükût ettiği, zımnî sâlih olarak gördüğü örnek rivayetler incelenmiş, böylelikle sâlih hadis ile ilgili bilgilerin anlamlı bir bağlama yerleştirilmesine gayret edilmiştir. Netice itibari ile şemsiye bir kavram (umbrella concept) olarak tavsif ettiğimiz sâlih hadis kavramının teorik açıdan ele alınmasının ardından pratikte karşılığını ortaya koymak adına sâlih olarak nitelenen rivayetlerin *Sahîhayn*'da bulunan veya sahih hadis şartlarını ihtiva edenler, hasen li-zâtihî veya âdîd ile hasen li-gayrihî seviyesine yükselen hadisler ve son olarak zayıf hadis olduğu düşünülen sâlih hadis, şeklinde dört başlık altında ele alınmıştır. Böylelikle burada örnek olarak verilen sâlih hadisin içerisinde pek çok hadis türünü ihtiva eden bir kavram olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usulü, Sâlih Hadis, Ebû Dâvud, *Sünen*

THE TERM OF SALĪH HADĪTH IN THE SCIENCE OF HADĪTH METHODOLOGY

ABSTRACT

Hadīth scholars have used other concepts that state that they are suitable for goodness and acceptance for hadīths, that they describe as authentic and agreeable. Among these technical vocabularies, the salīh hadīth is an issue that requires examination in the field of hadith procedure. Some conflicts about exactly what the holy hadīth means are mostly focused on Abū Dāwūd's *Sunan*. Abū Dāwūd wrote a letter to answer the questions posed by the scholars of Mecca about the *Sunan*, he stated the status of the transmissions that were severely weak in *Sunan*, and that the transmissions that he did not say anything about them salīh but did not explain what he meant by the term. In this study, which examines whether the hadīth of the salīh hadīth is used for hadīths that are strengthened by testimonials and attestations, which are strengthened by testimonials and attestations, the issue is not only through Abū Dāwūd, but also through a chronological order and the uses of other scholars are examined. In addition, the sample narratives that Abū Dāwūd silenced in his *Sunan* and which he regarded as tacitly salīh were examined, thus trying to place the information about the salīh hadīth in a meaningful context. As a result, after the theoretical consideration of the salīh hadīth concept of the umbrella concept, the narratives described as subjugation in order to show the practical value of the narratives in the two saḥīhs, which contain the conditions of the authentic hadīth, good on its own virtue or the good by virtue of another hadīth immoral level, and finally the weak hadīth, are discussed under four headings. Thus, it has been determined that there is a concept that contains many types of hadīths in the salīh hadīth given here as an example.

Keywords: Hadīth, Hadīth Methodology, Salīh hadīth, Abū Dāwūd, *Sunan*

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

İstılahlar ilmi olarak da tavsif edilen hadis ilmi, diğer ilim dalları gibi kendine has bir terminolojiye sahiptir. İstılah açısından oldukça zengin bir birikime sahip olan hadis ilminin kendi bünyesinde ortaya koyduğu ve geliştirdiği terimlerin mahiyetini kavrayabilmek hadis ilmi sahasında çalışma yapabilmek için zaruri bir önem taşımaktadır.

İmam Ebû Dâvud (ö. 275/889), Mekkeli âlimlerin *Sünen* hakkında yönelttikleri sorulara cevap vermek için yazdığı *Risâlesi*'nde, şiddetli zayıf olan rivayetlerin durumunu belirttiğini, haklarında bir şey söylemediği (sükût ettiği) rivayetlerin ise sâlih olduğunu ifade etmiş ancak sâlih hadisin tanımına dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu sebeple bu çalışmada mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen rivayet türü olan sâlih hadis terimi hem Ebû Dâvud'un *Sünen*'i özelinde hem de *Sünen* dışında gelişen birtakım sorular etrafında ele alınmaktadır. Bu soruların başında sâlih hadis teriminin ilk olarak hangi tarihte, kim veya kimler tarafından kullanıldığı ve tarihi seyir içerisinde mezkûr kavram üzerine yapılan açıklamalarda bir değişimin söz konusu olup olmadığı gelmektedir. Bu sebeple sâlih hadisin mahiyetini ortaya koymak amacıyla söz konusu kavramın başta hadis usulü eserlerinde olmak üzere diğer hadis literatürü içerisindeki yeri kronolojik olarak incelenecektir. Araştırma boyunca sâlih hadisin, sahih ve hasen hadise şâmil veya sahih ve hasen hadis dışında mütâba'ât ve şevâhid ile desteklenebilen zayıf hadis olup olmadığına yönelik soruların Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden bağımsız olarak irdelenmesi, mesele üzerindeki tartışmalara farklı bir boyut kazandıracaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil olarak sâlih hadis kavramı ile ilgili yapılmış Arapça veya Türkçe herhangi bir çalışma bulunmadığından bu araştırma, hadis terimlerine yönelik yapılan çalışmalara yardımcı olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca bu araştırmanın, sâlih hadis ile ilgili teorik tartışmaları, detaylı bir şekilde ele alması ve mezkûr kavram üzerinde yaşanan tartışmaların modern zamandaki karşılığına dair düşüncelere yer vermesi hasebiyle de sâlih hadis kavramının daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması umulmaktadır. Nihayet bu çalışmada, sâlih hadise dair teorik genel çerçeve çizildikten sonra seçilmiş örnek

rivayetler, meselenin pratikteki yansımaları ortaya koymak adına tali amaçlar arasında yer almaktadır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi

Haiz olduğu öneme rağmen sâlih hadis kavramını usul açısından ele alan tespit edebildiğimiz müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Birinci bölümde sâlih hadisin istilahlaşma sürecinin ne şekilde gelişim gösterdiğini ortaya koymak adına 131 eser, kronolojik sıra göz önünde bulundurularak incelenmiş, mezkûr konu ile ilgili bilgiler tarafımızdan yapılan tenkit ve değerlendirmelerle serdedilmiştir.¹ Bu noktada konu

¹ Arapça ve Türkçe yüksek lisans, doktora tezleri, makaleler ve *DİA* maddeleri hariç incelenen eserler şunlardır: 1. Şâfiî, *er-Risâle*; 2. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*; 3. Yahya b. Ma'în, *et-Târih*; 4. Ali b. Medînî, *İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*; 5. Ali b. Medînî, *Su'âlâtü Muhammed b. 'Osmân b. Ebî Şeybe li-'Alî b. el-Medînî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*; 6. Ahmed. Hanbel; *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*; 7. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*; 8. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh Mukaddimesi*; 9. Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vaşfi Sünenihî*; 10. Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*; 11. Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*; 12. Nesâî, *ed-Duaâ' ve'l-Metrûkîn*; 13. İbn Ebû Hatim, *Mukaddimetü Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl*; 14. İbn Ebû Hatim, *Kitâbü'l-İlel*; 15. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*; 16. Ebû Ubeyd el-Âcurrî, *İcâbâtühû 'alâ su'âlâti Ebî Ubeyd Muhammed b. 'Alî b. 'Osmân el-Âcurrî*; 17. Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*; 18. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*; 19. İbn Hibbân, *Mukaddimetü Sahîhi İbn Hibbân*; 20. İbn Hibbân, *Mukaddimetü Kitâbi's-Sikât*; 21. İbn Hibbân, *Mukaddimetü Kitâbi'd-Du'afâ ve'l-mecrûhîn*; 22. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*; 23. Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifetü 'ulemâ'i'l-hadîs*; 24. Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye fî (ma'rifetü usûli) 'ilmi'r-rivâye*; 25. Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmî*; 26. İbn Abdülberr, *et-Temhîd Mukaddimesi*; 27. İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*; 28. Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb*; 29. Münzirî, *Muhtasarü Süneni Ebî Dâvûd*; 30. Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*; 31. Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*; 32. Nevevî, *el-İcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd*; 33. Ahmed b. Ferâh el-İşbilî, *Manzûme fî mustalahi'l-hadîs*; 34. İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*; 35. İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs*; 36. İbn Cemâa el-Kinânî, *el-Menhelü'r-revî fî 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*; 37. Şerefüddin et-Tîbî, *el-Hülâsa fî usûli'l-hadîs*; 38. İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*; 39. Ebû'l-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfi fî 'ulûmi'l-hadîs*; 40. Zehebî, *el-Mûkiza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*; 41. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*; 42. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*; 43. İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*; 44. İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî*; 45. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbu muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd*; 46. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*; 47. Zerkeşî, *Şerhu 'ulûmi'l-hadîs li-İbni's-Salâh (en-Nüket)*; 48. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*; 49. Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*; 50. İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*; 51. Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh*; 52. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*; 53. Irâkî, *Şerhu't-Tebîr ve't-tezkira*; 54. Irâkî, *Nazmü'l-İktirâh*; 55. Seyyid Şerîf Cürcânî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*; 56. İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr*; 57. İbn Hacer, *en-Nüket 'ale'l-Elfiyye*; 58. İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*; 59. İbn Hacer, *Nüzhettü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*; 60. Muhyiddin el-Kâfiyeci, *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-hadîs*; 61. Kâsım b. Kutluboğa, *Haşiye 'alâ Şerhi'n-Nuhbe*; 62. Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-elfiyye*; 63. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*; 64. Sehâvî, *Kitâbü'l-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*; 65.

Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*; 66. Sehâvî, *Bezlü'l-mechûd fî hatmi Süneni Ebî Dâvûd*; 67. Sehâvî, *el-Kavlü'l-bedî' fî's-salâti 'ale'l-Habîbi's-şefî*; 68. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*; 69. Süyûtî, *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*; 70. Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi-şerhi ('alâ) Elfiyyeti'l-'Irâkî*; 71. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*; 72. Muhammed Abdürraûf Münâvî, *el-Yevâkût ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*; 73. Emir San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*; 74. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*; 75. Abdülhay el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî*; 76. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla*; 77. Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*; 78. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*; 79. Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*; 80. Halîl b. Ahmed es-Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*; 81. Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-'Azbi'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*; 82. Babanzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi -Mukaddime-*; 83. Şebbir Ahmed Osmânî, *Mebâdi'u 'ilmi'l-hadîs ve usûlihî*; 84. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*; 85. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Î'la'ü's-sünen -mukaddimesi-Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*; 86. Muhammed İdrîs el-Kandehlevî, *Minhatü'l-muğîs fî şerh-i elfiyeti'l-hadîs*; 87. Ebû Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî el-Hemdânî, *el-Muktarah fî ecvibeti ba'zı es'ileti'l-mustalah*; 88. Mustafa b. İsmâil es-Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*; 89. Mahir Yasin Fahl, *Buhûs fî'l-mustalah*; 90. Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*; 91. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlû'l-hadîs*; 92. Vellevî el-İtyûbî, *İs'âfû Zevî'l-vatar*; 93. Vellevî, *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*; 94. Hâtîm b. Ârif el-Avni, *Menhecü'l-muktarah li-fehmi'l-mustalah*; 95. Abdullah Sirâceddin, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs*; 96. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'i, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*; 97. Süleymân el-Useymin et-Temîmî, *Mustalahu'l-hadîs*; 98. Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*; 99. Abdülmennân er-Râsih, *Mu'cemu Istilâhâtî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*; 100. Bedîusseyyid el-Lahhâm - Mustafa Saîd el-Hın, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*; 101. Sa'd b. Abdullah Âl-Hamîd, *Menâhicü'l-Muhaddisîn*; 102. Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisi*; 103. Nurettin İtr, *Menhecü'n-nakd*; 104. Muhammed Cemîl en-Nûristânî, *el-Medhal ilâ Süneni'l-İmâmi Ebî Dâvud*; 105. Sâcid Abdurrahmân es-Siddîkî, *el-Mu'cemu'l-hadîs fî 'ulûmi'l-hadîs*; 106. Muhammed es-Sıbâğ, *el-Hadîsü'n-nebevî mustalahuhû*; 107. Takiyyüddîn en-Nedvî, *Ebû Dâvud el-Hâfiz el-Fakîh*; 108. Ahmet Yücel, *Hadis Istilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*; 109. Ahmet Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlî*; 110. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*; 111. Selman Başaran - M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlî*; 112. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlî*; 113. Talat Koçyiğit, *Hadis Istilahları*; 114. İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Usûlî*; 115. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*; 116. Lütfî Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*; 117. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istilahları*, çev. M. Yaşar Kandemir; 118. Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, çev. Selman Başaran - M. Ali Sönmez; 119. Yavuz Köktaş, *Hadis Usûlî Yazıları*; 120. Abdullah Aydın, *Hadis Istilahları Sözlüğü*; 121. Abdullah Aydın, *Hadis Tesbit Yöntemi*; 122. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*; 123. Cemal Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili*; 124. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i Kaynakları ve Tasnif Metodu*; 125. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*; 126. Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*; 127. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duâfâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*; 128. Hayreddin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlî*; 129. Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*; 130. Şeref el-Kudât, *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlî*, çev. Halil İbrahim Doğan; 131. Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Düzenli - Ayhan Ak.

hakkında bilgi veren kaynakların birinci derecede hadis usulü eserleri ikinci derecede ise ricâl ve tabakât kitapları olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

Araştırma boyunca kişi, eser ve ıstılahların yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* imlâ usulleri, dipnot ve kaynakçada ise isnad atıf sisteminin ikinci edisyonu esas alınmıştır. Bahse konu olan râvi ve âlimlerin vefat tarihleri, ilk geçtikleri yerde hicrî ve milâdî olarak verilmiştir.

Sistematiik bütünlüğe sahip olmayan İbnü's-Salâh (ö. 643/1246) öncesindeki hadis usulü eserlerinin hepsi incelenmiş ancak sâlih hadis hakkında herhangi bir bilgi ile ihtiva etmemeleri sebebiyle değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Ancak Ebû Dâvud'un sâlih hadis tartışmalarına sebep olan *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* isimli mektubuna dair kaleme alınan Lûtfî es-Sabbâğ (ö. 2017) neşri, M. Zâhid el-Kevserî'in (ö. 1952) ta'likî ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin (ö. 1997) tahkiki özenle incelenmiştir. Yine bu meyanda Ebû Dâvud'un *Risâle*'sini İngilizceye tercüme eden Abdülkerim Malkoç'un "Abû Dâwûd's Letter in which He Discussed His Method in *as-Sunan*: The Text and Translation with Notes" adlı makalesi ile Mehmet Fatih Kaya'nın *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke* adlı video dersleri istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Bu çalışmada Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin iki farklı tahkikinden yararlanılmıştır. Tez boyunca *Sünen*'deki hadislerin tahrici için Şuayb Arnaût (ö. 2016), Muhammed Kamil Karabelli tahkiki kullanılmıştır. *Sünen*'deki sâlih hadislerin sayısını verebilmek adına Muhammed Avvâme tahkiki tercih edilmiştir. Söz konusu tahkikin elektronik ortam haricinde matbû nüshasının elimizde olması, sükût edilen dolayısıyla zımnen sâlih olarak kabul edilen hadislerin daha hızlı ve daha pratik bir şekilde incelenmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadisleri tespit edebilmek için *Sünen*'in nüsha farklılıklarına işaret eden bir neşre ihtiyaç duyulmaktadır. Zira ileride İbn Hacer'in belirteceği üzere sükût edilen hadisler hakkında *Sünen-i Ebî Dâvud*'un olabildiğince bütün nüshaları incelendikten sonra nihai karar verilmelidir. Bu noktada Muhammed Avvâme'nin tahkiki *Sünen* neşri nüsha farklılıklarını sembollerle de belirtmesi sebebiyle sâlih hadislerin sayımında tercih edilmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla, sâlih hadis konusu bir hadis usulü eserinde ilk defa hasen hadis bağılığı altında İbnü's-Salâh'ın *Mari'fetü Envâ'i 'Ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde işlenmiştir. Sâlih hadisi Ebû Dâvud'un *Sünen*'i hakkında bir mesele olarak gördüğü

anlaşılan İbnü's-Salâh, burada ne sâlih hadisi tarif etmiş ne de tafsilatlı bir izah yapmıştır. İbnü's-Salâh'ın mezkûr eserini ihtisâr ve tehzîb eden Nevevî (ö. 676/1277) ise, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* adlı eserinde İbnü's-Salâh'ın görüşlerini hiçbir ekleme veya tenkitte bulunmadan iktibâs ettiği görülmektedir. Ancak onun *el-Îcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adlı kitabını incelediğimizde farklı yönde açıklamalarla beraber İbnü's-Salâh'a muhalefet ettiği tespit edilmiştir. Söz konusu itirazlar araştırmamızın ilgili kısmında kaydedilmiştir. Bütün bunların yanında İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 'Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh*, *Şerhu't-Tebîrâ ve't-tezkira* adlı çalışmaları, İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr*'ı sistematik hadis usulü eserlerinde sâlih hadisle ilgili en fazla yararlanılan kaynaklar arasındadır. Ancak İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*, Bikâî'nin (ö. 855/1480) *en-Nüketü'l-vefîyye bimâ fî şerhi'l-elfîyye*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî* adlı eserleri sâlih hadis hakkında, yukarıda zikri geçen hadis usulü eserlerinden daha kapsamlı, doyurucu bilgiler verdikleri görülmektedir.

Bu çalışmada en fazla başvurulmuş kaynaklardan, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî* adlı eseri ise sâlih hadis kavramının ıstılahlaşma serüveninin kemâle ulaştığı bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim burada Süyûtî'nin Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden bağımsız, sâlih hadis için yapmış olduğu tanım ve *Sünen* özelindeki kanaatleri oldukça değerlidir.

Bu kabilden olmak üzere Emir San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *Zaferü'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, Cemâleddin el-Kâsımî'nin (ö. 1866/1914) *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, Tâhir el-Cezâirî'nin (ö. 1920) *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* adlı eserleri istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Modern dönemde Babanzâde Ahmed Naîm'in (ö. 1934) *Sahîh-i Buhârî Muhtasari Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*'nin mukaddimesi, Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1958) *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*'i şerh ettiği *el-Bâ'isü'l-hasîs ilâ ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîs*'i, Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö. 1974) *Î'la'ü's-sünen* mukaddimesi olan *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eseri, Nureddin İtr'in (ö. 2020) *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı çalışması ve Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'i'nin *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs* adlı eseri

başvurulan kaynaklardandır. Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî'nin *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, Târık b. İvazullah'ın *Şerhu lüğati'l-muhaddisi manzûme fî mustalahi'l-hadîs* adlı hadis sözlükleri de yararlanılan eserlerin başında gelmektedir. İbnü's-Salâh'tan günümüze kadar ulaşan hadis usulüne dair eserler, sâlih hadis kavramının incelenmesinde önemli bir yere sahip olmaları hasebiyle özellikle belirtilmiştir.

Sâlih hadis kavramının Ebû Dâvud öncesi ve sonrasında kim veya kimler tarafından kullanıldığı tespit etmek amacıyla ricâl kitapları da taranmıştır. Usul kâidelerinin bir nevi pratiğinin yapıldığı cerh-ta'dîl kitapları incelenirken doğal olarak râviyi değil mervîyi niteleyen bir kavram olan sâlih teriminin izi sürülmüştür. Bunun tespiti için de hadis usulü eserleri haricinde kronolojik bir sırayla cerh-ta'dîl, tabakât ve terâcim kitapları gözden geçirilmiştir.

Bu noktada İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'i Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*'i, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl ve Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*' adlı eserleri ile İbn Hacer'in *Tehzîbu't-tehzîb* adlı çalışması istifade edilen kaynaklardan sadece birkaçıdır.

Bütün bu eserlerin yanında sâlih hadise dair bilgi veren kaynaklar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin bu çalışmada Hattâbî'nin (ö. 388/988) *Me'âlimü's-Sünen*'i, Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf* ve Muhtasarı *Sünen-i Ebî Dâvud* adlı eserleri, İbn Seyyidünnâs'ın (ö. 734/1334) *Nefhu's-şezî' fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî* isimli eseri, Sehâvî'nin *Bezlü'l-mechûd fî hatmi Süneni Ebî Dâvûd* ve *Hatmu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud* adlı çalışmaları, Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-Aşareti'l-Kâmile*'si ve Muhammed Cemil Nûristânî'nin, *el-Medhal ilâ Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd* adlı eseri yararlanılan kaynaklar arasındadır. *Sünen-i Ebî Dâvud* üzerine yazılan şerhlerin hemen hemen hepsinin mukaddimeleri de ayrıca incelendiği, yapılan okumalar sonucunda sâlih hadis kavramına dair kayda değer bilgi veren şerhlerin kaynak olarak kullanıldığı da ayrıca ifade edilmelidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere sâlih hadisi bütüncül bir bakış açısıyla inceleyen muâsır bir çalışma, yüksek lisans veya doktora tezine de rastlayabilmiş değiliz. Yapılan çalışmaların çoğunlukla *Sünen-i Ebî Dâvud* üzerine olduğu göz önünde

bulundurulduğunda kapsamlı bir çalışmanın ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen Muhammed b. Hâdî el-Medhalî'nin *Mâ Sekete anhu el-İmâm Ebî Dâvud mimma fî isnâdihî da'fun* adlı yüksek lisans tezi Ebû Dâvud'un *Sünen*'de sükût ettiği 365 hadisin isnadının zayıf olduğunu ortaya koyması açısından oldukça değerlidir. Ancak Medhalî, burada konuyu bir sistematığa oturtmadığı gibi hadis usulü açısından tatmin edici bilgiler de vermemiştir. Muavvad Bilâl el-Avfi'nin *Ebû Dâvud es-Sicistânî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs* adlı yüksek lisans tezi için de aynı durum geçerlidir. 2007 yılında Cezayir'de Fâyize Muhammedî tarafından hazırlanan *'Ulûmu'l-hadîs fî Sünen-i Ebî Dâvud* adlı doktora tezinin sonucu İbn Hacer'in kanaatlerini ortaya koymaktadır. Bu sebeple hazırlanan tezde sâlih hadis kısmının kapsamlı bir çalışmanın ürünü olduğu söylenemez. Ancak zikri geçen yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırmada istifade edilen eserler arasında olduğu belirtilmelidir.

Kuveyt Üniversitesi Şeriat Fakültesi Öğretim Üyelerinden Nihad Abdülhalim Ubeyd'in 61 sayfalık "Sükûtu Ebî Dâvud 'ale'l-hadîsi fî *Sünenihî*" isimli makalesi bu araştırmada incelenen çalışmalardan biridir. Yazar makalesinin girişinde Hattâbî ve sonrasında gelişen *Sünen* merkezli sâlih hadis tartışmalarına kısaca değinmiş, modern anlamda Kevserî, Ebû Gudde, Nâsırüddin el-Elbânî (ö. 1999) ve Nureddin İtr'in görüşlerine de yer vermiştir. Sonuç olarak mesele hakkında üç farklı görüşün hakim olduğunu ifade eden yazar, âlimlerin kanaatlerini de üç farklı kategoride ele almıştır. Burada her ne kadar bazı isimler üzerinde isabetli tespitler yapıldığı görülsede tenkide açık noktalar bulunmaktadır. Ayrıca makalede Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden 24 hadis seçilmiş, seçilen bu hadisler; Ebû Dâvud'un *Sünen*'de sükût ettiği ancak Münzirî ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) zayıf olduğunu belirttiği hadisler ile zayıf olduğu bilinmesine rağmen zikri geçen her iki âlimin de sessiz kaldığı hadisler olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Kanaatimize göre Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sâlih hadislerin her ne kadar zayıf hadislerle ilişkisi olduğu bilinse de bu yetersizdir. Zira *Sünen*'de sâlih hadisler arasında sahih veya hasen hükmünde rivayetler de bulunmaktadır. Makalede bu noktanın geri planda kalmış olması haricinde, yazarın mesele hakkında üç farklı görüş olduğunu belirtip kendisinin ne düşündüğünü ifade etmemiş olması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

2011 yılında Nedâ Abdullah Halil tarafından kaleme alınan "Mâ sekete 'anhu Ebû Dâvud fî *Sünenihî*" adlı makale adından da anlaşılacağı üzere *Sünen* merkezli bir

çalışmadır. İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin sâlih hadis hakkında aynı kanaatleri taşıdığını ifade eden Abdullah Halil'in makalesi bu açıdan yaygın bir hatanın devamı niteliğinde görülebilir. Ayrıca yazarın meseleyi hasen ve ondan ayrı olarak sâlih li'l-ihcâc başlıkları altında ele alıp sâlih li'l-i'tibâr noktasına temas etmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Ancak bütün bunlara rağmen tenkide açık bir çalışma olarak gördüğümüz makaleden araştırmanın ikinci bölümünde az da olsa yararlanıldığı ifade edilmelidir.

Yukarıda serdedilen Arapça hadis usulü eserlerinin yanı sıra çalışmada Türkçe tez, makale ve kitaplara da başvurulmuştur. Tez çalışmalarının başında Ahmet Yücel'in *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır* ile Mehmet Dinçöğlü'nün *Ebû Dâvud'un Sünen'i Kaynakları ve Tasnif Metodu* adlı doktora tezleri gelmektedir. Her iki doktora tezi hali hazırda kitap olarak da yayınlanmıştır.

Yakın dönemde Zeynep Ekici tarafından hazırlanan *Yahyâ b. Ma'in'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Süveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri* adlı yüksek lisans tezi ise sâlih kavramının râvi ile mervî arasındaki farkı ortaya koyması açısından kıymetlidir. Söz konusu tezden bu çalışmada istifade edilmekle birlikte yeri geldiğinde tenkit de edilmiştir. Ayrıca kavramın râvi yönünü ele alan bu çalışmadan sonra bizim de mervîyi ele almamızla birlikte sâlih kavramının iki yönü de artık incelenmiş olmaktadır.

Cemal Ağırman'ın *Hadis Kaynaklarının Dili* kitabı ile Harun Özçelik'in "Ebû Dâvud'un *Sünen*'de Haklarında Sükût Ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi" adlı makalesi, ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin başta sâlih olmak üzere pek çok maddesinden istifade edilmiştir. Öte yandan araştırma esnasında hadis istilahlarının yerleşik tanımlarını vermek amacıyla Mücteba Uğur (ö. 2005), Talat Koçyiğit (ö. 2011) ve Abdullah Aydın'ın hadis istilahları sözlükleri kullanılmıştır. Türkiye sâlih hadis tartışmalarına istinat eden çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Mesele hakkındaki Türkçe eser değerlendirmelerinin hepsi ileride Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Sâlih Hadis başlığı altında müstakil olarak ele alınacağından burada ayrıca değerlendirme yapılmamıştır.

Tezin ikinci bölümünde son olarak sâlih hadis tespit kriterleri, sâlih hadisin hükmü, sâlih hadis ile irtibatlı kavramlar ve diğer hadis türleri ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

Ardından sâlih olarak nitelenen hadisler içerisinde temsil kabiliyeti olan kimi örnekler ele alınmıştır. Burada seçilen rivayetlerin sened ve metinleri verildikten sonra tahrirleri yapılmış, hadisin senedinde yer alan râvilerin durumunu hakkında ricâl âlimleri tarafından yapılan değerlendirmeler kaydedilmiştir. Mezkûr hadisin râvileri hakkında Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) *et-Târîh*'i -farklı rivayetleri ile- Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*'i, İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*'i, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*'i Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*'i, İbn Hacer'in *Tehzîbu't-tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserleri başta olmak üzere diğer ricâl eserlerinden de yeri geldikçe istifade edilmiştir. Bütün bunlarla beraber *Sünen-i Ebî Dâvud* arasından seçilen rivayetlerde, Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin (ö. 382/992) cerh-ta'dîle dair sorularına cevap verdiği *İcâbâtühû 'alâ su'âlâti Ebî 'Ubeyd Muhammed b. 'Alî b. 'Osmân el-Âcurrî* adlı kitabına özellikle başvurulmuştur.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: SÂLİH HADİS KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Bir kavramın tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişimleri tespit edebilmek için, söz konusu kavramın ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, ilk tarifi kim tarafından ne şekilde yapıldığı gibi bilgilerin incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde, öncelikle sâlih hadis kavramının sözlük anlamı ve yaygın terim anlamı verilecek, daha sonra kronolojik bir takip ile anlamda ortaya çıkan değişimler üzerinde durulacaktır.

2.1. Sâlih Hadis Tarifi

Burada sâlih hadisin tarifi yapılırken, mezkûr kavramın öncelikle sözlük anlamı tespit edilecek, daha sonra günümüzde yaygın şekilde kullanılan terim anlamına işaret edilecektir.

2.1.1. Sözlük Anlamı

Sâlih (صَالِح) kelimesi sözlükte *elverişli, iyi, faydalı ve münasip olmak; dürüstlük, doğruluk, maslahat* anlamlarındaki صَلَاح/صُلُوح kökünden sülâsî mücerred üçüncü veya beşinci bâbtan gelen صَلَح fiilinin ism-i fâilidir. Her türlü *bozukluk ve yanlışlıktan uzak, barışçı, uysal, geçerli* anlamlarına da gelen sâlih, fâsid kelimesinin zıt anlamlısıdır. Aynı kökten türetilen, sulh kelimesi *barış, ıslah düzeltme, iyileştirme, muslih ise bozukluğu gideren, iyileştiren, barıştan yana olan* gibi anlamlara gelmektedir.²

Râgıb el-İsfahânî (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) salâh kelimesinin tarifini fesâdın veya seyyie'nin zıttı olarak verdikten sonra her iki kelimenin insan eylemlerine yönelik bir anlam içerdiğini ifade etmektedir.³

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüvevfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “slh” 2/516-517; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), “slh”, 3/179; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim el-Araksûsî (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1426/2005), “salâh”, 229; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-lüğa ve sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), “slh”, 1/383-384.

³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), “slh”, 489-490.

Kur'ân-ı Kerim'de daha çok amel kelimesiyle birlikte kullanılan mezkûr kavram, dînî ve ahlâkî açıdan bulundukları toplumun seçkin şahsiyetlerini ifade eden bir anlam ihtivâ etmektedir.⁴ İman edip sâlih amel işleyenlerin sâlih kimseler arasına katılacağı, dünyada Allah Teâlâ'ya ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat etmeleri halinde bir lütuf olarak âhirette birlikte olacakları güzel arkadaşların sâlihler olduğu, söz konusu kavramın sözlük anlamı etrafında şekillendiğini göstermektedir.⁵ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) (r.a.) için "Abdullah sâlih bir adamdır." değerlendirmesinde bulunurken, Necâşî Ashame (ö. 9/630) (r.a.) vefat ettiğinde "Bugün sâlih bir adam vefat etti." buyurmuştur.⁶ Bunun yanı sıra hadislerdeki "sâlih peygamber, sâlih kul, sâlih evlat, sâlih adam, sâlih kardeş, sâliha eş, sâlih mü'min" şeklindeki kullanım dikkat edilecek olursa söz konusu kavramın yine aynı şekilde sözlük anlamına işaret etmektedir.⁷

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010). Misaller için bk. el- Âl-i İmrân, 3/114, el-Mâide, 5/69, et-Tevbe, 9/102, 120, el-Hûd, 11/46, el- Kehf, 18/110 vd.

⁵ Misaller için bk. el-Ankebût, 29/9, en-Nisâ, 4/69, el-Yûsuf, 11/101, eş- Şuarâ, 26/83, en-Neml, 27/19.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Bulak: es- Sultâniyye, 1422/2001), "Ashâbu'n-nebi", 62 (hadis no. 3740), "Cenâ'iz", 23 (hadis no. 1320); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996), "Menâkıb", 46 (hadis no. 3825); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût - Âdil Mürşid vd. (b.y: Dâru'r-Risâleti'l- Âlemiyye 1430/2009), "Tâbirü'rü'ya", 10 (hadis no. 3825) "Yine Hz. Âişe (r.anhâ) ifk olayında sahâbeden Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635) (r.a) hakkında "Sâlih bir adamdı" şeklinde görüşünü bildirmiştir. Bk. Buhârî, "Şehâdât", 53 (hadis no. 2661), "Menâkıbu'l-ensâr", 63 (hadis no. 3807).

⁷ Misaller için bk. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (b.y: Dâru'r-Risâleti'l- Âlemiyye 1430/2009), "Vasâyâ", 14 (hadis no. 2880), "Sünne", 9 (hadis no. 4636, 4655); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Vasiyye", 1255; Tirmizî, "Da'avât", 45 (hadis no. 3586), "Vitr", 3 (hadis no. 478); İbn Mâce, "Nikâh", 6 (hadis no. 1857) "Fiten", 33 (hadis no. 4076), Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ-i'Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Cenâ'iz", 32 (1/232); Ebû Dâvud, "Cenâ'iz", 50 (hadis no. 3181); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Cenâ'iz", 21 (hadis no. 1909-1911), İbn Mâce, "Cenâ'iz", 15 (hadis no. 1477), Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût -Âdil Mürşid vd. (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1421/ 2001), 7/475 (hadis no. 7772), Ebû Dâvud, "Cihâd", 46 (hadis no. 2548).

Çalışmanın konusunu teşkil eden sâlih kelimesinin kapsamının hayli geniş olduğu görülmektedir. Bu vechile sâlih kavramı için ister birey ister herhangi bir varlık olsun; dünya ve ahiret için yapılan yararlı işlerle, bu işleri gerçekleştiren kimseleri kapsayan bir kelime olduğu söylenebilir.

2.1.2. Terim Anlamı

Burada öncelikle sâlih kavramının bir ıstılah olarak gerek râvi gerekse mervî için kullanılabildiği ifade edilmelidir. Hadis ıstılahlarının gelişim süreci içerisinde söz konusu ıstılahın râvi için kullanımı, hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıla tekâbül etmektedir. Sâlih kavramını bir ta'dîl terimi olarak kullanan ilk münekkitlerin Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-814) oldukları söylenebilir. Sâlih lafzının cerh-ta'dîl ilminde iki farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi sözlük anlamı ile ilişkili olarak râvinin âbid ve zâhidâne bir yaşantıya sahip olduğuna delalet etmektedir. İkincisi, sâlih olarak tevsîk edilen zabtî gevşek râvinin hadislerinin i'tibar için yazılabileceğini belirten bir terimdir. Yine hicrî üçüncü asırda ilk olarak Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823) tarafından kullanıldığı görülen sâlihu'l-hadîs lafzı ise İbn Ebû Hâtîm, Zehebî ve 'Irâkî'ye göre ta'dîlin dördüncü; İbn Hacer ve Sehâvî'ye göre ise altıncı mertebesinde yer almaktadır.⁸

Mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen bir hadis türü olan sâlih hadisin terim anlamını ortaya koymak üzere farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. İleride söz konusu tanımlar tafsilatlı bir şekilde ele alınacağından, burada sâlih hadisin yaygın olarak kullanılan terim anlamı ile yetinilecektir.

⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mari'fetü Envâ'i 'Ulûmi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1406/1986), 125-126; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1357/1938), 22; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952), 7/73; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 4/105; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908), 5/239; Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk İki Asır* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 251, 375, 377-378; Zeynep Ekici, *Yahyâ b. Ma'in'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Süveylîh" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 7-19.

Sâlih hadis ile ilgili son dönem âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen tanım, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) zikrettiği “ihticâca elverişlilik açısından sahih ve hasen hadisleri kapsadığı gibi aynı şekilde i'tibara elverişli olan zayıf hadis” şeklindeki tanımıdır.⁹

2.2. Sâlih Hadis Kavramının Tarihî Gelişimi

Mekkeli âlimlerin *Sünen* hakkında yönelttikleri sorulara cevap vermek için bir mektup yazan Ebû Dâvud, *Sünen*'de şiddetli zayıf olan rivayetlerin durumunu belirttiğini, haklarında bir şey söylemediği rivayetlerin ise sâlih olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Burada söz konusu kavramın mahiyetine yönelik hiçbir açıklama yapmayan Ebû Dâvud, kendisinden sonra tartışmaları da beraberinde getirmiştir. O halde sâlih hadis kavramının doğru şekilde anlaşılabilmesi için takip edilecek ilk adım, mezkûr kavramın Ebû Dâvud öncesinde ve sonrasında kim veya kimler tarafından hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek olacaktır. Bu vechile sâlih hadis ile ilgili olarak tarihî seyrin nasıl geliştiği incelenerek söz konusu süreç Ebû Dâvud öncesi, Ebû Dâvud ve Ebû Dâvud sonrasında öne çıkan muhaddislerin görüşleri, ilgili başlıklar altında ele alınacaktır.

2.2.1. Ebû Dâvud Öncesinde Sâlih Hadis

Sıhhat veya hüküm açısından mervîyi niteleyen bir terim olan sâlih hadisin ilk olarak Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. O, Kûfeliler'in hadislerine muhtaç olmamak için Şam'a gittiğini, Şamlılar'ın hadislerinin çoğunun mürsel ve maktû', sika olan râvilerin muttasıl bir isnadla rivayet ettiklerinin

⁹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 3/78; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ, Muhammed Behcet Baytâr (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2010), 253; Nûreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs* (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1441/2020), 237-241; Talat Koçyiğit *Hadis Istılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 393-394, Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), “Sâlih”, 352; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), “Sâlih”, 290; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2009), 36/32; Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usulü ve Istılahları* nşr: Hasan Karayiğit (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 198; Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 177-179.

¹⁰ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: el-Mektebetü Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1435/2014), 38.

ise sâlih olduğunu ifade etmiştir. Şamlılar'ın mev'iza ve tergîb ile alakalı hadislerinin çoğunun sâlih olduğunu da belirten İbn Mübârek, dikkat edilecek olursa sâlih hadisin, mahiyetine dair bir açıklama yapmamaktadır.¹¹

Hicrî üçüncü asrın hemen başında Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) tarafından kullanıldığı görülen صالح الإسناد (sâlihu'l-isnâd) tabiri ise sâlih hadisin kendi arasında kısımlara ayrıldığına işaret etmektedir. Mesela Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadîs* adlı eserinde ilk olarak Muhammed b. İsmail b. Ebî Füdeyk > İbn Ebî Zi'b > İmrân b. Beşîr > Sâlim Sebelân > Âişe tariki ile gelen “Kıyamet gününde ateşte yanacak topukların vay haline!”¹² hadisini naklettikten sonra ardından Süfyân b. Abdülvâris > Muhammed b. Aclân > Saîd b. Ebî Saîd > Ebû Seleme > Âişe tariki ile rivayet edilen “Ateşte yanacak topukların vay haline!”¹³ hadisini aktarmıştır. Aktardığı iki hadisten birinin sâlihu'l-isnâd olduğunu ifade eden Şâfiî, bunlardan hangisinin isnadının sâlih olduğunu belirtmemiştir.¹⁴

Hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimi İbn Sa'd'ın da mervîyi nitelerken sâlih kavramını kullandığı görülmektedir. O, Kûfeli ve sika olduklarını ifade ettiği Ömer b. Hakem (ö. 117/735), Ebû Hâzım el-Eşca'î (ö. 100/719 [?]) Mâlik b. Hâris (ö. 94/713) ve Hârun b. Ebî İbrâhim (ö. ?) gibi râvilerin hadislerinin sâlih olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Bu râvilerden Mâlik b. Hâris, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden İbn Mâce (ö. 273/887) haricinde diğerleri tarafından rivayet edilmiştir. Keza Ebû Hâzım el-Eşca'î de Buhârî ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) ricâli arasında yer almaktadır.¹⁶

¹¹ Hafîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, t.s.), 2/287

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Müsnedü's-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400/1980), 175; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/19 (hadis no. 9046); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 3/135 (hadis no. 1656).

¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/412 (hadis no. 6809); Buhârî, “İlim”, 30 (hadis no. 96); Müslim, “Tahâre”, 240, 241, 242; Ebû Dâvud, “Tahâre”, 46 (hadis no. 97); Tirmizî, “Tahâre”, 31 (hadis no. 41); İbn Mâce, “Tahâre”, 55 (hadis no. 449).

¹⁴ Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 8/633.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 7/277, 8/411, 489.

¹⁶ Mâlik b. Hâris için bk. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/2017; İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr*, thk. Merzûk Ali İbrahim (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991), 169; Ahmed

İbn Sa'd ile aynı dönemde yaşayan Yahyâ b. Maîn kendisine Ebü'l-Hasen Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfi el-Cedelfî'nin (ö. 111/729-730) hadislerinin durumu sorulduğunda "sâlihtir" diyerek mezkûr kavrama dair bir açıklama yapmamıştır.¹⁷ Ancak Kûfeli muhaddis Atıyye el-Avfi'nin hadis alanındaki mevsûkiyeti tartışmalıdır. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî Atıyye el-Avfi'yi zayıflıkla cerh ederken, Yahyâ b. Maîn, İbn Ebû Hâtim ve İbn Adî (ö. 365/976) zayıf bir râvi olmakla beraber, hadislerinin i'tibar sonucu yazılabileceğini belirtmişlerdir. Öte yandan hocası Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî'nin (ö. 146/763) künyesi Ebü'n-Nadr olmasına rağmen Ebû Saîd künyesini vererek tefsir ile ilgili rivayetleri bir diğer hocası Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-694) iletiyormuş intibahını vermesi Atıyye el-Avfi'nin tedlîs yaptığığın bir göstergesidir. Bütün bu söylenenler dikkate alınınca söz konusu râvinin zayıf olduğu görülmektedir.¹⁸ Atıyye el-Avfi'nin rivayetleri Tirmizî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁹

b. Ali b. Muhammed b. İbrâhim - Ebû Bekr İbn Mancuveyh, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 2/200; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 27/129-131; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/425; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (b.y: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 2/1163; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/12. Ebû Hâzım el-Eşca'î için bk. Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasıyullâh b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 2/550; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/298; Buhârî "el-Haşr", 9 (hadis no. 4889); Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 29 (hadis no. 3188); Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1985), 1/423; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/259; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* thk. Şuayb Arnaût vd. (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/7; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1406/1986), 246.

¹⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 2/407.

¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr* (Haydarâbâd: Dâru'l-Maârifî'l-Osmâniyye, t.s.), 7/8-9; Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/548; Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru'l-Vâ'î, 1396/1976), 85; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/382/38; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'î'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 7/84-85; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/79-80; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/325-326; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 7/224-226.

¹⁹ Tirmizî, "Vitr", 3 (hadis no. 477), "Sıfatü'l-kıyâme", 35 (hadis no. 2449), "Kıraât", 43 (hadis no. 2936), "Tefsîru'l-Kur'ân", 44 (hadis no. 3244); Ebû Dâvud, "Kitâbu'l-Melâhim", 17 (hadis no. 4343); İbn Mâce, "Nikâh", 17 (hadis no. 1890), "Edeb", 55 (hadis no. 3799), "Fiten", 20 (hadis no. 4011), "Zühd", 6 (hadis no. 4123), "Zühd", 8 (hadis no. 4129), "Zühd", 21 (hadis no. 4206), "Zühd", 38 (hadis no. 4322).

Ebû Dâvud'un hocası olması bakımından ayrı bir önem arz eden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bir hadis türü olarak sâlih hadis terimini kullananlar arasındadır. O, tebe'u't-tâbiîn'den Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Lehîa b. Ukbe el-Hadramî el-Mısırî (ö. 174/790) hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "İbn Lehîa'nın hadisi hüccettir. Ben yazdıklarımın çoğunu i'tibar için yazıyorum. İ'tibar için yazılan hadislerin bazısı bazısını destekler. Abâdile'nin [(Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Abdullah b. Yezîd el-Mukrî (ö. 213/828)] İbn Lehîa'dan işittikleri hadisler bana göre sâlihtir."²⁰

Hicrî 96/715 yılında Kahire'de doğan İbn Lehîa Mısır'ın önde gelen muhaddisleri arasında yer almaktadır. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/728), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler İbn Lehîa'yı güvenilir bir râvi olarak kabul ederlerken Yahyâ İbn Maîn, Nesâî, İbn Ebû Hâtim ve İbn Adî münekkit muhaddisler onu zayıf bir râvi olarak cerh etmişlerdir.²¹ 170/787 yılında evinde çıkan yangın kitaplarının da yanmasına neden olunca bazı âlimler yangından önceki rivayetlerinin muteber, yangından sonraki rivayetlerini sakıncalı görmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel Abdullah b. Mübârek ve Abdullah b. Vehb'in İbn Lehîa'dan rivayet ettikleri hadislerin yangından önce olduğuna dikkat çekmiştir. Ömrünün sonlarına doğru felç geçirmesiyle birlikte hafızasının bozulduğunu, tanımadığı kimselerden hadis rivayet ettiğini, zayıf olan hocasını gizleyip tedlîs yaptığını ifade eden bazı âlimler, İbn Lehîa'nın zayıf rivayetlerine şüphe ile yaklaşmışlardır. Bu sebeple de *Kütüb-i Sitte* müellifleri ondan gelen rivayeti başka tarikler ile desteklemeye özen göstermişlerdir. Zehebî (ö. 748/1348) İbn Lehîa'nın zayıf rivayetlerine dikkat edilmesini ancak tenkitte aşırıya kaçılmasını doğru bulmadığını belirtmiştir.²²

²⁰ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed ed-Dımaşkî İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 1/420. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvud li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvâti ve ta'dilihim*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 1414/1993), 170.

²¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 4/481; Nesâî, *ed-Duafâ'*, 64; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/147; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/237.

²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/14-31. İbn Lehîa Ebû Dâvud'un ricâli arasında yer almaktadır. Misal için bk. Ebû Dâvud, "Tahâret", 56 (hadis no. 147), "Tahâret", 166 (hadis no. 335), "Salât", 24 (hadis no. 490), "Talak", 17 (hadis no. 2217), "Savm", 71 (hadis no. 2454).

Yine Ahmed b. Hanbel'in oğlu ve önde gelen talebesi Abdullah b. Ahmed (ö. 290/903) babasının İkrime b. Ammâr (ö. 159/776) adlı râvi için yaptığı değerlendirmede sâlih hadis terimini kullandığını ifade etmektedir. İkrime'nin İyâs b. Seleme²³ (ö. 119/737) tariki ile gelen hadislerinin sâlih, Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) tariki ile gelen hadislerinin ise muztarib olduğunu belirten Ahmed b. Hanbel, mervîyi niteleyen bir terim olarak sâlih kavramına dair bir tanım yapmadığı görülmektedir.²⁴ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin kendisinden hadis rivayet ettiği İkrime b. Ammâr, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından tevsik edilmiştir. Nesâî'nin leyse bihî be'sun dediği, Ebû Hâtim'in (ö. 277/890) sadûk olarak ta'dîl ettiği mezkûr râvi, Şu'be b. el-Haccâc'ın (ö. 160/777) rivayette bulunduğu bir şahıstır. İkrime'nin zayıf olduğunu belirten, aralarında Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın da bulunduğu muhaddisler de vardır. Gerek Buhârî gerekse Ahmed b. Hanbel, İkrime'nin Yahyâ b. Ebî Kesîr tariki ile yaptığı rivayetlerinin problemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. İkrime'yi sika olmakla tevsik eden muhaddis münekkitler de şartlı cerh ta'dîl yaparak Yahyâ b. Ebî Kesîr haricindeki rivayetlerinin kabul edilmesi üzerinde ittifak içindedirler.²⁵

Bütün bunların yanında tıpkı Şâfiî gibi sâlihu'l-isnâd tabirini kullandığı görülen Ahmed b. Hanbel, kendisine Behz b. Hakîm'in babası Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî'nin "Kırlarda yayılarak beslenen her kırk deve için iki yaşını bitirip üç yaşına basmış bir dişi deve zekat olarak verilir." hadisinin isnadı hakkında sorulduğunda هو عندى صالح الإسناد (O hadis bana göre sâlihu'l-isnâddır.) şeklinde cevap vermiştir.²⁶ Ebû

Dâvud'un *Sünen*'inde de tahrir ettiği hadis, aynı zamanda sükût ettiği hadislerden biri olarak karşımıza çıksa da²⁷ İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci*

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/244.

²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/10.

²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/134-136; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/478/486; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/478-486; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/261-163.

²⁶ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Ebü'l-Gayt - Abdullah b. Süleyman b. Yâsir b. Kemâl (Riyad: Dâru'l-Hicra, 1425/2004), 5/488. Ahmed b. Hanbel'in söz konusu hadisi İsmâil b. Uleyye > Behz b. Hakîm > babası > dedesi > Hz. Peygamber (s.a.v.) tariki ile *Müsned*'inde tahrir ettiği görülmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/220 (hadis no. 20016).

²⁷ Ebû Dâvud, "Zekât", 4 (hadis no. 1575).

ehâdîsi’ş-*Şerhi*’l-*kebîr* adlı eserinde söz konusu hadis için Ebû Dâvud’un “O bana göre hüccettir.” dediğini nakletmektedir. İbnü’l-Mülakkın, mezkûr hadisin kendisine göre isnadının sahih olduğunu ortaya koyduktan sonra pek çok âlimin bu hadisle ihticâc ettiğini, Hâkim en-Nisâbûrî’nin (ö. 405/1014) ise *هذا حديث صحيح الاسناد* (Bu hadis sahîhu’l-isnâddır.) dediğini aktarmaktadır.²⁸ Ancak bütün bunların haricinde Tirmizî’nin Behz b. Hakîm > babası tariki ile tahrir ettiği hadislere hasen hükmünü vermesi oldukça dikkat çekicidir.²⁹

Ebû Dâvud öncesinde sâlih hadis terimini kullanan muhaddislerden bir diğerrinin de Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878) olduğu görülmektedir. Burada hicrî 117/735 yılında doğan Bağdat ve Kûfe kadısı ve muhaddisi hâfız Hafs b. Gıyâs b. Talk b. Muâviye en-Nehaî el-Kûfî (ö. 194/810) hakkında sorulan bir soruya “kadılık yapması istendikten sonra hâfızasının bozulduğunu ancak birisi onun kitabından yazarsa oradaki hadislerin sâlih” olduğunu ifade etmiştir.³⁰

Münekkit muhaddislerin Hafs b. Gıyâs hakkında yaptıkları değerlendirmeler daha ziyade tedlîs yaptığı, rivayetinde çokça yanıldığı (kesratü’l-galat), kadılık görevi tevdi edildikten sonra hafızasının zayıfladığı (ihtilât) hususunda öne çıkmaktadır.³¹ İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi hadis âlimleri tarafından

²⁸ İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr*, 5/480-488. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1411/1990), 1/554 (hadis no. 1448).

²⁹ Misaller için bk. Tirmizî, “Zühd”, 10 (hadis no. 2315); “Sıfatü’l-kıyâme”, 3 (hadis no. 2424); “Sıfatü’l-cenne”, 27 (hadis no. 2571) vd.

³⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/22-24. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2/370; İbn Mancuveyh, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, 1/144; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sâhîhi’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb - Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 1/398; Hafs b. Gıyâs’ın söz konusu kitabında 170 hadis yer almaktadır. Bk. Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (b.y.: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1423/2002), “Hafs b. Gıyâs”, 2/264; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 225.

³¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâtî’l-kebîr*, 6/390; Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma’rifeti’r-ricâl*, 1/597; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, 2/762; İbn Hacer, *Tabakâtü’l-müdeillisîn*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1403/1983), 20; Ebû’l-Vefâ Sıbtu İbni’l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *el-İğtibât li-men rumiye bi’l-ihlât*, thk. Alâuddîn Ali Rıza (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1408/1988), 94; Ebû’l-Berekât Zeynüddîn Muhammed (Berekât) b. Ahmed ed-Dımaşkî, *el-Kevâkibü’n-neyyirât fî ma’rifeti men ihtelata mine’r-ruvâtî’s-sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdü-Rabbî’n-nebi (Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1401/1981), 458-459.

müdeellis olmakla itham edilen Hafs b. Gıyâs, İbn Hacer'e göre hadislerinin delil olabileceği hususunda hadis imamların icmâ ettikleri güvenilir bir râvidir. Buhârî'nin Hafs b. Gıyâs'ın A'meş (ö. 148/765) tariki ile gelen hadislerinde güveninin tam olduğuna dikkat çeken İbn Hacer, Hafs b. Gıyâs'ın A'meş'in sem'â'ya ve tedlîse işaret eden hadislerinin farkında olduğunu ifade etmiştir. Bu durum Hafs'ın tedlîs konusunda uyanık olduğunu göstermektedir.³²

Rivayetlerinde çokça yanlışlığı (kesratü'l-galat) hususuna gelince bu durum Hafs b. Gıyâs'ın güvenilir bir râvi olmadığı anlamına gelmez. Zira Hafs'ın gerek Bağdat'ta gerek Kûfe'de kitabı olmadan rivayette bulunmadığı görülmektedir. Hadis tahammülünde hıfz ile yazıyı bir arada kullanması onun değerini artırmaktadır. Bu noktada kadılık görevinden sonra hafızasının zayıfladığı dikkate alındığında yapılan hataların bu dönemden sonra olduğu düşünülebilir. Ayrıca hadis âlimleri râvinin en nihâyetinde beşer olduğuna dolayısıyla hatadan uzak olunamayacağına işaret etmişler, hataların doğrularından fazla olduğu durumlarda söz konusu râvinin rivayetlerini reddetmişlerdir.³³ Hafs b. Gıyâs'ın ihtilâtı ârızîdir. Ebû Zür'a'nın hafıza bozukluğunu kadılıktan sonrasına kayıtlaması bunun en açık göstergesidir. Öte yandan İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* adlı eserinde ihtilâta maruz kalan râvileri ele alırken sahih kitaba sahip olup hafızları zayıf olan sika râviler arasında Hafs b. Gıyâs'ı zikrettiği görülmektedir. İbn Receb, Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-827), Hemmâm b. Yahyâ, Şerîk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794) Yûnûs b. Yezîd el-Eylî (ö. 159/776) ve Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810) gibi muhtelit râvilerin, kitaplarından değil de hafızalarından hadis rivayet etmeleri halinde hata yaptıklarını ve bu rivayetlerden uzak durulması gerektiğini ancak kitaplarından rivayet ettikleri hadislerin sahih olduğunu belirtmiştir.³⁴ Muâsır âlimlerden Nureddin İtr (ö. 2020), kitabından hadis rivayet eden (zâbitü'l-kitâb) râvilerin hafıza bozukluğunun onların kitaplarına zarar vermediğini bildirmektedir.³⁵ Nitekim Muhammed b. Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), hafızası

³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/398.

³³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 3/538; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 130-132.

³⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/756-766.

³⁵ Mücteba Uğur, "İhtilât", *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2000), 21/571. Ayrıca bk. Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usulünde İhtilât Râvinin Akıl ve Hafıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Etkisi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2011), 74-76.

bozulduktan sonra bir râvinin hafızasından naklettiği hadislerin merdûd ancak kitabından rivayet ederse makbûl olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Bundan dolayı Ebû Zür'a, Hafs b. Gıyâs'ın hadislerini topladığı kitaba dikkat çekerek buradaki hadislerin sâlih olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer de Hafs b. Gıyâs'ın kitabından hadis dinleyenlerin rivayetlerinin, ezberinden dinleyenlerin rivayetlerinden daha sahih olduğunu belirtmiştir.³⁷ Ali b. el-Medînî'ye (ö. 234/848-849) söz konusu râvinin vehm yaptığı söylendiğinde kitabının sahih olduğuna dikkat çekmiştir. Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/875) Hafs b. Gıyâs'ın hafızasından rivayet ettiği hadislere ihtiyatla yaklaşılmamasını ifade etmiş, kitabından rivayet etmesi halinde sika ve sebt olduğunu vurgulamıştır.³⁸

İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, İclî, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) Nesâî, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve İbn Hacer gibi muhaddislerin tevsik ettiği Hafs b. Gıyâs, *Kütüb-i Tis'a* ricâli arasındadır.³⁹ Adem Özdemir *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri* adlı yüksek lisans tezinde Hafs b. Gıyâs tariki ile *Kütüb-i Tis'a*'da 233 hadisin rivayet edildiğini tespit etmiştir. Bunlardan 167 hadis *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır.⁴⁰

Sâlih hadisle ilgili olarak buraya kadar verilen bilgilerden yola çıkarak Ebû Dâvud öncesinde mezkûr kavrama dair bir tanımlama bulunamadığı gibi mervînin sıhhat ve hükmüne işaret eden sâlih hadis kullanımının azlığı da dikkat çekmektedir. Ancak yapılan incelemelerde Ebû Dâvud öncesinde genel olarak sika, sebt, zayıf ve yüktebu hadîsuhû olarak nitelenen râvilerin rivayetlerine sâlih denildiği görülmektedir. Münekkit muhaddislerin sâlih hadis hususundaki henüz doğuş evresinde bulunan kanaatleri, sistematik hadis usulü eserleri öncesinde sâlih hadis teriminin tanımını ortaya koymak maksadıyla serdedilen görüşler, mezkûr kavramın bir ıstılah hüviyetini kazanmasında önemli rol oynamaktadır.

³⁶ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekerıyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi-şerhi ('alâ) Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdüllatif Hemîm, Mâhir Yasin Fahl (b.y: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 2/322-323. Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 223.

³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/398.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 8/193-194.

³⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, 6/390; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/310; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/185-186; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/22-24; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 173.

⁴⁰ Adem Özdemir, *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 54-55.

2.2.2. Ebû Dâvud' a Göre Sâlih Hadis

Sâlih hadis tartışmalarının merkezinde bulunan Ebû Dâvud'un *Sünen*'i hakkında; "Din ilmi alanında bir benzeri yazılmamış değerli bir kitaptır. Âlimlerin hepsi hüsn-ü kabul ile karşılamış, muhtelif mezheplere bağlı âlimler ve fakîhler arasında hakem olmuştur."⁴¹ "Yanında *Kur'ân-ı Kerîm* ile *Sünen-i Ebî Dâvud* bulunan bir kimsenin kesinlikle başka bir kitaba ihtiyacı bulunmaz."⁴² gibi ifadeler kullanılarak onun kıymetli bir eser olduğu belirtilmiştir. Hadis kaynaklarını sıhhat ve şöhret açısından beş tabakaya ayıran Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ise Ebû Dâvud'un *Sünen*'ini Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'leri, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'* adlı eserinden sonra gelen ikinci tabakadan saymıştır.⁴³

Ebû Dâvud'un *Sünen* adlı eseri hakkında bilgi almak isteyen Mekkeli âlimlere yazdığı *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* isimli mektup, hadis tarihî ve hadis usulüne dair kıymetli bilgiler içermektedir.⁴⁴ Mektubun muhtevâsından da anlaşılacağı üzere Mekkeli âlimlerin Ebû Dâvud'a eserindeki hadislerin bildiği en sahih hadisleri teşkil edip etmediğini sormuşlar ve açıklama beklemişlerdir. Sorulan soruları dikkatle incelediğini ifade eden Ebû Dâvud, *Sünen*'in bâblarında tahrir ettiği hadislerin en sahih hadisler olduğunu belirtmiştir. *Sünen*'de yer verdiği şiddetli zayıflık (وهن شديد) bulunan hadisleri -geçtiği yerlerde- beyan ettiğini, senedi sahih olmayan hadislerin de bunlara dahil olduğunu ifade etmiştir. Yine burada مَا لَمْ أَذْكَرْ فِيهِ شَيْئًا فَهُوَ صَالِحٌ وَبَعْضُهَا أَصَحُّ (Haklarında bir şey söylemediklerim sâlihtir, bazısı bazısından daha sahihtir.)⁴⁵ من بعض

ifadesi, çalışmada da görüleceği üzere sonraki asırlarda hadis usulünde önemli

⁴¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen* (Halep: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1351/1932), 1/6.

⁴² Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1/8.

⁴³ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî el-Fârûkî, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, thk. Seyyid Sâbık (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1426/2005), 1/232.

⁴⁴ Abdullah Çelik, "Hicrî III. Asırda Hadis Usulüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Bahar 2018), 127-130; Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 41-48; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019).

⁴⁵ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud*, 37-41. Ayrıca bk. Abdülkerim Malkoç, "Abû Dâwūd's Letter in which He Discussed His Method in *as-Sunan*: The Text and Translation with Notes", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 50 (Aralık 2018), 257.

tartışmalara konu olmuştur. Haklarında sükût ettiği - açıklama yapmadığı- hadislerin sıhhatini sâlih olarak niteleyen Ebû Dâvud, dikkat edilecek olursa mezkûr terime dair bir açıklamada bulunmamıştır. Bu durumda sâlih hadisin sıhhat derecesinin neye tekabül ettiğini incelemek gerekmektedir. *Sünen* kitapları içerisinde kıymetli bir yerde bulunan Ebû Dâvud'un *Sünen*'i, bundan sonraki sâlih hadis tartışmalarında etkili bir rol üstlenmiştir. Zira sâlih hadisin mahiyetini anlayabilmek için Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinden izahlar yapılmıştır.

Sünen'deki sâlih hadislerin sayısı hakkında bugüne kadar kaydedilmiş herhangi bir bilgiye rastlamış değiliz. Ebû Dâvud'un *Sünen*'de tahrir ettiği halde sükût ettiği hadislerin sayısını verebilmek için elbette onun *Sünen*'de takip ettiği metodun ve kendisinin ilmi kişiliğinin bilinmesi gerekmektedir. Örneğin araştırma esnasında sahip olduğumuz izlenimlere göre Ebû Dâvud her ne kadar “Şiddetli zayıflık bulunan hadisleri açıkladım, haklarında bir şey söylemediklerim sâlihtir.” dese de bazı hadisler hakkında bunların mürsel olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Bu noktada Ebû Dâvud'a göre mürsel hadisin mahiyetinin bilinmesi icap eder ki Ebû Dâvud *Risâle*'sinde bu rivayetlerin bazı şartlar altında kabul edilebileceğini ve hüccet olduklarını belirtmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla Ebû Dâvud'a göre *Sünen*'deki mürsel hadislerin ayrıca beyan edilmiş olması onun bu rivayetleri şiddetli zayıf kabilinden gördüğü anlamına gelmez. Bu sebeple, Muhammed Avvâme tahkikli *Sünen* neşri üzerinden yapmış olduğumuz incelemede Ebû Dâvud'un mürsel olduğunu belirttiği rivayetlerin sâlih hadis olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. *Sünen*'deki sâlih hadislerin sayısını bir tablo halinde şöyle verebiliriz:

⁴⁶ Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde mürsel olduğunu beyan ettiği hadislerin sayısının on üç olduğu tespit edilmiştir. Bu hadisler şunlardır: Ebû Dâvud, “Tahâret”, 67 (hadis no. 178); “Tahâret”, 123 (hadis no. 337); “Tahâret”, 133 (hadis no. 381); “Salât”, 153 (hadis no. 886); “Salât”, 223 (hadis no. 1083); “Salât”, 253 (hadis no. 1153); “Salât”, 304 (hadis no. 1302); “Talâk”, 17 (hadis no. 2218); “Cihad”, 88 (hadis no. 2611); “Et'ime”, 20 (3739); “Hurûf Kıraat”, 1 (hadis no. 3990); “Libâs”, 35 (hadis no. 4104); “Edeb”, 130 (hadis no. 5121).

⁴⁷ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud*, 32-33. Ayrıca bk. Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 180-181; Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, 390-392.

Tablo 2.1. Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Sâlih Hadis Sayısı

Bölüm Sıra No.	Bölüm Adı	Hadis Sayısı	Sâlih Hadis Sayısı
1	Tahâret	393	364
2	Salât	1157	1124
3	Zekât	147	143
4	Lukata	20	20
5	Menâsik	321	320
6	Nikâh	129	127
7	Talak	139	134
8	Sıyâm	162	161
9	Cihad	312	311
10	Edâhî	26	26
11	Zebâih	30	29
12	Sayd	17	17
13	Vasâya	23	23
14	Ferâ'iz	44	43
15	Harac	162	161
16	Cenâ'iz	154	152
17	Eymân ve'n-Nüzûr	82	82
18	Büyû'	247	242
19	Akdiye	70	70
20	İlim	25	25
21	Eşribe	68	68
22	Et'ime	122	119
23	Tıb	71	71
24	'Itk	43	41
25	Hurûf Kıraat	40	38
26	Hammâm	11	10
27	Libâs	140	139
28	Tereccül	55	52
29	Hâtem	26	25
30	Fiten	41	40
31	Mehdi	13	13
32	Melâhim	60	59
33	Hudûd	137	135
34	Diyât	98	97
35	Sünne	154	154
36	Edeb	493	485
Toplam		5232	5120

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 5232 hadis içerisinde 5120 sâlih hadis bulunmaktadır. Bu da *Sünen*'de yaklaşık %97,86 oranında sâlih hadis olduğunu göstermektedir. Lukata, Edâhî, Sayd, Vasâyâ, Eymân ve'n-Nüzûr, Akdiye, İlim, Eşribe, Tıb, Mehdi ve Sünne bölümlerinde tahrir ettiği hadisler hakkında sükût ettiği görülen Ebû Dâvud'un, eserinin sonlarına doğru haklarında açıklama yapmadığı hadislerin sayısında artış olduğu gözlemlenmiştir. Zira tablodan da anlaşılacağı üzere Tahâret bölümünde 29, Salât bölümünde 33 açıklama bulunurken Talak ve Sünne arasında bir veya iki, bazı bölümlerde ise hiç açıklama yapılmamıştır. Dikkat çeken bir diğer husus ise Ebû Dâvud'un diğer bölümlere nazaran Tahâret, Salât, Zekât, Nikâh Talâk, Büyû' bölümlerinde hadislerin sıhhatine dair açıklamalarının daha fazla olduğudur. Fiten, Mehdi ve Melâhim bölümlerindeki hadislerin hepsi bir araya getirildiğinde sadece iki yerde açıklamanın bulunması ise câlib-i dikkat bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak da tespit ettiğimiz sâlih hadislerin sayısının net olarak 5120 olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmek isteriz. Zira Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde tahrir ettiği her hadis hakkında sükût edip etmediğini öğrenmenin birden çok yolları vardır. Bu mesele ileride ele alınacağından şimdilik burada bu bilgilerle iktifa etmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Ancak yukarıdaki tablo eşliğinde serdedilen sayıların mesele hakkında genel bir çerçeve çizdiğini söyleyebiliriz.

2.2.3. Ebû Dâvud – İbnü's-Salâh Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis

Ebû Dâvud, sözü geçen risâlesinde hüküm veya sıhhat açısından derecesini belirtmediği "sâlih" ifadesi, hadis usulü eserlerinin konusu olduğu gibi aynı zamanda farklı âlimlerin mervînin sıhhatini veya hadisin senedinin durumunu nitelemek için kullandıkları görülmektedir. Bu kısımda bir hadis türü olan sâlih hadis kavramının en erken Ebû Dâvud ile akran olan Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915) tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hicrî 275/889 ile hicrî 643/1246 tarihleri arasında Ebû Hâtim er-Râzî, Bezzâr (ö. 292/905) Nesâî, Ukaylî, İbnü's-Seken (ö. 353/964) ve İbn Adî'nin, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden bağımsız, Hattâbî, İbn Abdülberr (ö. 463/1071) ve Makdisî (ö. 507/1113) gibi âlimlerin ise *Sünen* merkezli sâlih hadis açıklamaları kaydedilmiştir.

2.2.3.1. Ebû Hâtim er-Râzî

Ebû Dâvud ile çağdaş hadis âlimi olan Ebû Hâtim er-Râzî'nin sâlih terimini hadisin senedi hakkında değerlendirmede bulunurken kullandığı görülmektedir. Oğlu İbn Ebû Hâtim'in fıkıh konularına göre tertip ettiği *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde verdiği bilgiye göre o, sâlih terimini şu şekilde kullanmaktadır: “Semüre b. Cündeb'in (ö. 60/680) (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği ‘Kim cuma namazını terk ederse bir dinar sadaka versin.’⁴⁸ hadisi hakkında babamı şöyle derken işittim: O hadisin isnadı sâlihtir. Hemmâm b. Yahyâ el-‘Avzî (ö. 164/781) o hadisi merfû olarak rivayet ediyor.⁴⁹ Semüre'nin (r.a.) ismi zikredilmeksizin Eyyûb Ebû'l-‘Alâi (ö. 144/762) > Katâde b. Diâme (ö. 117/735) > Kudâme b. Vebra (ö. ?) tariki⁵⁰ ile rivayet edilen hadise gelince o hadis sâlihu'l-isnâd olan bir hadistir.”⁵¹

2.2.3.2. Bezzâr

Hicrî üçüncü asır hadis âlimi ve *Müsned* sahibi olan Bezzâr'ın, eserinde tahrir ettiği bazı hadislerin isnâdına sâlih hükmü verdiği görülmektedir. Mesela o, *Müsned*'inde Muhammed b. Müsennâ > Ebû Âmir el-Akadî > Züheyr b. Muhammed > Abdullah b. Muhammed b. Ukayl > Amr b. Şürahbîl > dedesi > Sa'd b. Ubâde tariki ile vârid olan “Günlerin efendisi Cuma günüdür. O günde beş haslet vardır: Hz. Âdem o günde

⁴⁸ Ebû Dâvud, “Salât”, 210 (hadis no. 1053); Nesâî, “Cum‘a”, 3 (hadis no. 1372).

⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî'nin söz konusu hadisin tarikini *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* adlı eserinde şu şekilde tahrir ettiği görülmektedir: ...> Hemmâm b. Yahyâ > Katâde b. Diâme > Kudâme b. Vebra el-Cu'fi > Semüre b. Cündeb > Hz. Peygamber (s.a.v.) “Kim Cuma namazını özürsüz terk ederse bir dinar sadaka versin. Eğer bunu da bulamaz ise yarım dinar sadaka versin.” Görüldüğü üzere buradaki hadis merfû olarak nakledilmiştir. Ayrıca Hâkim mezkûr hadisin sonunda هذا حديث صحيح الإسناد (Bu hadis sahihu'l-isnâddır.) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuş, Zehebî de sahih bir hadis olduğunu ifade etmiştir. Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/415 (hadis no. 1035). Ayrıca bk. İbnü'l-Mülakkın, *Muhatasaru Telhîsi 'z-Zehebî*, thk. Abdullah b. Hamed el-Lâhîdân - Sa'd b. Abdullah Âlü Humeyyid (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411/1990), 1/227 (hadis no. 61).

⁵⁰ Eyyûb b. 'Alâi > Katâde > Kudâme b. Vebra > Hz. Peygamber (s.a.v.) tariki ile vârid olan hadis hakkında Hâkim, mürsel olduğunu belirtmiştir. Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/415 (hadis no. 1035). Hadisin isnadında yer alan Kudâme b. Vebra hakkında Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve Zehebî öyle birisini tanımadıklarını, Buhârî ise Kudâme'nin Semüre'den (r.a.) semâ'ı olmadığını ifade etmiştir. Bk. Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l- 'Azbi'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Emîn Mahmûd Muhammed Hattâb (Kahire: Matba'atü'l-İstikâme, 1351/1932), 6/196.

⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel li'bni Ebî Hâtim*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd. (y.y.: Metâbi'u'l-Hamîzî, 1427/2006), 2/526.

yaratıldı, o gün cennetten yer yüzüne indirildi, Allah Teâlâ o gün Hz. Âdem'in canını aldı. Bugünde öyle bir vakit vardır ki, kul duasını bu vakte denk getirebilirse günaha girme ve sıla-i rahimi kesme gibi bir durum olmadıkça ne isterse Allah Teâlâ bu isteklerini ona verir. Kıyamet günü o gün kopar. Bu nedenle gerek mukarreb melek gerekse gök, yer, dağlar, rüzgarlar ve deniz o günden çekinirler.” hadisini nakletmektedir. Mezkûr hadisin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ancak bu isnad ile rivayet edildiğini bildiğini söyleyen Bezzâr, buradaki isnadın sâlih olduğunu belirtmektedir.⁵² Zikri geçen hadisin senedi hakkında yapılan bir değerlendirmeye göre buradaki isnad zayıftır.⁵³

2.2.3.3. Nesâî

Ebû Dâvud'un aynı zamanda akranı olan Nesâî, *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olmayan *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde tahrir ettiği Berîre (ö. 60/680) (r. anhâ) adlı hanım sahâbi ile onun kocası Mugîs b. Caş'ın (ö. ?) (r.a.) aralarındaki anlaşmazlıkta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arabuluculuğunu konu edinen hadisin sonunda هذا حديث صالح (Bu hadis sâlihtir.) şeklinde bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir.⁵⁴

Aynı hadis, başta Buhârî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce tarafından rivayet edilmekle beraber Nesâî'nin *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olan *el-Müctebâ* adlı eserinde de yer almaktadır.⁵⁵ Nesâî'nin sâlih hadis olarak ortaya koyduğu hadis, tespit edebildiğimiz kadarıyla sahih bir hadistir.⁵⁶ Dolayısıyla Nesâî'ye göre sâlih hadisin sahih hadis olma ihtimali bulunmaktadır. Öte yandan sâlih hadis kavramının yerleşik ıstılahî anlamı ile bir mukayese yapıldığında mezkûr kavramın muhtevasının sahih hadise de delalet ettiği

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 1430/2009), 9/191 (hadis no. 3738). Diğer misaller için bk. 10/26 (hadis no. 4087); 10/80 (hadis no. 4145).

⁵³ Üveys Bâsim el-Cevâbra, *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî" 'inde'l-muhaddisîn* (Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2015), 284.

⁵⁴ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şilbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 5/419 (hadis no. 5937).

⁵⁵ Buhârî, “Talak”, 16 (hadis no. 5283); Ebû Dâvud, “Talak”, 19 (hadis no. 2231); Nesâî, “Âdâbu'l-kudât”, 28 (hadis no. 5417); İbn Mâce, “Talak”, 29 (hadis no. 2075).

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/408-411; Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî, *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ* (Dâru Âl-Berûm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1424/2003), 39/344-345.

görülmektedir. Kanaatimize göre Nesâî'nin sâlih hadis anlayışı daha çok sâlih li'l-ih ticâc ile alakalıdır. Bütün bunların yanında sahih bir hadise sâlih denilmesi de câlib-i dikkat bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Şâfiî, Ahmed b. Hanbel gibi âlimler sâlih hadisin, sâlihu'l-isnâd yönüne işaret etmişlerdi. Bu noktada sâlihu'l-isnâd tabirinin Nesâî tarafından da benimsendiği söylenebilir. Nitekim o, *es-Sünenü'l-kübrâ*'da, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) zina yaptığını itiraf eden Mâ'iz b. Mâlik'in (ö. ?) recm cezasına çarptırılmasını konu edinen bir hadis tahric etmiş,⁵⁷ hadisin sonunda "Bu hadis sâlihu'l-isnâddır." diyerek bir değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁸

2.2.3.4. Ukaylî

Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* isimli eserinde, genellikle râvi isimlerinin altında onların kimlik bilgilerine yer verdikten sonra tenkide uğrayan râvinin rivayetlerinden örnekler serdedir. Kimi zaman da örnek olarak sunduğu rivayetler hakkında teknik izahlarda bulunduğu görülür.⁵⁹ Meselâ Mısırlı olduğunu belirttiği Süleyman b. Hassân'ın (ö. ?) kimlik bilgisine dair Mısırlı olması haricinde bir bilgi vermediği görülen Ukaylî, söz konusu râvinin de isminin geçtiği şöyle bir hadis aktarmaktadır:

Cafer b. Muhammed ez-Za'ferânî > Yezîd b. Abdilazîz > Süleyman b. Hassân > Hayve b. Şüreyh > Ayyâş b. Abbas el-Atbânî > Yezîd b. Rûmân > Urve b. Zübeyr > Hz. Aişe tariki ile vârid olan bir rivayete göre Hz. Aişe (r. anhâ) şöyle dedi: "Resulullah (s.a.v.) A'lâ, Kâfirûn ve İhlâs sûreleri ile vitir namazını kılardı." Söz konusu hadise mütâbi' olarak Yahyâ b. Eyyûb > Yahyâ b. Saîd > Amre bint. Abdirrahmân > Hz. Âişe tariki ile İbn Abbâs tarafından merfû olarak rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), A'lâ sûresinin peşine muavvizeteynle (Felak-Nâs) vitir namazını kılmaktadır. Übey b. Kâ'b'tan (ö. 33/654) (r.a.) gelen bir rivayete göre ise Nebî (s.a.v.) ilk rekatta A'lâ ile Felak-Nâs sûrelerini, sonrasında sırasıyla A'lâ, Kâfirûn ve İhlâs sûreleri ile vitir namazını kılardı. Übey b. Kâ'b (r.a.) hadisi ihtilaflı olmakla beraber Hz. Aişe (r. anhâ)

⁵⁷ Söz konusu hadisin isnad ve metin değişiklikleri ile farklı hadis kitaplarında tahric edildiği görülmektedir. Bk. Müslim, "Hudûd", 1695; İbn Mâce, "Hudûd", 20 (hadis no. 2554); Ebû Dâvud, "Hudûd", 24 (hadis no. 4419)

⁵⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/414 (hadis no. 7125).

⁵⁹ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler* (İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 86-90.

tariki ile gelen rivayet daha aslâhtır (daha iyidir). İbn Abbâs'ın (r.a.) hadisine gelince o sâlihu'l-isnâddır.⁶⁰

Kanaatimize göre Ukaylî'nin mütâbi' olduğunu belirttiği İbn Abbâs (r.a.) hadisini sâlihu'l-isnâd nitelenmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır. Görünen o ki, Ukaylî'ye göre sâlihu'l-isnâd ile i'tibar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

2.2.3.5. İbnü's-Seken

İbn Hacer, râvi biyografileri için telif ettiği *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinde hicrî dördüncü asır âlimlerinden olan İbnü's-Seken'in hadisi sıhhat veya hüküm açısından nitelerken sâlihu'l-isnâd tabirini kullandığını ifade etmektedir. İstikrâî bir yöntem ile tespit ettiğimiz bu bilgiyi İbn Hacer şu şekilde aktarmaktadır:

“es-Sa‘b b. Cessâme el-Leysî el-Hicâzî (ö. 25/646), Fâhite bint Harb'in oğlu Muhallim b. Cessâme'nin kardeşidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-688) rivayette bulunmuştur. İran ve İstahr fetihlerine katılmıştır. İbnü's-Seken'in Bakıyye b. Velîd > Safvân b. Amr > Râşid b. Sa‘d > tariki ile rivayet ettiği bir hadise göre İstahr fethi⁶¹ esnasında bir münâdî ‘Deccâl çıktı!’ diye seslenmiş, es-Sa‘b b. Cessâme de orada bulunan insanlara ‘Ben Resulullah'ın (s.a.v.) ‘Deccâl, insanlar onu unutmadıkça ve imamlar minberlerde ondan söz etmediği müddetçe çıkmaz’ dediğini işittim.’ diyerek karşılık vermiştir. İbnü's-Seken söz konusu hadis için ‘Bu hadis sâlihu'l-isnâddır.’ demiştir.”⁶² Bahse konu olan hadis, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde de karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Buradaki hadisin tariki ise şu şekildedir: “Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Ebû Humeyd el-Hımsî Ahmed b. Muhammed b. Muğîre b. Yesâr > Hayve b. Şüreyh > Bakıyye b. Velîd > Safvân b. Amr es-Seksekî > Râşid b. Sa‘d > es-Sa‘b b. Cessâme.”

⁶⁰ Ukaylî, *ed-Du‘afâ‘ü'l-kebîr*, 2/125. Söz konusu hadis hakkında ayrıca bk. Ebû Dâvud, “Salât”, 337 (hadis no. 1423).

⁶¹ Bugün İran sınırları içinde yer alan İstahr şehri, hicrî 23/640 tarihinde Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-663) (r.a.) ile Osman b. Ebû'l-Âs (ö. 51/671) (r.a.) tarafından fethedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Uslu, “İstahr” *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2001), 23/202-203. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu‘cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 1/211-212.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 4/421.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/225 (hadis no. 16667).

Müsned muhakkiklerinden Şuayb Arnaût (ö. 2016) ve Âdil Mürşid burada tahrir edilen hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁴ Ancak İbnü's-Seken'in isnadını sâlih olarak nitelendirdiği rivayetin muasır araştırmacılar tarafından zayıf kabul edilmesi, sâlih kavramının İbnü's-Seken tarafından hangi manada kullanıldığına dair kapalılığı izale etmemektedir.

2.2.3.6. İbn Adî

İbn Adî, râvi ve rivayet tenkidini bir arada kullandığı *el-Kâmil fî du 'afâ' i'r-ricâl* adlı eserinde Süleyman b. İsâ b. Nuceyh es-Siczi'nin (ö. ?) hadis uyduran bir râvi olduğu bilgisini verdikten sonra senedinde mezkûr râvinin yer aldığı bir hadis de nakletmiştir. Râvi biyografilerinin sonlarında nihai bir karar veren İbn Adî, söz konusu kişi için şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Süleyman b. İsâ b. Nuceyh es-Siczi'nin sâlih hadisi yoktur. Hadislerinin geneli veya tamamı mevzûdur. O hadis uyduran bir kimse ile aynı derecededir.”⁶⁵

Yine pek çok münekkit muhaddisin zayıf, leyyin, leyse bi zâke'l-kavî ve lâ be'se bihî gibi lafızlarla cerh ettiği İbrahim b. Muhâcir (ö. ?) adlı râvinin hadislerinin sâlih olduğunu ifade eden İbn Adî, bu sâlih hadislerin birbirini destekleyen ve birbirine benzeyen hadisler olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

İbn Adî'nin kullandığı ifadeler söz konusu râvinin sâlih hadislerinin i'tibar - istişhâd için yazılabilen hadisler olduğunu göstermektedir. Zira i'tibar, bir rivayetin aynısının veya bir benzerinin farklı tariklerden rivayet edilip edilmediğini tespit etmek için başka senedini incelemek anlamında kullanılan bir terimdir. Bu incelemenin daha çok zayıf bir hadisini güçlendirmek amacıyla yapıldığını da belirtmek gerekir. Ancak bu

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/225 (muhakkikin dipnotu).

⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/293. Ayrıca bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/219-219; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (b.y: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 4/166; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. İvaziyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/117.

⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/351. İbrahim b. Muhâcir için ayrıca bk. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 3/344; Yahyâ b. Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1408/1988), 343; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvvân) el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1393/1974), 3/93; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 1/66; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru'l-Vâî, 1396/1976), 1/102; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/211-212; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ*, 1/27.

güçlendirme işlemi fazla zayıf olmayan hadisler için söz konusudur.⁶⁷ İbn Adî'nin mervîyi sıhhat ve hüküm açısından nitelemek için kullandığı sâlih hadise bir başka misal şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Abbâs b. Fadl (ö. 186/802), İbrahim b. Ali el-Ömerî'ye Abdülgaaffâr b. Abdullah el-Mevsîlî ondan da Abbas b. Fadl el-Ensârî'den ulaşan içerisinde sâlih hadislerin olduğu büyük kitaptan rivayet ettiği hadisleri okudu. Sayılı hadislerin rivayetleri münker kabul edilmektedir. Onun hadisleri zayıf olmakla beraber يكتب حديثه (i'tibar için)⁶⁸ yazılırdı.”⁶⁹ Bütün bu bilgiler neticesinde İbn Adî'nin dilinde sâlih hadis, zayıflığı müncebir olan hadis anlamında olduğu düşünülebilir.

2.2.3.7. Hattâbî

Hattâbî, sâlih hadisin sıhhat bakımından değeri hakkında ilk değerlendirmeyi yapan âlimdir. O, Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine yazdığı *Me'âlimü's-Sünen* adlı şerhinde, sâlih hadisin sıhhat bakımından değeri hakkında ilk değerlendirmeyi yapan âlimdir. Ebû Dâvud'un *Sünen*'i hakkında yapılan değerlendirmeye göre, haklarında bir açıklama yapılmayan sâlih hadisin bir kısmı sahih, bir kısmı ise hasen olduğunu ifade etmiştir. O bu düşüncesini şu şekilde belirtir:

“*Sünen-i Ebî Dâvud*, sahih ve hasen hadisleri ihtiva eden bir kitaptır. Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde zayıf hadis bulunmaz, onda yer verilmesini gerektiren bir ihtiyaca mebni olarak zayıf hadisin kısımlarından bir miktar bulunsa dahi Ebû Dâvud onların illetlerini belirtmeyi ihmal etmez.”⁷⁰ Şu halde Hattâbî 'ye göre *Sünen* 'de tahrir edilen hadisler sıhhat bakımından üç kısma ayrılmaktadır:

1. Sahih
2. Hasen
3. Vehn-i şedîd (şiddetli zayıflık)

⁶⁷ Aydın, “İ'tibar”, 153. Ayrıca bk. Salahattin Polat, “İ'tibar”, *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2001), 23/455.

⁶⁸ Yüktebu hadîsuhû: Ta'dîlin altıncı derecesinde yer alan bir râvî için kullanılmaktadır. Bu şekildeki râvinin rivayetleri, farklı senedleri tetkik edilmek suretiyle yani i'tibar için yazılır. Bk. Aydın, “Yukteb hadîsuh”, 360.

⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/5. Ayrıca bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/385.

⁷⁰ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1/6; Nevevî, *el-İcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân (Amman: Dâru'l-Eseriyye, 1428/2007), 60.

İlk iki kısımda yer alan sahih ve hasen hadisler, haklarında sükût edilen sâlih hadisin karşılığıdır. Üçüncü kısım için Hattâbî, zayıf hadisin de kendi içinde bölümlere ayrıldığını, en kötülerinin mevzû, sonrasında mablûb -ki burada senedi değiştirilen makblûbu kastettiğini belirtir- ve mechlû olanlarıdır. O, *Sünen*'de bu derecede bir miktar zayıf hadis olsa bile Ebû Dâvud'un bunu çekinmeden açıkladığını, terkinde âlimlerin icmâ ettiği hadislere yer vermediğini ifade eder.⁷¹ Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen* şerhinde sâlih olarak nitelenen bazı hadislerin senedinde yer alan râvilerin zayıf olması o hadisin zayıf olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira da'îfun, vâhîn, yüktebu hadîsuhû, leyyin vb. şeklindeki cerh-ta'dîl lafızları, söz konusu râvinin rivayetinin i'tibar ve istişhâd açısından incelenmesi sonucunda hasen li-gayrihî seviyesine yükselebilir. Bu durumda Hattâbî mütâbî' ve şâhidini tespit ettiği sâlih hadisleri hasen seviyesinde değerlendirdiği düşünülebilir.

Misâl olarak *Sünen*'de Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) tarikiyle rivayet edilen “Her kim cenâze namazını mescitte kılsa onun için bir günah yoktur.”⁷² hadisi Ebû Dâvud'un hakkında açıklama yapmadığı sâlih bir hadistir. Hattâbî söz konusu sâlih hadisin isnadında yer alan Sâlih b. Nebhân'ın (ö. 125/743) zayıf ve ömrünün sonuna doğru hadisini unutan muhtelit bir râvi olduğunu ifade eder.⁷³ Münekkit muhaddisler tarafından da cerh edilen râvinin mezkûr rivayetinde teferrüd ettiği belirtilmiştir.⁷⁴

⁷¹ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1/6.

⁷² Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 55 (hadis no. 3191).

⁷³ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1/312.

⁷⁴ Mevla't-Tev'eme lakabı ile tanınan Sâlih b. Nebhân'ın hicrî 125/743 yılında hafızası bozulduğu nakledilmektedir. Bu tarihten sonra sika hadis âlimlerinden rivayet ettiği mevzû hadisler ile ihtilâttan önce rivayet ettiği hadislerini karıştırdığı ve aradaki farka vakıf olamadığı tespit edilmiştir. İbn Maîn'in “ihtilâttan önceki hadislerinin kabul edilebileceği” yönündeki kanaati İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. İbn Hibbân, söz konusu râvinin ihtilâttan önce rivayet ettiği hadisler ile ihtilâttan sonra rivayet ettiği hadislerin arasını ayıramaması hâlinde adalet vasfını kaybedeceğini hatta kendisi ile ihticâc ve rivayetleri ile i'tibar'ın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bk. Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, 3/200,255; Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, 3/115; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (Pakistan: Hadis Akademi, t.s.), 248, Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh (Mukaddime)*, 1/26; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 29; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Akkâşe (Kahire: Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1413/1992), 1/460; Tirmizî, *İlelû't-Tirmizî el-kebîr*, thk. Subhî Sâmurâî vd. (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1409/1988), 291; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/464; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/301; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/134.

Dikkat edilecek olursa Hattâbî 'ye göre sâlih hadis sahih ve hasen hadisleri kapsayan şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır.

2.2.3.8. İbn Abdülber ve Makdisî

İbn Abdülber'e göre "Haklarında sükût ettiğim hadisler sâlihtir." olarak belirtilen *Sünen*'deki hadisler sıhhat ve hüküm açısından hepsi sahihtir. Hatta o *Sünen*'in bâblarında tek bir rivayet olarak nakledilen hadisleri de aynı hükme tabi tutmaktadır.⁷⁵ Böylelikle onun *Sünen*'deki hadisleri iki kategoriye ayırdığı görülmektedir. Bunlar vehn-i şedîd hadisler ile sahih olarak değerlendirdiği hadislerdir.

Kendisiyle aynı kanaati paylaşan Makdisî (ö. 507/1113) ise *Sünen*'deki hadisleri üç kategoriye ayırmaktadır. Bunların ilki *Sünen*'deki hadislerin yekûnunu oluşturan Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer verdikleri hadislerdir. İkincisi Ebû Dâvud'a göre sahih olan ancak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer almayan, terkinde icmâ edilmeyen râvilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri hadislerdir. Üçüncüsü ise *Sünen*'in bâblarında aslında Ebû Dâvud'a göre sahih olmayan ancak illetlerini açıkladığı ve bazı sebeplere binaen tahrir ettiği hadislerdir.⁷⁶

Görüldüğü üzere Makdisî, haklarında açıklama yapılmayan sâlih hadislerin sahih hadisın karşılığı olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü kategorideki hadislerin vehn-i şedîd (şiddetli zayıf) olanları zaten Ebû Dâvud tarafından beyan edilmiştir. İbn Abdülber ve Makdisî'nin *Sünen* üzerinde bir tetkik sonucunda böyle bir karar verdiğini düşünmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü *Sünen*'de sâlih olarak nitelenen hadisler arasında sahih dışında hasen veya zayıf hadislerin bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda Ebû Dâvud'un sâlih olarak nitelediği hadislerin tümüne sahih hükmünü vermelerinin bir nedeni olması gerekmektedir. Kanaatimizce Ebû Dâvud'un Mekkeli âlimlere gönderdiği mektupta yer alan "Haklarında bir şey söylemediklerim sâlihtir, bazısı bazısından daha sahihtir." ifadesi İbn Abdülber ve Makdisî'nin meseleye sahih hadis muvâcehesinden bakmalarına sebep olmuş olabilir. Ancak bu yorumun bizzat Ebû

⁷⁵ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/104.

⁷⁶ Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: el-Mektebetü Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1435/2014), 88-91.

Dâvud'un sükût ettiği hadislere müracaat etmek suretiyle desteklenmesi yerinde olacaktır.

2.2.3.9. İbnü's-Salâh

İbnü's-Salâh, sistematik anlamda hadis usulüne dair telif ettiği '*Ulûmu'l-hadîs* adlı meşhur eserinde Ebû Dâvud'un *Sünen*'i meyanında sâlih hadis konusunu hasen hadis başlığı altında incelemiştir. İbnü's-Salâh, Ebû Dâvud'un haklarında açıklama yapmadığı hadislerin *Sahîhayn*'da bulunmaması ve mütekaddimûn muhaddislerinin sahih olarak belirtmemesi halinde hasen hadis seviyesinde olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili düşüncelerini serdederken Ebû Dâvud'un "Bu kitapta sahih, sahihe benzeyen (شبهه) ve sahihe yakın (يقاربه) olanı belirttim.⁷⁷ Kitabımda vehn-i şedîd (şiddetli zayıflık) bulunan hadislerin durumunu beyan ettim. Haklarında bir şey söylemediğim hadisler sâlih olup bazısı bazısından daha sahihtir." sözlerini naklettikten sonra şunları kaydeder:

"Bunun üzerine, *Sünen*'de mutlak olarak belirtilmemiş olup da Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunmayan, sahih ve hasen hadis arasındaki farkı ayırabilen birinin sıhhat ve hüküm açısından sahih olarak belirtmediği hadislerin Ebû Dâvud'a göre hasen hadis olduğunu bildiririz. Bu hadisler arasında bazen bir başkasına göre hasen olmayan ve hasen hadis olarak değerlendirilmeyen hadisler bulunabilir.⁷⁸

İbnü's-Salâh'ın, "Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunmayan, sahih ve hasen hadis arasındaki farkı ayırabilen birinin sıhhat ve hüküm açısından sahih olarak belirtmediği hadisleri" hasen olarak görmesi pek ikna edici görünmemektedir. Zira söz

⁷⁷ İbnü's-Salâh'ın "Bize rivayet edildi." şeklinde naklettiği bilgi, kanaatimizce Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) tarafından nakledilmiştir. Zira Hatîb el-Bağdâdî Ebû Dâvud'un öğrencilerinden Ebû Bekr Muhammed b. Bekr b. Abdirrezzâk b. Dâse et-Temmâr (ö. 346/957) isnadıyla rivayet ettiği sözlerinde Ebû Dâvud'un Mekkeli âlimlere yazdığı mektupta "sahih, ona benzer (şibhuhû) ve ona yakın (yukâribuhû)" ifadelerinin bulunduğu bilgisini vermektedir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/58. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) de Ebû Dâvud'un mektubuna işaret ederek söz konusu ifadeleri nakleder. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Dâru'l-Müsennâ, 1360/1941), 2/1005. Ancak burada dikkat çeken husus, mezkûr ifadeler *Risâletü Ebî Dâvud* adlı mektubun gerek Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ neşri gerekse Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997) tarafından yapılan tahkikli baskılarında bulunmamasıdır. Bk. Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke ve gayrihim fî vasfi Sünenihî*, nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, t.s.), 27; Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud*, 38.

⁷⁸ İbnü's-Salâh, '*Ulûmü'l-hadîs*,36; Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 258.

konusu ifade “Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde sükût ettiği hadisler arasında sahih hadis olması için mütekaddim ulemanın onayına muhtaçtır.” veya “Ebû Dâvud’un sükût ettiği hadisler arasında sahih hadisler varsa da bunları kendisi tespit edemez.” anlamına gelir ki bu Ebû Dâvud’un hadis ilmindeki yetkinliğini tartışmaya açmaktır.⁷⁹ Bunlarla birlikte İbnü’s-Salâh’ın meseleye Ebû Dâvud’un Mekkeli âlimlere gönderdiği mektup üzerinden bir anlayış geliştirerek “Bir kısmı bir kısmından daha sahihtir.” “*Sünen*’de her bâbta bildiğim en sahih hadisleri tahrir ettim.” sözlerinde yer alan sahih ve esah (أصح) kelimelerine sözlük anlamı değil de sahih hadisin terim anlamı ile yaklaşmış olabileceği, onun *Sünen*’de tahrir edilen sâlih hadislerle hasen hükmü vermesi ihtimaller dahilindedir.

Görüldüğü üzere Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde iki kısım hadis bulunmaktadır. Bunlar Ebû Dâvud’un da belirttiği vehn-i şedîd hadisler ve haklarında açıklama yapılmayan hadislerdir. En sonuncu kısımda yer alan hadisler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki *Sahîhayn*’da veya onların da birinde yer verilen ile onlarda bulunmayan ancak mütekaddimûn tarafından sahih olarak nitelen hadislerdir. Bunlar sahih olarak kabul edilmektedir. İkincisi, *Sahîhayn*’da veya onların birinde bulunmayıp, mütekaddimûn tarafından sahih olarak nitelenmeyen hadislerdir. Bu tür hadisler de hasen olarak kabul edilmektedir.⁸⁰

⁷⁹ Bu konu hakkında bk. Fatih Gümüş, “Hasen Hadis İstilahının Gelişiminde İbnü’s-Salâh’ın Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (Aralık 2021), 1240-1241.

⁸⁰ Harun Özçelik, “Ebû Dâvud’un *Sünen*’de Haklarında Sükût Ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 139; Muhammed b. Hâdî el-Medhalî, *Mâ Sekete anhu el-İmâm Ebî Dâvud mimmâ fî isnâdihî da’fun* (Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyyetü bi’l-Medineti’l-Münevvera, Yüksek Lisans Tezi, 1413/1992), 65-66; Muavvad Bilâl el-Avfî, *Ebû Dâvud es-Sicistânî ve eseruhû fî ‘ilmi’l-hadîs* (Mekke: el-Câmi’atü Ümmi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1400/1980), 205.

2.2.4. Münzirî ve Süyûfî Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis

Sâlih hadise dair ıstılah gelişiminin, Münzirî ile farklı bir noktaya yöneldiği görülmektedir. Bundan dolayı bu kısımda Münzirî ile başlamanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Hicrî onunca asra kadar geçen bu geniş süre, sâlih hadise dair yeni yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönemdir.

2.2.4.1. Münzirî

Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde tahrir ettiği hadisleri tetkik eden Münzirî, söz konusunu görüşünü *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı eserinin mukaddimesinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Ebu Dâvud'un haklarında sükût ettiği zayıf hadislerde gevşek davrandığı hususuna imlâ sırasında dikkat çekiyorum... Ebû Dâvud'a isnad edip de sükût ettiğim hadisler onun zikrettiği gibi olup hasen mertebesinde aşağıya inmezler, onlar bazen *Sahîhayn*'ın veya onlardan birinin şartı üzerine olabilir.”⁸¹

Böylelikle Münzirî, Ebû Dâvud'un anlayışına göre sâlih hadisin genellikle sahih ve hasen bazen de zayıf hadisi nitelediğini ifade etmiştir. Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin aynı zamanda zayıf da olabileceğini ortaya atan Münzirî'nin, buradaki zayıflığın derecesine değinmediği görülmektedir. Ancak her halükarda sâlih hadisin ıstılahlaşma seyrinde sâlih hadisin zayıf hadise de şâmil bir ıstılah olduğunun ifade edilmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira yukarıda da görüldüğü üzere daha önce hiçbir âlim, sâlih hadisin zayıf hadise de delalet edebileceğine değinmemişti. Münzirî'nin ortaya koyduğu zayıf hadisin derecesine gelince onun *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd* adlı eseri üzerinden sâlih hadis anlayışı daha ayrıntılı incelenebilir. Zira o bu eserinde zaman zaman hadiste tenkide medar olan bir nokta varsa sıhhat derecelerini ortaya koymuştur.⁸²

⁸¹ Burada Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı eserinin muhakkiki Mustafa Muhammed Ammâre, “*Haklarında açıklama yapmadığım-sükût ettiğim- hadisler onun zikrettiği gibidir.*” ibâresi için dipnotta şunları kaydetmiştir: “Ebû Dâvud'un zikrettiği gibidir. Yani Ebû Dâvud'dan nakleden İbn Dâse'nin “*Sükût edilen hadisler, sahih, sahihe benzeyen ve sahihe yakın*” dediği gibidir.” Bk. Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-şerîf*, thk. Mustafa Muhammed Ammâre (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1388/1968), 1/38.

⁸² Mehmet Yaşar Kandemir, “Münzirî” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/35-37.

2.2.4.2. Nevevî

Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr* adlı eserinde “Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde mutlak olarak bulduğumuz ve güvenilir (mutemed) bir âlimin de sahih ve zayıf olarak nitelemediği hadisler, Ebû Dâvud’a göre hasendir.” ifadesi ile başlangıçta İbnü’s-Salâh’ın görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.⁸³ Ancak onun *el-Îcâz* adlı kitabını incelediğimizde farklı yönde açıklamalarla beraber İbnü’s-Salâh’a muhalefet ettiği görülmektedir. Zira o şöyle demektedir:

“*Sünen-i Ebî Dâvud*’da bulunup da onun tad’îf etmediği hadislerden Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde veya onların herhangi birinde yer almayan ve kendisine güvenilen (mutemed) bir âlimin de tashîh ve tahsîn etmediği hadisler Ebû Dâvud’a göre hasen veya sahih hükmündedir. Biz ise hasen olduğuna dair kesin bir ölçüyle hükmederiz. Eğer kendisine güvenilen bir âlim, bu durumdaki bir hadisi zayıf olarak nitelerse veya ilim sâhibi bir kişi söz konusu hadisin senedinde zayıflığı gerektiren bir illeti ve bu illeti onaracak bir şey görür ise biz onun zayıflığına karar veririz.”⁸⁴ Nevevî aynı zamanda “Ebû Dâvud’un sessiz kalmasına itibar edilmez.” değerlendirmesini yapmıştır.⁸⁵

Münzirî’nin kanaatlerini benimsediği görülen Nevevî, Ebû Dâvud’un sâlih olarak nitelediği hadisler içerisinde zayıf hadislerin de var olduğunu kabul etmiştir. Bu noktada İbnü’s-Salâh’a karşı bir muhalefet ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer’in *en-Nüket* adlı eserinden öğrendiğimize göre o şöyle düşünmektedir: “*Sünen*’de açıkça zayıf olduğu görülen hadisler bulunmaktadır ki bunların ittifakla zayıf olmalarına rağmen, Ebû Dâvud haklarında bir açıklama yapmamıştır. Bundan dolayı Ebû Dâvud’un ‘Haklarında açıklama yapmadığım hadisler sâlihtir.’ sözünü te’vîl etmek gerekmektedir.”⁸⁶

⁸³ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li(fî)-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Hîşt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 30.

⁸⁴ Nevevî, *el-Îcâz*, 50-54.

⁸⁵ Bu bilgi Nevevî’nin *el-Îcâz* adlı eserinde yer almamaktadır. Ancak İbn Hacer ve Sehâvî (ö. 903/1497) Nevevî’nin böyle dediğini belirtmişlerdir. Bk. İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Amîr (Medine: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1404/1984), 1/444; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/105.

⁸⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/444.

Görüldüğü üzere Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde ortaya çıkan sâlih hadis tartışmalarında başta Münzirî ve onun bu konudaki takipçisi olduğu anlaşılan Nevevî, sâlih hadisin mahiyeti ve ıstılahlaşma serüveni noktasında kendilerinden önceki âlimlerden ayrılmaktadır. Sâlih olarak nitelenen bir hadisin aynı zamanda zayıf hadisi de kapsayacağını vurgulayan her iki âlimin buradaki zayıflığın derecesini açık bir şekilde belirtmedikleri de karşımıza çıkmaktadır. *Sünen*'de sâlih olarak nitelenen zayıf hadislerin miktarına dair bir bilgi de verilmemiştir. Ancak bu meseleye dair Medine İslam Üniversitesi'nde Muhammed b. Hâdî el-Medhalî tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde haklarında açıklama yapmadığı 365 hadisin isnadının zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁷

2.2.4.3. İbn Rüseyd

Hicrî sekizinci asra gelindiğinde İbn Rüseyd'in (ö. 721/1331) İbnü's-Salâh'ın sâlih hadis hakkındaki görüşüne itiraz ettiği ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sükût ettiği hadislere hasen hükmünün verilmesini doğru bulmadığı görülmektedir. Zira o, *Sahîhayn*'da bulunmayıp mükekkaddimûn tarafından da sahih hükmü verilmeyen her sâlih hadisin hasen hükmünü almakla beraber sahih hükmünü de alabileceğini düşünmektedir. Bir başka âlime göre sahih olmayan hadisin Ebû Dâvud'a göre sahih olmamasının bir sebebi yoktur diyen İbn Rüseyd'in bu noktada Hattâbî gibi düşündüğü anlaşılmaktadır.⁸⁸

2.2.4.4. İbn Seyyidünnâs

İbn Rüseyd ile çağdaş âlimlerden İbn Seyyidünnâs, Ebû Dâvud'un sâlih hadis anlayışını ortaya koymak adına Mekkeli âlimlerin sorularına cevap niteliği taşıyan mektup üzerinden yorumlama yaptığı görülmektedir. Zira mektupta yer alan "Bazısı bazısından daha sahihtir." cümlesi onun için meseleye sahih ve ondan daha sahih çerçevesinden bakmasına sebep olmuştur. İsm-i tafdîl sîgası olarak gelen ibarede, ortak ölçünün sahih olduğunu düşünmesi kanaatimizce Ebû Dâvud'un sâlih hadis anlayışını ortaya koymasının başka bir yoludur.⁸⁹

⁸⁷ Medhalî, *Mâ Sekete anhu el-İmâm Ebî Dâvud*, 71-1179.

⁸⁸ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, t.s.), 39.

⁸⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muġîs*, 1/104.

İbn Seyyidünnâs, görüşünü temellendirmek adına Ebû Dâvud'un söz konusu yöntemini Müslim'in *Sahîh*'inde takip ettiği yönteme benzetmektedir. Şöyle ki Müslim, Mukaddime'sinde dört çeşit hadisten bahsetmektedir. Bunların birincisi, rivayetlerini kusursuz nakleden, nakillerinde şiddetli ihtilaf, aşırı karıştırma bulunmayan râvilerin rivayet ettiği hadislerdir. İkincisi, bir önceki kısımdaki râvilerin hıfz ve itkân açısından aşağısında kalanların hadisleridir. Üçüncüsü, zayıf ve metrûk râvilerin rivayet ettiği hadislerdir. Dördüncüsü, hadislerinin ekseriyeti hatalı olan râvilerin rivayetleridir. Son olarak üçüncü ve dördüncü kısımdakileri birleştiren Müslim, üç kısımlı bir tasnif yapmaktadır.⁹⁰

İbn Seyyidünnâs buradan hareketle, Müslim'in şiddetli zayıf hadisleri eserinde tahrir etmemek için birinci ve ikinci tabakada yer alan hadisleri tahrir ettiğini, üçüncü tabakadaki hadisleri ise tahrir etmediği bilgisini verdikten sonra şöyle bir soru ile sözlerine devam etmektedir: "Ebû Dâvud ve Müslim'in ikisi de aynı yöntemi uygulamasına rağmen niçin Müslim'e bir itirazda bulunulmuyor? Oysa Ebû Dâvud'un 'sahihe benzeyen' ve 'sahihe yakın' sözü sıhhat ile alakalıdır. Ebû Dâvud'un bu sözü Müslim'in 'Bütün sahih hadisleri Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) tarafından nakledilmiş olarak bulamıyoruz.' sözüne benzemektedir. Bundan dolayı Müslim, Leys b. Ebî Süleyym (ö. 138/756), Atâ b. es-Sâib (ö. 136/754) ve Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 137/755) gibi râvilerin rivayetlerine başvurmuştur. Söz konusu râvilerin hepsi her ne kadar hıfz ve itkân açısından birinci kısımdaki râvilerin mertebelerinden farklı olsalar da adâlet ve sıdk ile nitelenen râvilerdir. Aradaki tek fark, Müslim'in *Sahîh*'inde sahih hadisleri tahrir etme şartı ileri sürerken üçüncü kısımdaki râvilerin rivayetlerinden kaçınması, Ebû Dâvud'un ise böyle bir şartı olmamasıdır. Ebû Dâvud zaten kendisine göre vehn-i şedîd (şiddetli zayıflık) olan hadisleri açıklamıştır."⁹¹

Sonuç olarak, hicrî sekizinci asra gelindiğinde Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği sâlih hadislerin sahih hadisler olduğunu ifade eden İbn Seyyidünnâs'ın, İbn Abdülber

⁹⁰ Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*, 1/4-6.

⁹¹ Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezîfî şerhi Câmi 'i't-Tirmizî*, thk. Ahmed Ma'bed Abdülkerim (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1409/1988), 1/208-213.

ve Makdisî gibi düşündüğü görülmektedir. Her üçünün ortak noktası, sâlih hadise sahih hadis anlamını yüklemeleridir.

2.2.4.5. Zehebî

Zehebî, Ebû Dâvud'un öğrencisi İbn Dâse'den "Ben *Sünen*'de sahih ve sahihe yakın olan hadisleri zikrettim. Eğer *Sünen*'de yer alıp da kendisinde vehn-i şedîd olan hadis varsa onu da açıkladım." rivayetini naklettikten sonra Ebû Dâvud'un bu söylediğini kendi ictihâdına göre yerine getirdiğini, şiddetli zayıf hadisleri belirttiğini, bir anlamda müncebir olan zayıflığı hafif hadisleri ise görmezden geldiğini bu durumda Ebû Dâvud'un sessiz kaldığı her hadise hasen denilemeyeceğini ifade etmektedir. Bunun sebebini de hasen hadis tanımı üzerinde az da olsa durarak izah etmiştir.⁹²

Zehebî, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde açıklama yapmadığı hadislerin arasında mutâbî' ve şâhidi bulunmayan az zayıf hadisler ve râviden dolayı çok zayıf hadisler bulunduğunu belirttikten sonra, *Sünen*'deki hadis türlerini altıya ayırdığı görülmektedir. Bunlar:

1. Şeyhayn'ın *Sahîh*'lerinde tahrir ettiği hadisler. (Bunlar Zehebî'ye göre yaklaşık olarak *Sünen*'in yarısına tekabül eder.)
2. Şeyhayn'dan birinin *Sahîh*'inde tahrir ettiği hadisler.
3. Şeyhayn'ın *Sahîh*'lerinde tahrir etmediği ama ilet ve şâzdan kurtulmuş isnadı ceyyid kabul edilen hadisler.
4. İsnadı sâlih, olmakla birlikte iki ve daha fazla leyyin vecihten gelip birbirini destekleyen hadisler.
5. Râvisinin hafıza eksikliği sebebiyle isnadı tad'îf edilen hadisler -ki Ebû Dâvud bu tür hadislerde genellikle sükût eder.
6. Râvi açısından şiddetli zayıf, Ebû Dâvud'un sükût etmediği bilakis çoğunlukla açıkladığı hadislerdir. Zehebî'ye göre Ebû Dâvud her ne kadar "Vehn-i şedîd olan hadisleri belirttim." diye ifade etse de o şiddetli zayıf hadislerin şöhreti ve nekâreti nedeniyle de sükût eder.⁹³

⁹² Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, 13/213-214.

⁹³ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, 13/214-215.

Görüldüğü üzere Zehebî'nin, Ebû Dâvud'un sâlih olarak nitelediği hadislerinin arasında az zayıf ve çok zayıf hadislerin varlığına dikkat çekmesi onu seleflerinden ayırmaktadır. Zira bu noktaya dikkat çeken ilk âlimin Zehebî olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴

Zehebî'nin sâlih hadise yaklaşımı Ebû Dâvud'un *Sünen*'i ile sınırlı olmadığı da tespit edilmiştir. Nitekim Zehebî'nin sâlih hadis anlayışını irdelemek amacıyla eserleri üzerinden yaptığımız incelemelerde kendisinin *Mizânü'l-i'tidâl* adlı eserinde örnek rivayetlerin birinde mervîyi sıhhat ve hüküm açısından sâlihun hasenun (صالح حسن) şeklinde nitelediği görülmektedir.⁹⁵

Bir başka misalde ise Beşîr b. Velîd b. Hâlid el-Kindî (ö. 238/853) adlı râvinin biyografisinin sonunda Beşîr b. Velîd el-Kindî > İbrahim b. Sa'd (Ebû İshâk ez-Zührî) > İbn Şihâb ez-Zührî > Enes b. Mâlik tariki ile gelen "Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün gümüş bir yüzük takmıştı. İnsanlar da gümüşten yüzük yapıp taktılar. Nebî (s.a.v.) yüzüğü çıkarıp atınca insanlar da çıkarıp attılar..." hadisini rivayet etmiştir. Mezkûr hadisin neticesinde هذا حديث صالح الاسناد غريب diyerek bir değerlendirme yapmıştır.⁹⁶

Mebzul miktarda هذا حديث صالح الاسناد غريب (Bu hadis sâlihu'l-isnâddır, garîbtir.), غريب (Garîbtir, sâlihu'l-isnâddır, ferddir.) şeklinde ifadeleri bulunan Zehebî, dikkat edilecek olursa sâlih kavramını farklı hadis ıstılahlarıyla birlikte kullanmaktadır.⁹⁷

⁹⁴ Özçelik, "Ebû Dâvud'un *Sünen*'de Haklarında Sükût Ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu", 148.

⁹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/282.

⁹⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/327. Hadisin şâhidleri için ayrıca bk. Buhârî, "Libâs", 47 (hadis no. 5865); Müslim, "Libâs ve Zînet", 2091; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 6/262 (hadis no. 3565).

⁹⁷ Misaller için bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/91, 4/136; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/126, 2/147, 6/296, 7/158, 8/211, 10/62, 11/111, 482 vd.

2.2.4.6. İbn Kesîr

İbn Kesîr de İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimsemiştir. O, kendisine ulaşan bir rivayete göre Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadislere sâlih değil de hasen dediğini nakletmiştir. Devamında İbnü's-Salâh'ın “Hem *Sahîhayn*'da bulunmayıp hem de mütekaddimûn hadis âlimlerinin sahih olarak nitelemediği sükût edilen hadisler hasendir.” sözünü aktarmıştır.⁹⁸

İbn Kesîr, kendinden önceki âlimlerden farklı olarak önerilerde de bulunmaktadır. Haklarında sükût edilen hadislere hasen hükmü verilmeden önce iki noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin bütün rivayetlerini incelemektir. İkincisi ise öğrencisi Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin cerh-ta'dîle müteallik sorularına cevap verdiği *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî* adlı kitabına bakmaktır. Zira bu kitapta râvi ve rivayet tenkidinin birlikte kullanılması sebebiyle Ebû Dâvud'un *Sünen*'deki hadislere mi yoksa *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî*'deki hadislere mi hasen hükmü verdiği tespit edilebilir. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs* şârihi Ahmed Muhammed Şâkir İbn Kesîr'in buraya dikkat çekerek *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî*'de zayıf olarak nitelenen bir hadise hasen hükmünün verilmesini doğru bulmamaktadır.⁹⁹

2.2.4.7. 'Irâkî

Hicrî dokuzuncu asrın başında İbnü's-Salâh'ın ortaya koyduğu görüşü benimseyenler arasında 'Irâkî de bulunmaktadır. Zira o, İbn Rüşeyd'in “*Sahîhayn*'da bulunmayıp mütekaddimûn tarafından da sahih hükmü verilmeyen her sâlih hadisin hasen hükmünü almakla beraber sahih hükmünü de alabileceği, başka bir âlime göre hasen olan hadisin Ebû Dâvud'a göre sahih olabileceği” görüşüne itiraz ederek şunları ifade etmektedir:

“Haklarında açıklama yapılmayan hadislerin Ebû Dâvud'a göre sahih mertebesinde olması câiz olsa da ihtiyat açısından sahih derecesine yükselmemesidir. Çünkü 'Haklarında açıklama yapmadığım hadisler sâlihtir.' ibaresi yani 'İhticâca elverişlidir.'

⁹⁸ Söz konusu ibare Bulkîni (ö. 805/1403) tarafından aynı şekilde aktarılmış, herhangi bir tenkitte bulunulmamıştır. Bu durum Bulkîni'nin İbn Kesîr ile aynı kanaati taşıdığını ihsas ettirebilir. Bk. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh*, thk. Âişe Abdurrahman (b.y.: Dâru'l-Maârif, t.s.), 181.

⁹⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Bedûsseyyid el-Lahhâm (Dimeşk: Dâru'l-Feyhâi, 1437/2016), 50-51.

demektir. Eğer Ebû Dâvud, haseni sahih ve zayıf arasında bir mertebede görüyorsa İbnü's-Salâh'ın görüşü ihtiyata uygun olandır. Eğer mütekaddimûn gibi hadisleri sahih ve zayıf olarak ayırdığı görüşünde ise haklarında açıklama yapmadığı hadisler sahihtir. İhtiyata uygun olan Ebû Dâvud'un da ifade ettiği gibi "sâlihtir" demektir."¹⁰⁰

Yine 'Irâkî, İbn Seyyidünnâs'ın *en-Nefhu's-şezî* adlı eserine işaret ederek¹⁰¹ itirazlarını devam ettirmektedir. Hatırlanacağı üzere İbn Seyyidünnâs, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sâlih olarak nitelen hadislere Mekkeli âlimlere gönderilen mektupta yer alan, "Bazısı bazısından daha sahihtir." ibaresi üzerinden yola çıkarak sâlih hadisin sahih ve ondan daha sahih olmak üzere ikiye ayrılacağını ifade etmişti.

'Irâkî, bu hususa cevap niteliğinde şunları belirtmektedir: "Ebû Dâvud, 'Haklarında açıklama yapmadığım hadisler sâlihtir.' demektir. Sâlih; sahih olabilir, haseni sahihin altında bir mertebede gören kimse için hasen de olabilir. Ancak Ebû Dâvud'un böyle dediği veya zayıf olmayan hadisi sahih gördüğü bize nakledilmedi. Bu durumda ihtiyata uygun olan Ebû Dâvud'un zayıf olmayan hadisi sahih olarak gördüğü bilinmedikçe sükût edilen hadislerin sahih mertebesine yükseltilmemesidir."¹⁰²

2.2.4.8. Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr

Zehebî'nin Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinden ortaya koyduğu sâlih hadis anlayışının takipçilerinden birinin de Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr olduğu görülmektedir. O, *Tenkîhu'l-enzâr* adlı eserinde Ebû Dâvud'un haklarında açıklama yapmadığı hadislerin durumu hakkında İbnü's-Salâh'tan Zehebî'ye kadar konuya dair hemen hemen bütün görüşleri kronolojik olarak serdetmiştir. Ebû Dâvud'un herhangi bir konuda (sahih ve hasen) hadis bulamadığı zaman isnadı zayıf hadis tahric ettiğini vurgulayan İbnü'l-Vezîr, söz konusu zayıf hadisin mutâba'ât ve şevâhid yoluyla desteklenebilen hadisler olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ Son olarak Zehebî'nin görüşlerine yer verdikten sonra şunları kaydetmektedir:

¹⁰⁰ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, 39; Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, thk. Abdüllatif Hemîm - Mâhir Yasin Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1423/2002), 1/164.

¹⁰¹ İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezî*, 1/217-218.

¹⁰² Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, 1/165-166.

¹⁰³ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan el-Hallâk (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999), 77-84.

“Bazı hadis hâfızları şöyle demektedir: ‘Benim yanımda bir hadisin 100 tariki bulunmadığı zaman ben o hususta yetim kaldım demektir.’¹⁰⁴ Bu söz Ebû Dâvud’un şartını bildirmektedir. Bir kimse Ebû Dâvud’un haklarında sükût ettiği hadislerin durumunu incelemek isterse, bu tutum tam anlamıyla tahkike daha yakın ve daha evladır. Bu görüş, meseleyi öğrenmek isteyen itkân ehlinin yoludur.¹⁰⁵ Hadisin tariklerinin bilgisi için Cemâlüddîn Ebü’l-Haccâc el-Mizzî’nin *Tuhfetü’l-eşrâf bi-ma’rifeti’l-etrâf*’ı, râvilerin halleri hakkında Zehebî’nin *Mizânü’l-i’tidâl*’i ve Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde tahrir ettiği hadislerin *Kütüb-i Sitte*’de geçtiği yerleri gösteren ve tenkide medar bir nokta varsa açıklayan Münzirî’nin, *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd* adlı eseri bu konuda en iyi yardımcı kitaplardır. Özellikle Münzirî’nin hacmi küçük ancak faydası büyük *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd* adlı kitabı oldukça önemlidir.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Muhaddislerin, hadislerin isnadlarını karşılaştırarak yapmış oldukları tetkikler, bir hadisin farklı tariklerini ezberlemelerine ve yazmalarına yol açmıştır. Bu hususta mukayeseli isnad araştırması yaparak, isnad araştırmalarına sistematik ilmî anlayış kazandıran ilk âlimin Yahyâ b. Maîn olduğu görülmektedir. Bk. Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2006), 96-98. Zira Ahmed b. Hanbel’in verdiği bilgiye göre İbn Maîn, 1.000.000 hadisi kendi eliyle yazarken, bu yazılan hadislerin her birinin en az 50 ayrı tarikinin bilinmesine özen göstermektedir. Hatta bu konuda İbn Maîn’in şöyle söylediği nakledilmektedir: “Biz bir hadisin 30 farklı tarikini yazmadıkça anlayamazdık.” Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî*, 2/212; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 11/71-96; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 11/280-288. Öte yandan İbn Maîn ile muâsır hadis hafızlarından olan İbrâhim b. Saîd el-Cevherî (ö. 247/862) “Benim yanımda bir hadisin 100 ayrı tariki (vechi) bulunmaz ise ben yetimim demektir.” diyerek hadislerin senedlerini tetkik etme adına bir amaç içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/91; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/76; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 1/35; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/150; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1982), 229; Muhammed Zâhid Kevserî, *Te’nîbü’l-Hatîb ‘alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine’l-ekâzîb* (Mısır: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, 1410/1990), 296.

¹⁰⁵ Muhaddisler, bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirerek söz konusu rivayetin sıhhati üzerine değerlendirmeler yapmışlardır. Zira hadisin birden fazla tariki ele alındığında birinde olan hususlar diğerinde olmayabilir. Ahmed b. Hanbel’in “Bir hadisin farklı tariklerini toplamadığın zaman onu anlamazsın, hadisin tarikleri birbirini açıklar.” sözü kanaatimizce meselenin önemine işaret etmektedir. Yine Ali b. Medîni (ö. ö. 234/848-49) “Bir hadisin bütün tariklerini bir araya toplamadığın zaman, o hadisin hatası ortaya çıkmaz.” diyerek meselenin sened ve metin açısından etkisini ortaya koyduğu görülmektedir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî*, 2/212. Ayrıca bk. Yavuz Köktaş, “Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Bahar 2002), 151-152.

¹⁰⁶ İbnü’l-Vezîr, *Tenkîhu’l-enzâr*, 83-85.

2.2.4.9. İbn Hacer el-Askalânî

Zehebî'nin görüşlerini benimseyen hatta üzerine eklemelerde bulunan âlimlerden bir diğeri İbn Hacer'dir. *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh* adlı eserinde İbnü's Salâh'a muhalefet ederek Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerle hasen denilemeyeceğini belirterek meseleyi *Risâletü Ebî Dâvud* meyanında irdelediği görülmektedir. İbn Hacer'e göre *Sünen*'de tahrir edilen hadisler sıhhat ve hüküm açısından dört farklı kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunanlar veya Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer almasa da onların sıhhat şartları üzerine sahih olarak değerlendirilen hadislerdir. İkincisi, hasen li-zâtihi, üçüncüsü, hasen li-gayrihi olarak kabul edilen hadislerdir. Bu tür hadisler *Sünen*'de mebzul miktarda bulunmaktadır. Dördüncüsü ve sonuncusu zayıf hadislerdir.

Ancak bunlar çoğunlukla terkinde icmâ edilmeyen râvilerin rivayetleri olup, Ebû Dâvud'a göre delil olmaya uygun/elverişli rivayetlerdir.¹⁰⁷ Zira İbn Hacer'e göre Ebû Dâvud'un “*Sünen*'de haklarında bir şey demediğim hadisler sâlihtir” ifadesindeki sâlih, صالح للحجة (delil olmaya uygun/elverişli) anlamındadır. İbnü's Salâh'ın İbn Mende'den (ö.395/1005) naklettiği rivayete göre Ebû Dâvud, *Sünen*'in bâblarında kendi şartına uygun bir hadis bulamadığı zaman re'yü'r-ricâle başvurmakta zayıf hadis tahrir etmeyi yeğlemiştir. Çünkü ona göre zayıf hadis re'yü'r-ricâl'den daha kuvvetlidir.¹⁰⁸ İbn Hacer de söz konusu olan noktaya dikkat çektikten sonra sâlih hadisin Ebû Dâvud'a göre sâlih li'l-ihcâc, sâlih li'l-istişhâd veya sâlih li'l-i'tibâr'ı kapsayan (şemsiye) bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Ancak İbn Hacer, Ebû Dâvud'un her zayıf hadisi hüccet olarak kullanmasının gerekmediğini de vurgulamaktadır.¹⁰⁹ *Sünen*'de yer alan zayıf hadisleri bir kısmı az bir kısmı çok şeklinde ayıran İbn Hacer, kanaatlerini *Sünen* üzerinde yaptığı tetkikler ve örnek

¹⁰⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/435.

¹⁰⁸ İbnü's-Salâh, *‘Ulümü'l-hadîs*, 37; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî bi şerhi'l-Muhtasari's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Kahire: Dâru's-Selâm, 1437/2016), 205-206; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-Aşareti'l-Kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1414/1994), 74.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/444.

rivayet incelemeleri sonucunda serdettiği görülmektedir. Bunun neticesinde şöyle bir anlayış ortaya koymaktadır:

1. Zayıflığı az olan hadisin i'tibar açısından irdelenmesi sonucunda eğer mütâbî¹⁰ tespit edilirse o hasen li-gayrihî seviyesine yükselir. Mütâbî¹⁰ tespit edilemediği takdirde ise ona az zayıf hükmü verilerek ihticâc edilmemelidir.
2. *Sünen*'de haklarında açıklama yapılmayan zayıflığı çok bazı hadislerin râvilerinin metrûk olduğunu tespit eden İbn Hacer, böyle bir hadisin i'tibara elverişli olamayacağı gibi hasen li-gayrihî seviyesine de çıkamayacağını belirtir.

İbn Hacer kendisinden önceki âlimlerden farklı olarak Ebû Dâvud'un aşırı zayıf hadislerdeki sükûtunun sebebinin şu şekilde ifade etmiştir: "Birden fazla rivayeti bulunan ve zayıflığı beyan edilen râvinin ilk rivayetindeki açıklamalar diğerlerinde tekraren zikredilmemiştir. Oysa söz konusu râvinin daha önce geçen rivayetinde zayıf olduğu belirtilmiştir."

Sünen'i rivayet eden râvilerden dolayı ortaya çıkan farklıklar bazen aşırı derecede zayıf rivayetlere Ebû Dâvud'un sükûtuna güvenerek hasen denilmesini ortaya çıkarmıştır. Nitekim, râvi ve mervîye dair beyanlar Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Abd el-Ensârî (ö. 328/940) rivayetinde yer almasına karşın en yaygın rivayet olan Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lü'lû (ö. 333/944) nüshasında bulunmamaktadır.¹¹⁰ İbn Hacer, *Sünen*'de yer alan "Şüphesiz her kılın altında cünüplük bulunmaktadır. O halde saçınızı yıkayınız ve teni iyice temizleyiniz."¹¹¹ hadisini örnek vermektedir. Zira söz konusu hadisin senedinde yer alan el-Hâris b. Vecîh (ö. 181/190) adlı râvi için *Sünen*'in İbn Abd nüshasında, Ebû Dâvud'un "Hâris'in hadisi münkerdir, o zayıftır." şeklindeki beyanı bulunurken bazı nüshalarında mezkûr beyanı kısaltılarak verilmiştir.

¹¹⁰ Ebû Dâvud'un İbn Abd nüshasının müstakil olarak günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Hacer'e ulaştığı görülen bu rivayet nüshasının Lü'lû nüshasında yer almayan râvi ve isnad bilgileri ihtiva etmesi açısından büyük önemi haizdir. *Sünen*'in rivayet nüshaları ve bugüne ulaşanlar için bk. Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, 85-103.

¹¹¹ Ebû Dâvud, "Tahâret", 95 (hadis no. 248). Ebû Dâvud > Nasr b. Ali > Hâris b. Vecîh > Mâlik b. Dinâr > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber isnadıyla gelen bu rivayetin senedinde yer alan el-Hâris b. Vecîh için Yahyâ b. Maîn "leyse bi şey'in", Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî "zayıf" Buhârî ise "hadislerinin bazısı münkerdir" şeklinde cerh etmişlerdir. Bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/445. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 148.

Bu noktada İbn Hacer, *Sünen*'in bütün nüshaları tarandıktan sonra hasen hükmü verilebileceğine dikkat çekmektedir.

İbn Hacer, Ebû Dâvud'un aşırı zayıf râvi ve mervî için yaptığı açıklamaları *Sünen* dışındaki eserlerini inceleyerek bir sonuca varılmasını önermektedir. Çünkü o, Ebû Dâvud'un, söz konusu râvi ve o râvinin rivayeti için her ne kadar *Sünen*'de sükût etmiş olsa da bazen *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî* veya *et-Teferrüd fi's-sünen* eserlerinde ifade edildiğini düşünmektedir.

Ebû Dâvud kimi zaman hadis âlimleri tarafından ittifakla rivayeti reddedilen, zayıflığı son derece açık râviler hakkında da sükût etmiştir. İbn Hacer, Abdurrahman b. Mu'âviye b. el-Hüveyris (ö. 130/748) ve Yahyâ b. el-Alâ el-Becelî (ö. 160/777) gibi zayıf râvileri misal olarak zikretmektedir.¹¹²

İbn Hacer, son olarak Ebû Dâvud'un çok zayıf râvi ve rivayetlerdeki sükûtunun sebeplerine dalgınlık faktörünü de ekler. *Sünen* ricâli arasında yer alıp Ebû Dâvud'un açıklama yapmadığı bir kısım metrûk râvilerin isimlerini de zikreden İbn Hacer, bu râvilerden gelen rivayetlerin zayıf olduğuna işaret etmektedir.¹¹³

¹¹² Abdurrahman b. Mu'âviye b. el-Hüveyris için Mâlik b. Enes, leysa bi sika Yahyâ b. Maîn, leysa bi hücce Nesâî'nin, leysa bi zâke şeklinde cerh ettikleri görülmektedir. Bk. Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdî Seyyid Emîn (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1425/2004), 6/55. İbn Hacer ise sadûk seyyi'u'l-hıfz şeklinde bir lafız kullanmıştır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 350. Söz konusu lafız İbn Hacer'e göre sadûk lehû evhâm anlamına gelmektedir. Bu şekilde ifade edilen bir râvinin rivayetleri i'tibar için alınır yani rivayet ettiği hadisin farklı senedleri olup olmadığı tetkik edilmelidir. Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 277-278. Ayrıca Bk. Abdullah Muhammed el-Gamlâs, "er-Ruvâtü'l-mevsûfün bi 'sâdukun lehû evhâm' 'inde İbn Hacer fi't-Takrîb ittefaka el-Buhârî ve Müslim 'ale'r-rivâyeti lehûmâ fi sahîhimâ", *Câmiatü'l-Melik Hâlid li'l-'ulûmi's-şer'iyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 16/1 (2020), 50-52; Beşşâr Avvad Ma'rûf - Şuayb Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-hâfiz Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî* (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1417/1997), 1/46. Yahyâ b. el-Alâ el-Becelî hakkında, Yahyâ b. Maîn leysa bi sika, Ahmed b. Hanbel, kezzâbun yada'u'l-hadîs, Nesâî ve Dârekutnî ise metrûku'l-hadîs, gibi lafızlarla cerh etmişlerdir. İbn Hacer *Tehzîbu't-tehzîb*'inde Yahyâ b. el-Alâ el-Becelî'nin Âcurrî vasıtasıyla Ebû Dâvud tarafından da tad'îf edildiği bilgisini vermektedir. *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde ise rumiye bi'l-vad' şeklinde cerh etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 11/260/26; *Takrîbü't-Tehzîb*, 595. Ayrıca bk: Velîd b. Hasan el- Ânî, *Menhecü dirâseti'l-esânîd ve'l-hüküm 'aleyhâ ve yelîhî dirâseten fi tahrîci'l-ehâdis* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1420/1999), 32-34.

¹¹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/439-442. Ayrıca bk. Muhammed Muhammedî b. Muhammed Cemîl en-Nûristânî, *el-Medhal ilâ Süneni'l-İmâmî Ebî Dâvud* (Kuveyt: Mektebetü Şuûni'l-Fenniyye, 1429/2008), 127-131; Medhalî, *Mâ Sekete anhu el-İmâm Ebî Dâvud*, 68.

2.2.4.10. Bikâî

Mervîyi sıhhat ve hüküm açısından niteleyen bir terim olarak karşımıza çıkan sâlih hadisin, Bikâî'nin konu hakkındaki dikkat çekici açıklamaları ile değerli kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Bu noktada onun *en-Nüketü'l-vefiyye* adlı eseri, haklarında sükût edilip sâlih olarak nitelenen hadislerin çoğunluğunun sahih ve hasen bazılarının da az zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁴

İbn Hacer'in mesele üzerindeki tetkiklerini de görmezden gelerek Ebû Dâvud'un Mekkeli âlimlere gönderdiği mektup üzerinden ortaya koyduğu anlayış dikkat çekicidir. Hatırlanacağı üzere İbnü's-Salâh ve 'Irâkî gibi âlimler de mektuptaki ifadelerle ilişki kurmuş, *Sünen*'de sükût edilen hadislerin hükmünün hasen olduğunu belirtmişlerdi.

Ancak Bikâî söz konusu yaklaşımın kabul edilemez olduğunu, sükût edilen hadisler arasında az zayıf hadislerin de bulunduğunu ifade ederek onlara muhalefet ettiği görülmektedir. Bikâî 'ye göre hata, sâlih hadise "ihticâca elverişli/uygun", "Bazısı bazısından daha sahihtir.", "Ben *Sünen*'de her bir bâbta bildiğim en sahih hadisleri tahrir ettim" ifadeleri ile yaklaşp, "en sahih" kelimesini sözlük anlamı ile değil bir

¹¹⁴ Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadisler arasında (az) zayıf hadislerin bulunduğu düşüncesi kanaatimizce ilk olarak İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) tarafından ortaya atılmıştır. Zira o, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerine yaptığı "*Tehzibu Süneni Ebî Dâvud*" adlı çalışmasında ilk olarak, Ebû Dâvud'un İbn Cüreyc (ö. 150/767) isnadıyla tahrir ettiği Rükâne ve kardeşlerinin babası Rükâne b. Abdüyezîd'in (ö. 42/662) eşini üç talakla boşamasından bahseden hadisi ele almıştır. Bk. Ebû Dâvud, "Talak", 10 (hadis no. 2196). Söz konusu bu hadis İbn Kayyim el-Cevziyye açısından Ebû Dâvud'un sükût ettiği zayıf hadisler arasındadır. İkinci olarak yine Ebû Dâvud'un Nâfi' b. 'Uceyr isnadıyla tahrir ettiği mezkûr hadis, Rükâne b. Abdüyezîd'in eşini bir talakla boşadığını haber veren, İbn Kayyim'a göre Ebû Dâvud'un sükût ettiği zayıf hadislerdendir. Bk. Ebû Dâvud "Talak", 14 (hadis no. 2208). Ebû Dâvud en son Nâfi b. 'Uceyr hadisini tahrir ettikten sonra *هذا أصح من حديث ابن جريج* (Bu hadis İbn Cüreyc'in hadisinden daha sahihtir.) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Burada Ebû Dâvud'un her ikisi de zayıf olan hadisler arasında mukayese yapıp "sahih-daha sahih" olarak belirtmesi Münzirî'ye göre bir hatadan ibarettir. Bk. Münzirî, *Muhatasaru Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk (Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1431/2010), 2/55. Ancak Münzirî'ye itiraz eden İbn Kayyim, her ikisi de zayıf olan hadislerin Ebû Dâvud'a göre sahih olduğunu göstermeyeceğini söz konusu ibareyi *أرجح الحديثين الضعيفين* (iki zayıf hadisin daha tercih edileni) şeklinde anlamak gerektiğini belirtmektedir. Mütakaddimûn hadis âlimlerinin dilinde söz konusu ibareyi çoğunlukla bu yönde kullandıkları bilgisini de vermektedir. Bütün bu bilgiler neticesinde Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadisler İbn Kayyim'a göre şiddetli zayıflık bulundurmayan, zayıflığı az olan hadisler olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyim, *Tehzibü's-Sünen li'l-İmâm İbn el-Kayyim*, thk. İsmail b. Gâzî Merhabâ (Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1428/2007), 3/935.

hadis terimi olan sahih olarak düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Bikâî, “Haklarında bir şey söylemediğim hadisler sâhihtir.” sözüne gelince bununla Ebû Dâvud’un sâlih li’l-ihcâc (delil getirmeye elverişli) ve sâlih li’l-i’tibâr’ı kastetmiş olmasını muhtemel görmektedir. Zira Ebû Dâvud’un Mekkeli âlimlere gönderdiği risâlesinde “Ben *Sünen*’de sahih, sahihe benzer ve ona yakın hadisler zikrettim. Bu hadisler arasında vehn-i şedîd olanları açıkladım. Açıklama yapmadıklarım sâlih olup kimisi kimisinden daha sahihtir.” ifadesi Bikâî’nin bu şekilde anlamasının yegane sebebi olarak görünmektedir.¹¹⁵

Bikâî, Ebû Dâvud’un söz konusu sözlerinin *Sünen*’de beş tür hadisin mevcudiyetine işaret ettiğini belirtir. Bunların birincisi, sahih li-zâtihi (sahih) ikincisi sahih li-gayrihi (sahihe benzer), üçüncüsü hasen li-zâtihi (ona yakın) ve dördüncüsü Ebû Dâvud’un vehn-i şedîd olarak açıklama yaptığı hadislerdir. Son olarak beşincisi, şiddetli zayıflık bulunmayan (az) zayıf olan hadislerdir. Eğer bu tür hadisler desteklenmez iseler sadece sâlih li’l-i’tibâr kabilindendir. Eğer desteklenme söz konusu olursa bu sefer hasen li-gayrihi seviyesine yükselir, ihcâca elverişli olurlar. Bikâî, Ebû Dâvud’un sâlih hadise, sâlih li’l-ihcâc şeklinde bir anlam yüklediği düşölse bile sükût edilen her hadise hasen hükmünün verilmesinin gerekmeceğini de belirtir. Nitekim *Sünen* bâbları için eğer sahih bir hadis bulamaz ise zayıf hadise başvurduğu nakledilen Ebû Dâvud, Bikâî’ye göre zayıf hadisle ihcâc etmektedir.

Ebû Dâvud’un Mekkeli âlimlere gönderdiği risâlede yer alan بعض من أصح وبعضها أصح

ibaresindeki أصح kelimesi üzerinde duran Bikâî, “Sükût edilen sâlih hadislerin bazıları bazısından daha sahihtir.” yani terim anlamına bağı kalıp “Sükût edilen hadislerin bütünü sahihtir, bazıları bazısından daha sahihtir.” şeklinde düşönen âlimlere itiraz ederek, zayıf hadisle ihcâc ettiğini belirten Ebû Dâvud’un bunu “ihcâc/delil getirmede bazıları bazısından daha üstün daha kuvvetli” anlamında kullandığını vurgulamaktadır. Yoksa hadis ıstılahındaki sâlih hadis ile bir ilişkisi yoktur.

Bikâî, Ebû Dâvud’un “Haklarında sükût ettiğim hadisler hasendir.” dediğini rivayet eden İbn Kesîr’e de itiraz etmektedir. Buradaki hasenin, hadis ıstılahındaki hasen

¹¹⁵ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el- Bikâî, *en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fî şerhi’l-elfiyye*, thk. Mâhir Yasin Fahl (Riyad: Meketebetü’r-Rüşd, 1428/2007), 1/257.

olmadığını belirterek, “Haklarında sükût ettiğim hadisler ihticâc açısından güzeldir.” şeklinde sözlük anlamını öne çıkararak bir yaklaşım ortaya koymuştur.¹¹⁶ Bikâî bu yönüyle bir nevi İbn Kesîr’in rivayetini şerh ettiği görülmektedir.

2.2.4.11. Sehâvî

Sehâvî’nin (ö. 902/1497) *Fethu’l-muğîs* adlı hadis usulü eserinde Ebû Dâvud’un *Sünen*’i üzerinde gelişen sâlih hadîs hakkında Bikâî gibi düşündüğü görülmektedir. Öncelikle Sehâvî, “*Sünen*’de mutlak olarak belirtilmiş olup da Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde bulunmayan, sahih ve hasen hadis arasındaki farkı ayırabilen birinin sıhhat ve hüküm açısından sahih olarak belirtmediği hadislerin Ebû Dâvud açısından hasen olduğunu bildiririz.” diyen İbnü’s-Salâh’a itiraz ederek bundan hasen sonucu çıkarmanın gerekmeceğini ifade etmektedir. İkinci itirazını Ebû Dâvud’un *Sünen*’indeki sâlih hadislere hasen hükmünün verilmesini doğru bulmayan zira *Sahîhayn*’da bulunmayıp mükekaddimûn tarafından da sahih hükmü verilmeyen her sâlih hadisin hasen hükmünü almakla beraber sahih hükmünü de alabileceğini düşünen İbn Rüşeyd’e yönelterek Bikâî gibi düşündüğünü belirtmektedir. Sâlih hadîse sahih hükmü veren İbn Rüşeyd’in Mekkeli âlimlere gönderilen mektup üzerinden bir anlayış geliştirdiğini vurgulayan Sehâvî, “Bazısı bazısından daha sahihtir.” ibâresinde yer alan “en sahih” kelimesinin ism-i tafdîl sîgası ile gelerek genelde sıhhat üzerinde bir ortak anlam oluşturması İbn Rüşeyd’in meseleyi bu şekilde anlamasına yol açsa da durumun bunun tersi olduğunu bildirmektedir. Öte yandan *Sünen* üzerinde yapılan incelemelerde sâlih hadis olarak nitelenen rivayetler arasında zayıf hadislerin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Sehâvî kendinden önceki âlimlerden farklı ama yine Mekkeli âlimlere gönderilen mektup üzerinden bir izahta bulunmaktadır. Ona göre vehn-i şedîd barındıran hadislerin beyan edilmesi, *Sünen*’de vehn-i şedîd bulunmayan (az zayıf) hadislerin bulunduğu şeklinde bir anlayış geliştirmektedir.

“Haklarında bir şey söylemediğim hadisler sâlihtir.” ifadesindeki sâlih, Sehâvî’ye göre sâlih li’l-ihcâc veya sâlih li’l-istişhâd’a şâmil bir kavramdır. Sıhhat açısından sahih ve hasen seviyesine yükselmesi halinde sâlih li’l-ihcâc, sahih ve hasen seviyesine

¹¹⁶ Bikâî, *en-Nüketü’l-vefiyye*, 1/258-260.

yükselmemesi halinde ise sâlih li'l-istişhâd yani az zayıf hadisler için kullanılmaktadır. Zira hatırlanacağı üzere Ebû Dâvud vehn-i şedîd bulunan hadisleri beyan etmişti.

Sehâvî bütün bu bilgileri verdikten sonra, Ebû Dâvud'un zayıf hadisle ihticâc ettiğini belirterek sâlih kavramının ona göre sâlihu-n-li'l-ihcâc anlamında da kullanmasının muhtemel olduğunun ancak bunun *Sünen*'de zayıflığı az hadislerin varlığına ters düşmeyeceğini belirtir. Çünkü Ebû Dâvud, *Sünen*'inde bir konuda zayıf hadisten başka hadis bulamadığı zaman re'yü'r-ricâle başvurmakta zayıf hadis tahrir etmeyi daha kuvvetli görmektedir.¹¹⁷

Sehâvî Ebû Dâvud'un haklarında bir şey söylemediği hadisleri sıhhat yönünden beş kategoriye ayırmaktadır. Bunlar:

1. Hem *Sahîhayn*'da bulunan hem de *Sünen*'de bulunan hadisler,
2. Sahih hadisin şartlarını barındıran hadisler,
3. Hasen hadisler (Hasen li-zâtihî),
4. Âdîd ile hasen seviyesine yükselen hadisler (hasen li-gayrihî),
5. Terkedilmelerine hadis âlimlerinin icmâ etmediği zayıf râvilerin rivayet ettikleri zayıf hadislerdir.¹¹⁸

Sehâvî son kategorideki zayıf hadislerin râvileri hakkında teşeddüd-tesâhül yönünden bir farklılık olduğunu ifade etmektedir. Zira Ebû Dâvud terkinde icmâ edilmeyen râvilerin Abdurrahman b. Mehdî gibi âlimlere göre sika ancak Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi âlimlere göre zayıf sayıldığını bilmektedir.¹¹⁹

Burada Ebû Dâvud'un Abdurrahman b. Mehdî gibi düşündüğünü belirten Sehâvî sûû'l-hıfz, mechûlu'l-'ayn ve mechûlu'l hâl gibi lafızlarla cerh edilen râvilerin rivayetlerine yer verdiğini ancak bunların ona göre bir sorun teşkil etmediğine dikkat

¹¹⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/104. Ayrıca bk: Sehâvî, *Bezlü'l-mechûd fî hatmi Süneni Ebî Dâvûd* (Riyad: Mektebetü Edvâi's-Silefi, 1424/2003), 45; Sehâvî, *Hatmu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud* (Riyad: Edvâu's-Silefi, 1425/2004), 76-81.

¹¹⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/105.

¹¹⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/112. Cerh-ta'dîl ilminde Yahyâ b. Saîd el-Kattân müteşeddîd, Abdurrahman b. Mehdî ise mu'tedîl âlimlerden sayılmaktadır. Bk. Zehebî, *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1412/1991), 83; Leknevî, *er-Ref' ve 't-tekmîl fî 'l-cerh ve 't-ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1407/1986), 275, 306. Ayrıca bk. Veysel Özdemir, "Cerh-Ta'dîl İlminde Müteşeddîd ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (2014), 138-142, 163.

çekmektedir. Bunun temel sebebinin Ebû Dâvud’a göre zayıf hadisin reyden kuvvetli olduğunu düşünmesinden kaynaklandığı tekraren vurgulanmaktadır.¹²⁰

Bütün bu bilgiler muvacehesince, Sehâvî, zayıflığı çok olan râviler hakkında Ebû Dâvud’un tam anlamıyla sükûtunun gerçekleşip gerçekleşmediğine dair tetkik için *Su’âlâtü’l-Âcurrî* ve *Sünen* nüshalarının hepsinin incelenmesi gerektiğini ifade eder.¹²¹

2.2.4.12. Süyûtî

Münzirî’den sonra, Nevevî’nin *et-Takrîb ve’t-teysîr* ve *el-Îcâz* adlı eserlerinde de kaydedilmesinden hareketle sâlih hadisin ihticâc veya i’tibara elverişli buna mukabil olarak sahih, hasen ve i’tibara elverişli zayıf hadisi kapsayan bir ıstılah olduğu fikrini benimseyen aynı zamanda olgunlaşıp yaygınlaşmasını sağlayan Süyûtî, sâlih hadis kavramının ıstılah hüviyetini kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gerek kendisinden sonra gerekse günümüzde yaygın bir şekilde kabul edilen ve hadis usulü, hadis sözlüklerinde zikredilen sâlih hadis tanımlarının ciddi anlamda Süyûtî’den alındığı anlaşılmaktadır.

Süyûtî, ilk olarak, Nevevî’nin *et-Takrîb ve’t-teysîr*’inde “Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde mutlak olarak bulduğumuz (yani sıhhati belirtilmemiş) ve güvenilir bir âlimin de sahih ve zayıf olarak nitelemediği hadisler, Ebû Dâvud’a göre hasendir.” sözünü naklettikten sonra şunları kaydettiği görülmektedir:

“Çünkü sâlih li’l-ihcâc, hadisi sahih ve hasen mertebesinden çıkarmaz. Çünkü böyle bir hadis, ilmine güvenilir (mutemed) bir âlimin görüşü bulunmadıkça sahih mertebesine yükselmez. İhtiyâta uygun olan hasen hükmü verilmesidir. Ancak ondan daha uygun olan görüş söz konusu hadise ‘sâlih’ kavramını kullanmaktır.”¹²²

Süyûtî’nin bu şekilde yaptığı izah, her ne kadar başlangıçta kendisinin ve Nevevî’nin İbnü’s-Salâh gibi düşündüğünü ihsas ettirse de durum bunun tersinedir. Çünkü

¹²⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 1/108-109.

¹²¹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 1/102-103.

¹²² Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 3/42.

Süyûtî'nin izahları bununla sınırlı kalmamaktadır.¹²³ O sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

“Bu tespit yöntemi, İbn Rüşeyd'in 'Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadisler her ne kadar başkalarına göre sahih olmasa bile kendisine göre sahihtir.'¹²⁴ itirazına cevap niteliği taşımaktadır. İbnü's-Salâh, Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadisler arasında bazen bir başkasına göre hasen olmayan veya hasen hadis olarak değerlendirilmeyen hadisler bulunabileceğini eklemiştir. Zira İbn Mende (ö. 395/1005) Muhammed b. Sa'd el-Bâverdi'nin (ö. ?) şöyle dediğini işitmiştir: 'Nesâî'nin hadis rivayet yöntemine göre o terkinde icmâ bulunmayan her râvinin hadisini tahrir ederdi.' İbn Mende bunun üzerine şöyle demektedir: “Ebû Dâvud ile Nesâî'nin rivayet yöntemi aynıdır. O herhangi bir konuda (sahih ve hasen) hadis bulamadığı zaman isnadı zayıf hadis tahrir ederdi. Çünkü ona göre zayıf hadis reyden daha kuvvetlidir. Bu görüş aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in de görüşüdür. Nitekim o, zayıf hadisin re'yü'r-ricâl'den daha hoş geldiğini ifade etmiştir.¹²⁵ Bundan dolayı nassın bulunamaması halinde kıyasa başvurmak lazımdır.” Süyûtî'nin, bütün bu görüşleri serdettikten sonra şöyle bir sonuca ulaştığı görülmektedir:

“Ebû Dâvud'dan nakledilenlere bakılırsa onun sâlih kelimesini sâlih li'l-ihticâc anlamında değil sâlih li'l-i'tibâr anlamında olduğunu kastetmesi muhtemeldir. Aynı zamanda sâlih, zayıf hadise de şâmilidir. Ancak İbn Kesîr, kendisine rivayet edildiğine göre Ebû Dâvud 'Haklarında sükût ettiğim hadisler hasendir.'¹²⁶ dediğini nakleder. Eğer bu söz doğru ise ortada bir sorun kalmamaktadır.”¹²⁷

¹²³ Süyûtî'nin, Nevevî ile aynı kanaati taşıdığı onun *el-Bahrü'llezî zehar* adlı eserinde de açık bir şekilde görülebilir. Bk.: Süyûtî, *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfıyyeti'l-eser*, thk. Ebî Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnûsî (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, t.s.), 3/1104.

¹²⁴ İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezî*, 1/218.

¹²⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), 1/87; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2002), 2/49. Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadise bakış açısı hakkında detaylı bilgi için bk. Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle -Zayıf Hadis Rivayeti- Metodolojik Anlam ve Yorum* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2011), 35-40.

¹²⁶ Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 50-51.

¹²⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 3/43-45.

Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin (sâlih hadis) sâlih li'l-ihcâc değil de sâlih li'l-i'tibâr kabilinden olmalarını muhtemel gören Süyûtî, hasen hadise dair bilgilerini aktardıktan sonra ehl-i hadisın makbûl hadisi “ceyyid-kavî, sâlih, ma'rûf, mahfûz, mücevved-sâbit ve müşebbeh” gibi farklı lafızlarla da kullandıklarını bildirmektedir.¹²⁸ Bunlar arasında zikredilen sâlih hadis tanımı oldukça değerlidir. Zira daha önce de belirtildiği üzere söz konusu tanım, günümüzde yaygın bir şekilde hadis usulü ve hadis ıstılahlarına dair hazırlanan sözlüklerde yer almaktadır. Süyûtî sâlih hadis için şöyle bir tanım yapmaktadır: “Sâlih, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde gelişen bir mesele olarak ele alınırken sahih ve hasen hadisi kapsayan ihticâca elverişli bir ıstılah olduğu belirtilmişti. Söz konusu kavram aynı şekilde i'tibara elverişli zayıf hadisler için de kullanılmaktadır.”¹²⁹

2.2.5. Süyûtî - 20. Yüzyıl Arasındaki Dönemde Sâlih Hadis

Görüldüğü üzere sâlih hadis ıstılahı Hattâbî ile Süyûtî arasındaki dönemde gelişmeye devam etmiştir. Ancak söz konusu gelişim Süyûtî ile olgunluğa ulaşmış, kendisinden sonra ise bu gelişim süreci yerini durağanlığa bırakmıştır. Bu dönemde, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinden sâlih hadise yönelik ilk açıklamanın Emîr San'ânî tarafından yapıldığı görülmektedir.

İbnü'l-Vezîr'in *Tenkîhu'l-enzâr* adlı hadis usulü eserini şerh eden Emîr San'ânî, “Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde herhangi bir konuda sahih veya hasen seviyesinde hadis bulamadığı zaman zayıf hadis tahric ederdi.” anlayışını aynı tenkit etmektedir. O Ebû Dâvud'un herhangi bir konuda sahih bir hadis bulamadığı zaman isnadı zayıf hadis tahric ettiğini kabul etmekle beraber söz konusu durumun kesinkes olabileceğine karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre bu durum her zaman bu şekilde olmamıştır. San'ânî, “Genellikle veya çoğunlukla Ebû Dâvud bir konuda sahih hadis bulamadığı zaman isnadı zayıf hadis tahric ederdi.” şeklinde bir yaklaşımın benimsenmesini tavsiye etmektedir. Ebû Dâvud'un, hadis âlimlerine göre ittifakla terkettiği hiçbir hadisi *Sünen*'ine almadığını vurgulayan San'ânî, sükût edilen hadislerin sahih, hasen ve zayıf hükmü verebilmek için hususi tetkik yapılması kanaatindedir.

¹²⁸ Söz konusu kavramlar tezimizin ikinci bölümünde tafsilatlı olarak ele alınacaktır.

¹²⁹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 3/77-79.

San‘ânî, *Sünen*’deki hadislerin sıhhatini altıya ayıran Zehebî’nin, buna *Sünen* üzerindeki incelemeleri ile karar verdiğini düşünmektedir. San‘ânî mezkûr şerhinde Ebû Dâvud’un sükûtuna yönelik görüşlerini her ne kadar açık bir şekilde ortaya koymasa da konuya girişte onun, Zehebî ve İbn Hacer gibi düşündüğünü ihsas ettirmektedir. Hatırlanacağı üzere eserine şerh yazdığı İbnü’l-Vezîr de bu şekilde düşünmektedir. San‘ânî, ayrıca mezkûr mesele hakkında görüş bildiren İbn Salâh, Nevevî, ‘Irâkî, İbn Rüşeyd ve İbn Seyyidünnâs gibi âlimleri tenkit etmekle beraber Zehebî ve İbn Hacer’in görüşlerinde sessiz kalması da dikkat çekicidir.¹³⁰

Abdülhay el-Leknevî’nin, hadis meselelerine yönelik kendisine sorulan on soruya cevap verdiği *el-Ecvibetü’l-fâzıla* adlı eserinin ikinci sorusu, Beyhakî (ö. 458/1066), Dârekutnî, Hâkim (ö.405/1014) ve İbn Ebû Şeybe’nin tasnifleri ile (ö. 235/849) dört *Sünen* kitapları gibi hacimli kitaplar ve bunlar dışındaki hadis koleksiyonlarında tahrir edilen hadislerin sıhhat durumları ile ilgilidir. *Sünen* kitaplarının hasen hadis dışında sahih ve zayıf hadisleri de ihtiva ettiklerini belirttikten sonra Zehebî’nin Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde tahrir ettiği hadislerin sıhhatine yönelik kategorisini serdetmektedir. Ayrıca Ebû Dâvud’un sükût etme sebeplerinde İbnü’s-Salâh ve Süyûtî’den nakillerde bulunmaktadır.¹³¹ Leknevî, genel olarak ikinci sorunun neticesinde şunları kaydetmektedir:

“Umulur ki, bütün bu verdiğimiz bilgilerden sonra araştırmacı, avamdan bazılarının zihinlerinde yoğunlaşan ‘*Sünen* kitaplarında tahrir edilen her hadisle delil getirilir ve aynı şekilde *Kütüb-i Sitte* veya *Kütüb-i Seb’a* dışında tahrir edilen her hadis zayıftır, delil getirilemez’ fikrinin güvenilir olmadığını anlamıştır.”¹³²

Görüldüğü üzere, Leknevî’nin *el-Ecvibetü’l-fâzıla* eserinin ikinci sorusu, genel olarak *Sünen* kitaplarında tahrir edilen hadislerin sıhhat değerlendirmesine ayrılmıştır. Bu durum Leknevî’nin Ebû Dâvud’un sâlih hadis anlayışını ortaya koymak için her ne kadar yetersiz gözükse de Zehebî’nin taksimatına yer vermesi onun gibi düşündüğünü ihsas ettirmektedir. Onun *Zaferü’l-emânî* adlı eserini de incelemediğimizde, Ebû

¹³⁰ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellah İsmâîl es-San‘ânî, *Tavzîhu’l-efkâr li-me‘ânî Tenkîhi’l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. ‘İvaziyye (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1997), 1/178-196.

¹³¹ Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâzıla*, 66-75.

¹³² Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâzıla*, 117.

Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin durumuna yönelik farklı bir şey nakletmediği görülmektedir.¹³³

Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî (ö. 1911) ise *'Avnü'l-ma'bûd* adlı *Sünen* şerhinde, Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadislerin sâlihu'l-isnâd kabilinden olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴ Sâlihu'l-isnâd terimi ileride ele alınacağından dolayı şimdilik bu bilgi ile iktifa etmenin yerinde olduğunu düşünmekteyiz.

2.2.6. 20. Yüzyıl ve Sonrasındaki Dönemde Sâlih Hadis

Sâlih hadis, 20. yüzyılın kendi içinde ortaya çıkan son derece durgun tartışmaları ile mütekaddimûn ve müteahhirûn döneminde iddia edilen farklı görüşleri barındırdığı göze çarpmaktadır. Bu kısımda ilk olarak sâlih hadisin mahiyeti hakkında Hattâbî gibi düşündüğü görülen Tâhir el Cezâirî ve Babanzâde Ahmed Naim gibi âlimlerin görüşleri ele alınacak sonrasında mütekaddimûndan İbnü's-Salâh, İbn Hacer ve Süyûtî'nin görüşlerini benimseyen âlimlere yer verilecektir.

2.2.6.1. Hattâbî Gibi Düşünen Âlimler

Hattâbî 'ye göre Ebû Dâvud'un sâlih hadisi, sahih ve hasen hadisleri kapsayan şemsiye bir kavram olarak kullandığı ifade edilmişti. Söz konusu anlayışın modern dönemde de temsilcileri olduğu görülmektedir. Mesela Tâhir el-Cezâirî, Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin (sâlih) hasen derecesinden aşağıda olmamakla birlikte bazen Şeyhayn'ın sıhhat şartına yükselebilen sahih hükmünü vermektedir. Bu durumda Tâhir el-Cezâirî'ye göre Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadisler, sahih de olabilir hasen de olabilir. Ancak zayıf hadis hükmünde değildir.¹³⁵

Modern dönemde sâlih hadis hakkında Hattâbî ile aynı düşünen âlimlerden biri olan Babanzâde Ahmed Naim de meseleye *Risâletü Ebî Dâvud* üzerinden bir anlayış geliştirerek yaklaştığı görülmektedir. Nitekim o *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i*

¹³³ Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, 163-166.

¹³⁴ Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/114.

¹³⁵ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995), 1/369.

Sarîh Tercemesi adlı eserinin mukaddimesinde düşüncelerini şu sözleri ile ifade etmektedir:

“O asrın mustalahınca sahih, hasen ve makbûl hep bir manaya geldiği ve Ebû Dâvud’un kendi ifadesinden de kitabında sahih ve esah bulunduğu mülâhaza edilirse *Sünen-i Ebî Dâvud*, sıhâh ile hisânı câmi‘ bir kitaptır demekte tereddüd edilmez. Ahâdis-i zaîfesi varsa da musannif bu gibilerine işaret ettiği için mütâlâasında hiç korku yoktur. Maahâzâ vâhî olacak derecede zaîf olanlara tenezzül etmemiştir.”¹³⁶

Sâlih hadisin sahih veya hasen hadisi kapsayan bir ıstılah olduğunu ifade ederek Hattâbî gibi düşünen Zafer Ahmed Tehânevî ve Subhî es-Sâlih ise (ö. 1986) Ebû Dâvud’un *Sünen*’indeki hadislerin muhaddisler tarafından ihticâca elverişli anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹³⁷ Subhî es-Sâlih, söz konusu açıklamasıyla Süyûtî’ye muhalefet ettiği görülmektedir. Zira hatırlanacağı üzere Süyûtî, Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde yer alan sâlih hadislerin ihticâca değil i‘tibara elverişli olduklarını vurgulamıştı.

Muasır âlimlerden Mahmud et-Tahhân “*Sünen*’de zayıflığı beyan edilmemiş veya güvenilir hadis âlimlerinin tashîh etmediği bir hadis ile karşılaşsak bu Ebû Dâvud’a göre hasendir” ifadesini naklederek kısmen Hattâbî’ye katılmış olsa da esasında onun İbnü’s-Salâh gibi düşündüğü ifade edilmelidir.¹³⁸ Zira daha önce de geçtiği üzere söz konusu izah İbnü’s-Salâh’a aittir.

2.2.6.2. İbn Hacer Gibi Düşünen Âlimler

Son devir Osmanlı âlimlerinden M. Zâhid Kevserî, *Risâletü Ebî Dâvud* üzerine yaptığı ta‘likinde, Ebû Dâvud’un “.... o sâlihtir” sözünün ihticâc veya i‘tibar içindir şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Bunların hangisinin sâlih olduğunu anlamanın müşterek lafızda olduğu gibi elde edilecek karine ile bilinebileceğini ifade eden

¹³⁶ Ebû’l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Babanzâde Ahmed Naim (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 1/261.

¹³⁷ Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Kahire: Dâru's-Selâm, 1431/2010), 83; Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 130.

¹³⁸ Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1432/2011), 42.

Kevserî, sâlihten kastın sâlih li'l-ihcâc olduğunu iddia etmenin Ebû Dâvud'un söylemediği bir şeyi ona isnat etmek anlamına geleceğini vurgulamaktadır.¹³⁹

Kevserî kaleme aldığı “Üstûratü'l-ev'âl” makalesinde, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin Cehmiyye bâbında tahrir ettiği ev'âl hadisini¹⁴⁰ değerlendirerek bir nevi yukarıdaki kanaatlerini desteklemektedir. Buradaki hadisin illetli olduğunu, Ebû Dâvud'a göre ise sâlih li'l-i'tibâr kabilenden görülemeyeceğini ifade eden Kevserî, kendisiyle tek bir râvinin teferrüd ettiği hadis hakkında i'tibârın söz konusu olamayacağı hususuna dikkat çekmektedir. Ebû Dâvud'un mezkûr hadis hakkında sükût etmesinin sebebini Abdülhay el-Leknevî'nin Zehebî'ye atıfta bulunarak yaptığı “Üzerinde açıkça illet bulunmamak kaydıyla sükût ettiğim hadisler sâlihtir.” bilgisini vererek izah ettiği görülmektedir.¹⁴¹

¹³⁹ Muhammed Zâhid Kevserî, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî te'lifihî li-kitâbi's-sünen* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1440/2018), 7.

¹⁴⁰ Çağdaş âlimler Şuayb Arnaût ve M. Kamil Karabelli tarafından isnadı zayıf kabul edilen ev'âl (dağ keçisi) hadisinin Türkçe sened ve metni şu şekildedir: Muhammed b. Sabbâh el-Bezzâr > Velîd b. Ebî Sevr > Simâk (İbn Harb) > Abdullah b. 'Umeyre > Ahnef b. Kays > Hz. Abbas'tan (ö. 32/653) (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: “Ben Bathâ'da içerisinde Resulullah'ın (s.a.v) da bulunduğu bir topluluk içerisinde idim. O esnada yanlarından bulut geçti ve ona baktılar. Derken Hz. Peygamber: (s.a.v.) ‘Buna ne diyorsunuz?’ diye sordu. Onlar da ‘bulut’ diye cevap verdiler. Bu sefer Hz. Peygamber: (s.a.v.) ‘Müzn (yağmur bulutu) de der misiniz?’ diye sordu. ‘(Evet) Müzn’ dediler. Peki ‘Anân’ der misiniz?’ diye sordu. (Evet) ‘Anân’ da (deriz) dediler. [Ebû Dâvud şöyle dedi: ‘Anân kelimesini iyice tespit edemedim.’] Hz. Peygamber (s.a.v.) (sorularına devam ederek) şöyle buyurdu: ‘Yerle gök arasındaki uzaklığı biliyor musunuz?’ ‘Hayır, bilmiyoruz’ dediler. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber: (s.a.v.) ‘Yerle gök arasındaki uzaklık yetmiş bir, yetmiş iki veya yetmiş üç senedir. Sonra bu göğün üstünde aynı şekilde bir gök daha vardır.’ buyurdu. Onun üstünde bir tane daha, onu üstünde bir tane daha diyerek nihayet yedi kat semayı saydı. Sonra yedinci kat semanın üstünde yer ile gök arası büyüklükte bir deniz vardır. Sonra bu denizin üstünde sekiz dağ keçisi bulunmaktadır. (O sekiz dağ keçisinin) tırnaklarıyla diz kapakları arası iki gök arası uzaklıktadır. Sonra onların sırtlarında altı ile üstü arası iki gök arası kadar olan arş bulunmaktadır. Allah Teâlâ da bu arşın fevkindedir.’ (buyurdu).” Bk. Ebû Dâvud, “Sünne”, 19 (hadis no. 4723). Tirmizî söz konusu hadisi Abd b. Humeyd > Abdurrahman b. Sa'd > Amr b. Ebî Kays > Simâk b. Harb > Abdullah b. 'Umeyre > Ahnef b. Kays > Hz. Abbas (r.a.) tarihiyle tahrir ettikten sonra hasen-garîb hükmünü vermektedir. Bk. Tirmizî, “Tefsiru'l-Kur'ân” 67 (hadis no. 3320). Ayrıca bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 13 (hadis no. 193); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/292-293 (hadis no. 1770). Hadisin metninde geçen Bathâ, Ebtâh ile aynı anlama gelip Mekke ile Mina arasında yer alan mevkiinin adıdır. Bathâ aynı zamanda Mekke'nin isimlerinden biridir. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/446. Hadisin şerhi için bk. Halîl b. Ahmed b. Mecîd Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî (Hindistan: Merkezû eş-Şeyh Ebî'l-Hasen en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1428/2006), 13/140-142.

¹⁴¹ Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî* (Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye t.s.), 283-288.

Kevserî, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde şekillenen sâlih hadis anlayışı hakkında son olarak şunları ifade etmektedir: "Nevevî diyor ki, 'Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde zayıflığı açık hadisler bulunmaktadır. O, söz konusu hadislerin zayıf olduğu noktasında ittifak bulunması sebebiyle açıklama yapmaya ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla 'Haklarında sükût ettiğim hadisler sâlihtir.' sözü izaha muhtaçtır. Nevevî, ne yazık ki *Şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserinde kendisiyle çelişerek, Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadislerle hiçbir ayırım yapmadan ihticâc etmektedir. Bu iyi bir davranış değildir. Ebû Dâvud'un sükûtunun mahiyeti *Sünen*'de yer alan farklı rivayetlerin ciddi anlamda tetkik edilmesi ile ortaya çıkar."¹⁴²

Modern dönemde, Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin izahına yönelik İbn Hacer ile aynı kanaati paylaşan âlimlerden birinin Abdülfettâh Ebû Gudde olduğu görülmektedir. O, gerek *Selâsü resâ'il* içerisinde ta'lik ve tahkik ederek neşrettiği *Risâletü Ebî Dâvud* adlı mektup üzerinden gerekse neşre hazırladığı Tehânevî'nin *Î'lâ'ü's-sünen* mukaddimesi olan *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserde görüşlerini beyan etmiştir. Tehânevî'nin "Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadisler ihticâca uygundur" fikrine itiraz eden Ebû Gudde, Ebû Dâvud'un "haklarında bir şey söylemediğim hadisler sâlihtir" sözünün bazı ihtimaller barındırdığını ifade etmektedir. Buradaki sâlih, ihticâca veya i'tibara elverişli olmasını muhtemel gören Ebû Gudde, Tehânevî'nin gerçeği yansıtmayan bir fikir taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca İbn Kesîr'in kendisine ulaşan bir rivayete göre Ebû Dâvud'un "Haklarında sükût ettiğim hadisler hasendir." bilgisinin şâz, zayıf olduğunu ifade eden Ebû Gudde, İbn Salâh, Nevevî, 'Irâkî gibi mütehasıs hafızların çoğu tarafından söz konusu ibarenin فهو صالح şeklinde nakledildiğine dikkat çekmektedir. Ebû Dâvud'un sükûtunun sebeplerine de değinen Ebû Gudde, onun zayıflık veya nekâreti ortada olan hadislerde sessiz kaldığını yani kusurlu taraflarını belirtmediğini ifade etmektedir.

Ebû Gudde, görüşlerini serdettikten sonra kendisinin açıkça İbn Hacer gibi düşündüğünü belirtmektedir. Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin durumu hakkında "Hadis ilminin büyük imamı İbn Hacer'in meseleyi izah eden sözlerini gördüm." diyen Ebû Gudde, İbn Hacer'in aslında Zehebî'nin mezkûr konu hakkındaki görüşlerini özetlediğini ve üstüne eklemelerde bulunduğunu ifade etmektedir.

¹⁴² Kevserî, *Risâletü Ebî Dâvud*, 7.

Ebû Gudde son olarak, Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerde tesâhül göstermiş olabileceğini göz önünde bulundurarak, muhakkik âlimlerin Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadislerle ihticâc ettikleri vakit "Ebû Dâvud ve Münzirî bu hadis hakkında sükût ettiler." şeklinde bir yaklaşım sergilediklerini belirtmektedir. Misal olarak da Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*'si¹⁴³ İbnü'l Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*'i¹⁴⁴ ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*'ını¹⁴⁵ vermektedir.¹⁴⁶

Zehebî'nin görüşlerini ileri bir noktaya taşıyan İbn Hacer'in kanaatleri, Takiyyüddîn en-Nedvî,¹⁴⁷ Muhammed Muhammedî b. Muhammed Cemîl en-Nûristânî,¹⁴⁸ Nâsîrüddîn el-Elbânî,¹⁴⁹ Ebû Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî b. Mukbil el-Hemdânî¹⁵⁰ (ö. 2001) ve Târik b. İvazullah¹⁵¹ tarafından benimsendiği görülmektedir. Öte yandan Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine şerh yazan Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî (ö. 1933) hadis usulüne dair de bazı konuları ele aldığı şerhinin mukaddimesinde İbn Hacer'in

¹⁴³ Misaller için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 2/140, 168,214, 376, 4/293.

¹⁴⁴ Misaller için bk. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr 'âle'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 1/18, 30, 101, 167, 445, 2/75.

¹⁴⁵ Şevkânî *Neylû'l-evtâr* adlı eserinin mukaddime bölümünde Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin durumu hakkında şunları ifade etmektedir: "Münzirî -Allah Teâlâ ona rahmet eylesin- Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde tahrîc ettiği hadislerin tenkidine özen göstererek, sükût ettiği hadislerin çoğunun zayıf olduğunu açıklamıştır. Ebû Dâvud ve Münzirî'nin sükût ettikleri hadislerin -az bir kısmı- dışında ihticâca elverişli olmalarında şüphe yoktur. Ben bu şerhte bazılarına dikkat çektim." Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, thk. 'Isâmuddîn es-Sabâbutî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 1/25-26, Misaller için bk. 1/110, 161, 344, 392, 2/266, 337, 381, 390, 3/154, 215, 4/24, 58, 108, 191. Bu konu hakkında ayrıca bk. Nihad Abdülhalim Ubeyd, "Sükûtu Ebî Dâvud 'ale'l-hadîsi fî *Sünenihî*", *Külliyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (Şevval 1416/1995), 279.

¹⁴⁶ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud*, 38-45. Ayrıca bk. Tehânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*, 83-89.

¹⁴⁷ Takiyyüddîn en-Nedvî, *Ebû Dâvud el-Hâfiz el-Fakîh* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1417/1996), 63-66.

¹⁴⁸ Nûristânî, *el-Medhal*, 123-126.

¹⁴⁹ Ubeyd, "Sükûtu Ebî Dâvud", 279.

¹⁵⁰ Ebû Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî b. Mukbil el-Hemdânî, *el-Muktarah fî ecvibeti ba'zı es'ileti'l-mustalah* (San'a: Dâru'l-Âsâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1425/2004), 68-69.

¹⁵¹ Ebî Muâz Târik b. İvazullah b. Muhammed, *Şerhu lügati'l-muhaddisi manzûme fî mustalahi'l-hadîs* (y.y. Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002), 192.

düşüncelerini ortaya koymaktadır.¹⁵² Yakın dönemde, Fâyize Muhammedî tarafından hazırlanan *Ebû Dâvud'un Sünen'inde Hadis Usulü* adlı doktora tezi, Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin, sâlih li'l-ihcâc, sâlih li'l-istişhâd veya sâlih li'l-i'tibâr'ı kapsayan bir kavram olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³ Bu noktada Fâyize Muhammedî'nin İbn Hacer ile aynı kanaate sahip olduğu görülmektedir.

2.2.6.3. Bikâî Gibi Düşünen Âlimler

Bikâî'nin *en-Nüketü'l-vefiyye* adlı eserinde, Ebû Dâvud'un sâlih olarak nitelediği hadislerin çoğunun sahih ve hasen, bazılarının ise az zayıf olduğu noktasındaki yaklaşımı daha önce ifade edilmişti. Pakistanlı tefsir, hadis ve kelâm âlimi Muhammed İdrîs el-Kandehlevî (ö. 1974) ise telif ettiği *Minhatü'l-muğîs fî şerh-i elfiyeti'l-hadis* adlı eserinde, Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin ihticâca elverişli sahih veya hasen hadise şâmil bir ıstılah olmasının yanında istişhâda veya desteklenmeye elverişli zayıf hadis de olabileceğini ifade etmektedir. Söz konusu mesele hakkında başta İbnü's-Salâh, İbn Rüseyd gibi âlimlere itirazlarda bulunduğu görülen Kandehlevî'nin, Bikâî ve Sehâvî'nin görüşlerini benimsediği anlaşılmaktadır. Ancak bulunduğu dönemin durağan sâlih hadis tartışmalarında makbûl hadis türlerinden sayılan sâbit hadisin sâlih hadisten farkını ortaya koyması Kandehlevî'nin kendisinden önceki âlimlerden ayrıldığını göstermektedir. Zira ona göre هذا حديث ثابت (Bu hadis sabittir.) şeklindeki bir kullanım, söz konusu hadisin sadece sahih veya hasen olabileceğine işaret etmektedir. Sâlih hadis ise sahih veya hasen olduğu gibi i'tibara elverişli zayıf hadisler için de kullanılmaktadır.¹⁵⁴

Söz konusu yaklaşımın çağdaş hadis âlimlerinden Nurettin İtr ve Muhammed Avvâme tarafından da benimsendiği gözlenmektedir. Ebû Dâvud'un sâlih olarak nitelediği hadislerin arasında sahih, hasen ve zayıflığı şiddetli olmayan i'tibara elverişli rivayetlerin bulunduğunu belirten Nurettin İtr, şunları ifade etmektedir:

¹⁵² Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-'Azbi'l-mevrûd*, 1/18.

¹⁵³ Fâyize Muhammedî, *'Ulûmu'l-hadîs fî Sünen-i Ebî Dâvud* (Batna/Cezayir: Câmi'atü'l-Hâc li-Hızır, Doktora Tezi, 2007), 578-579.

¹⁵⁴ Muhammed İdrîs el-Kandehlevî, *Minhatü'l-muğîs fî şerh-i elfiyeti'l-hadis*, thk. Sâcid Abdurrahman es-Sıddîkî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009), 1/185-187.

“Ebû Dâvud’un *Sünen*’ini dikkatlice tetkik ettiğimizde, haklarında sükût edilen hadislerin-sıhhat ve hüküm açısından- ciddi anlamda farklı olduklarını bulduk. Bunların bir kısmı, *Sahîhayn*’da yer alan sahih, bir kısmı *Sahîhayn*’da yer almayan sahih veya hasen hadislerdir. Bir kısmı ise sâlih li’l-i’tibâr, zayıflığı şiddetli olmayan hadislerdir. O halde Ebû Dâvud’un ‘sâlih’ sözünden şöyle bir anlam çıkmaktadır: ‘Sâlih: sahih ve hasen hadise şâmil, zayıflığı az olduğu halde i’tibar açısından desteklenebilen hadistir.’ Âlimlerin çoğu bu tür hadislerle amel etmiştir. Bunlara Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi âlimler misâl olarak verilebilir. Onların nezdinde zayıf hadis, insanların reyinden daha kuvvetlidir.”¹⁵⁵

Modern dönemde, Ebû Dâvud’un sâlih olarak nitelediği hadislerin durumuna yönelik dikkat çeken açıklamalardan biri muasır hadis âlimi Muhammed Avvâme’ye aittir. Pek çok eserin muhakkiki olan Muhammed Avvâme, Süyûtî’nin *Tedrîbu’r-râvî* adlı eserinin tahkikini de üstlenmiştir. Burada Süyûtî’nin görüşlerini yer yer tenkit etmekle beraber meselenin vuzûha kavuşması için son derece önemli bilgiler vermektedir.

Süyûtî’nin Ebû Dâvud’un sükût ettiği hadislerin durumu hakkında ihtiyata en uygun olan görüşün söz konusu hadise “sâlih” kavramını kullanmak olduğu yönündeki fikri daha önce ifade edilmişti. Muhammed Avvâme bu ifadeyi “Ebû Dâvud’un sükût ettiği hadisler Ebû Dâvud’a göre sâlihtir.” şeklinde anlamamız gerektiğini belirtmektedir. Zira Muhammed Avvâme’ye göre mutlak anlamda “sâlih” ihticâca elverişli anlamına gelmektedir ki bu sahih ve hasen hadisin karşılığıdır. Ancak “Ebû Dâvud’a göre sâlih” ifadesine gelince bunun sâlih li’l-ihticâc ve’l-i’tibâr anlamında olduğuna dikkat çekmektedir. Muhammed Avvâme, Ebû Dâvud’a göre sâlih li’l-ihticâcın, sahih, hasen ve Ebû Dâvud’un bir konuda sahih ve hasen hadis bulamadığı zaman tahrir ettiği zayıf hadis anlamına geldiğini belirtmektedir. Ebû Dâvud’a göre sâlih li’l-i’tibâr ise (ضعفًا

يسيرًا ووسطًا لا ضعفًا شديدًا) zayıflığı şiddetli olmayan, az zayıf hadis anlamında geldiğini vurgulamaktadır. Muhammed Avvâme son olarak şunları ifade etmektedir: “Ebû Dâvud’a göre kelimesi, sıhhat ve hüküm açısından sükût edilen hadislerde zayıflığın şiddeti veya azlığı noktasında ihtilafa düşen âlimler için ayırıcı bir noktadır.”¹⁵⁶ Yine

¹⁵⁵ Nurettin İtr, *Menhecü’n-nakd* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1441/2020), 241/242.

¹⁵⁶ Süyûtî, *Tedrîbu’r-râvî*, 3/42-43.

çağdaş hadis araştırmacılarından Şeref el-Kudât, Ebû Dâvud'un haklarında açıklama yapmadığı -sükût ettiği- hadislerin sahih, hasen veya hasen li-gayrihî mertebesine yükselme ihtimali olan az zayıf hadisler olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁷ Son olarak M. Fatih Kaya'nın *Sünen*'deki sâlih hadis meselesi hakkında Bikâî ve Sehâvî gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.¹⁵⁸

2.2.6.4. Süyûtî Gibi Düşünen Âlimler

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Süyûtî'nin sâlih hadis ile ilgili açıklamaları, Ebû Dâvud'un sâlih hadis anlayışına yönelik izahlarının haricinde, müstakil bir sâlih hadis tanımı bulundurmaktadır. Ehl-i hadisın makbûl hadisi “ceyyid-kavî, sâlih, ma'rûf, mahfûz, mücevved-sâbit ve müşebbeh” gibi farklı lafızlarla da kullandıklarını bildiren Süyûtî, burada sâlih hadise dair yaptığı tanım ile yakın dönem ve günümüzde pek çok hadis usulü ve hadis ıstılahları sözlükleri yazarlarını etkilediği görülmektedir. Hatta Süyûtî'nin yapmış olduğu tanımın aynı şekilde iktibas edildiği bile söylenebilir.

Süyûtî'nin makbûl hadisler arasında saydığı sâlih hadis tarifini benimseyen âlimler arasında Cemâleddin Kâsımî,¹⁵⁹ Muhammed b. Sâlih el-Useymîn¹⁶⁰ (ö. 2001), Abdullah Sirâciddîn¹⁶¹ (ö. 2002), Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî,¹⁶² Bedûsseyyid el-Lahhâm-Mustafa Saîd el-Hin,¹⁶³ Abdülmennân er-Râsih¹⁶⁴ ve Vellevî el-İtyûbî¹⁶⁵ gibi

¹⁵⁷ Şeref el-Kudât, *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlü*, çev. Halil İbrahim Doğan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 192.

¹⁵⁸ Klasik Metin Okumaları, “Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî (M. Fatih Kaya)”, *Youtube* (19 Ekim 2017), 00:39:30-01:25:00.

¹⁵⁹ Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 111.

¹⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymîn et-Temîmî, *Mustalahu'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü'l-İlm, 1415/1994), 51-52.

¹⁶¹ Ebü'n-Necîb Abdullah Sirâcuddîn b. Muhammed Necîb Sirâciddîn el-Hüseynî el-Halebî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs* (Halep: Mektebetü Dâri'l-Felâh, 1430/2009), 58.

¹⁶² Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), “sâlih”, 2/304.

¹⁶³ Bedûsseyyid el-Lahhâm - Mustafa Saîd el-Hin, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-ıstılâh* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1425/2004), 95.

¹⁶⁴ Abdülmennân er-Râsih, *Mu'cemu Istılâhâtü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2004), 76-77.

¹⁶⁵ el-Vellevî, *İs'âfu Zevî'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser* (Medine: Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, 1414/1993), 1/87.

ilim adamlarının isimleri zikredilebilir. Bununla beraber Süyûtî, Ebû Dâvud'un sükût ederek sâlih olarak nitelediği hadislerin ihticâca açısından değil i'tibar açısından sâlih olduklarını ifade etmişti. Bu noktada Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'i¹⁶⁶ ile *Menâhicü'l-Muhaddisîn* adlı eserin müellifi Sa'd b. Abdullah Âl-Hamîd'in de Süyûtî gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.¹⁶⁷

2.2.7. Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Sâlih Hadis

Türkiye'de hadis usulü alanında mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen bir hadis türü olarak karşımıza çıkan sâlih hadis kavramının, tarihî seyri içerisindeki gelişimini ve mesele üzerindeki tartışmalarını bütüncül bir şekilde ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Sâlih hadisın çoğunlukla Ebû Dâvud'un *Sünen'i* meyanında incelendiği görülmektedir. Bununla birlikte ıstılahlaşma sürecinde Süyûtî ile istikrar kazanan sâlih hadis tanımının benimsendiği söylenebilir.

Daha önce Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadislerin durumu hakkında Hattâbî gibi düşündüğünü kaydettiğimiz Babanzâde Ahmed Naim Bey'den sonra ülkemizde sâlih hadise dair en erken açıklamanın Talat Koçyiğit tarafından yapıldığı görülmektedir. O, *Hadis Istılahları* adlı eserinin "sâlih" maddesinde, Süyûtî'ye hiçbir atıfta bulunmadan onun tanımını vermiş olması dikkat çekicidir. Zira eserinde yer verdiği tarifi daha önce de değindiğimiz üzere Süyûtî'nin makbûl hadisler arasında saydığı sâlih hadise ait olduğu izahtan varestedir. Ancak Koçyiğit'in Süyûtî'den ayrıldığı nokta söz konusu tarifte ihticâca elverişliliğin öne çıkarılmasıdır. Oysa Süyûtî sâlih hadisın ihticâca elverişli olmakla beraber i'tibara elverişli zayıf hadisler için de kullanıldığını ifade etmişti. Son olarak sâlih hadis ile ilgili Ebû Dâvud'un *Sünen'i* üzerinden görüş bildiren İbnü's-Salâh'ın kanaatlerini serdettiği görülen Koçyiğit, söz konusu kavramın sahih ve hasen hadisleri kapsayan ihticâca elverişli bir anlam içerdiğini ifade etmektedir.¹⁶⁸ Başlangıçta mutlak anlamda sâlih hadis için verdiği tanım her ne kadar Muhammed Avvâme'nin görüşü ile örtüşse de Ebû Dâvud'a göre

¹⁶⁶ Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'i, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003), 2/902.

¹⁶⁷ Sa'd b. Abdullah Âl-Hamîd, *Menâhicü'l-Muhaddisîn*, thk. Ebû Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-Mübârek (y.y.: Dâru Ulûmi's-Sünne, 1420/1999), 71-74.

¹⁶⁸ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, "Sâlih", 393-394.

sâlih kavramının ihticâc ve i'tibar açısından elverişli olan bir tabir olduğu hakikatini gözden kaçırmış görünmektedir.

Sâlih hadisi, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinden değerlendirdiği görülen Mücteba Uğur, senedi sahih, şiddetli zayıflık barındırmayan bir hadis türü olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte sâlih hadisin ilişkili olduğu sâlih li'l-ihticâc ve sâlih li'l-i'tibâr kavramlarına da yer veren Uğur, sâlih li'l-ihticâcın dini konularda delil olan, sahih ve hasen hadise şâmil bir ıstılah olduğu belirttiikten sonra sâlih li'l-i'tibâr kavramının i'tibar neticesinde ya kendisi kuvvet kazanan ya da bir başka zayıf hadise destek veren zayıf hadis olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁹

Hadis Istılahları Sözlüğü adlı eserin sahibi Abdullah Aydınli ise genel olarak Uğur'un ifadeleri ile örtüşen bilgiler vermektedir. Ancak Aydınli, sâlih hadisin hasen hadis mertebesinin altında olmakla birlikte, zayıf hadis kadar düşük olmayan bir hadis türü olduğunu öne çıkarmaktadır. Aydınli'nin burada sâlih hadisi Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden ayrı bir şekilde değerlendirmiş olması kendisinden önce hazırlanan hadis ıstılahlarına dair sözlüklerden ayrıldığını göstermektedir.¹⁷⁰

Sâlih hadisi, *Hadis Usulü* adlı eserinde "Hasen Hadis ile İlgili Bazı Terimler" başlığı altında ele aldığı görülen İsmail Lütfi Çakan, mezkûr kavramın sahih ve hasen hakkında müşterek bir anlam taşıdığını ifade etmektedir. Makbûl hadisin ehl-i hadis nezdinde "ceyyid-kavî, sâlih, ma'rûf, mahfûz, mücevved-sâbit ve müşebbeh" gibi ıstılahlarla da karşılığı olduğunu belirten Süyûtî'nin ifadelerine müstahsen gibi yeni bir ıstılah eklediği görülen Lütfi Çakan, burada sâlih hadisin sâlih li'l-i'tibâr yönüne temas etmemiştir.¹⁷¹

Yine Lütfi Çakan'ın *Ana Hatlarıyla Hadis* kitabında yer alan "Ebû Dâvud zayıf olarak gördüğü hadisleri açıklamış, sahih olarak kabul ettiği hadislerde ise açıklama yapmamıştır." ifadesi kanaatimizce isabetli değildir.¹⁷² Zira her ne kadar tezimizde Ebû Dâvud'un haklarında açıklama yapmadığı hadislerin sahih olduğunu ifade eden

¹⁶⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "sâlih", "sâlih li'l-ihticâc", sâlih li'l-i'tibâr", 352.

¹⁷⁰ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, "sâlih", "sâlih li'l-ihticâc", sâlih li'l-i'tibâr", 290.

¹⁷¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 113.

¹⁷² Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 111.

âlimleri kaydetsek de söz konusu ıstılahın Ebû Dâvud’a göre sadece sahih olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Ebû Dâvud’un *Sünen*’i hakkında *Hadis Edebiyatı* adlı eserinde de değerlendirme yapan Çakan, Zehebî ve Bikâî’nin görüşlerini serdettikten sonra *Sünen*’nin sahih, hasen, leyyin ve kendisiyle amel edilebilen hadislerden oluştuğunu, zayıf hadislerin mevcudiyeti bir yana hadisçilerin ittifakla terkettiği hiçbir hadisin tahrir edilmediği bir kitap olduğu bilgisini vermektedir. Lütfi Çakan’ın sâlih hadise dair bütün bu ifadeleri bir araya getirildiğinde birbiri ile çelişen bilgilerin varlığı ortaya çıkmaktadır.¹⁷³ Kanaatimizce buradaki problem bir zühul eseri olmakla birlikte, çalışmaların hazırlandığı dönemde bilgiye ulaşmadaki zorluk veya bazı eserlerin neşredilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Sâlih hadisin ortaya çıkışı ve gelişimine dair önemli bilgiler tespit ettiği görülen Ahmet Yücel’in, sâlih hadisi müstakil olarak ele alınması halinde sahih ve hasen, Ebû Dâvud’un *Sünen*’i üzerinde bir mesele olarak ele alındığında ise senedi sahih, az zayıf hadis anlamına geldiğini belirtmesi söz konusu kavramın doğru anlaşılmasına engel teşkil etmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Ebû Dâvud’a göre sâlih hadis her zaman az zayıf hadis olmayabilir. Öte yandan Ebû Dâvud’un öncesinde mezkûr kavramı kullandığı görülen Abdullah b. Mübârek’in, bunu sahih anlamında kullandığını iddia etmesi pek ikna edici gözükmemektedir. Zira hicrî 181/798 yılında vefat eden bir âlimin hadis ıstılahı olarak sahih hadisi tam olarak ne anlamda kullandığını tespit etmek birden fazla karineye bağlıdır.

Sâlih hadisin ıstılahlaşma seyri dikkate alındığında mezkûr kavramın sahih ve hasen hadisin karşılığı olmakla birlikte i’tibara elverişli zayıf hadisi de ihtiva ettiği görülmektedir. Yücel’in hadis ıstılahlarının doğuşu ve gelişimine dair kaleme aldığı eseri hicrî ilk üç asrı kapsamı nedeniyle Ebû Dâvud’dan sonraki kullanımlarına tabii olarak yer verilmemiştir.¹⁷⁴ Kanaatimizce söz konusu eserde yer verilen bilgiler ile iktifa etmek sonraki dönemlerde sâlih hadis etrafında gelişen tartışmalara yetersiz bir zemin hazırlayacaktır.

¹⁷³ Çakan, *Hadis Edebiyatı Çeşitleri – Özellikleri Faydalanma Usulleri* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 115.

¹⁷⁴ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 178-179.

Sâlih hadise dair oldukça muhtasar bir madde telif eden Mehmet Efendioğlu'nun da Ahmet Yücel'in tespitleri ile yetindiği görülmektedir. Ancak Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin hasenin karşılığı olduğu noktasında Sehâvî'ye nispet ettiği bilgi bir zühul eseri olsa gerek gerçeği yansıtmamaktadır.¹⁷⁵ Zira araştırmamızda da değindiğimiz üzere Sehâvî, söz konusu kavramın sıhhat açısından sahih ve hasen seviyesine yükselmesi halinde sâlih li'l-ihticâc, sahih ve hasen seviyesine yükselmemesi halinde ise sâlih li'l-istişhâd yani az zayıf hadisler için kullanıldığını ifade etmektedir. Yoksa kesin bir şekilde hasen olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu açıdan söz konusu madde, tashih edildikten sonra genişletilmeye açık görünmektedir.

Türkiye'de sâlih hadisi ilk defa eleştirel bir yaklaşımla ele aldığını düşündüğümüz Cemal Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili* adlı kitabında görüşlerini serdetmiştir. Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislerin durumu hakkında İbnü's-Salâh, Zehebî ve Bikâî gibi âlimlerin görüşlerine yer veren Ağırman, Zehebî'nin kanaatlerini özetleyen ve eklemelerde bulunan İbn Hacer'e değinmemiş olması dikkat çekicidir. Zehebî'nin ifadelerini tatmin edici bulmadığını ifade eden Ağırman, Bikâî'nin görüşlerinin de doğruyu yansıtmadığını iddia etmektedir. Ancak Bikâî'nin bizzat görüşlerini aktardığı eserine başvurmadan “Bikâî, Ebû Dâvud'un haklarında sükût ettiği hadislere ‘sadece’ sâlih li'l-i'tibâr açısından bakmaktadır.” yönündeki ifade söz konusu âlimin söylemediği bir şeyi söyletmek anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Oysa Bikâî'nin *en-Nüketü'l-vefiyye* adlı eseri elimizdedir, söz konusu görüşler için müracaat edilebilir. Ağırman sonuç olarak Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin ma'lûmun bih (amel edilebilen) kabilinden olduğunu düşünmekle birlikte bu hadislerin derecelerinin birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir.

Mehmet Dinçoğlu'nun *Ebû Dâvud'un Sünen'i Kaynakları ve Tasnif Metodu* isimli doktora tezinde sâlih hadis, “Sâlih Kavramı ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Sâlih Rivayetler” başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Ancak başlık her ne kadar

¹⁷⁵ Efendioğlu, “Sâlih”, 36/32.

¹⁷⁶ Cemal Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 44-49. Ayrıca bk. Cemal Ağırman, “Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2 (Aralık 2006), 69-71. Bu makale genişletilerek *Hadis Kaynaklarının Dili* olarak basılmıştır. Ancak Ağırman mezkûr makalesini kaleme alırken Bikâî'nin *en-Nüketü'l-vefiyye* adlı eserinin henüz basılmadığını tespit ettik. Dolayısıyla buradaki problem, Bikâî'nin görüşlerine yer vermek için Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinden yapılan nakilden kaynaklandığı söylenebilir.

rivayet incelemeleri yapıldığını ihsas ettirse de misal olarak sadece iki hadisin incelendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu incelemelerde takip edilen yöntem *Sünen*'deki sâlih hadislerin durumunu anlamak için yetersiz gözükmektedir. Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde kendisine göre sâlih olarak tahrir ettiği hadisleri üç farklı görüş altında inceleyen Dinçoğlu, İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin sâlih hadisi hasen olarak kabul ettiklerini iddia etmektedir. Burada Dinçoğlu'nun iddiasının konu üzerine hazırlanan bir dizi makale ve teze de yansıdığı görülmektedir. Bizler araştırmamızda Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan sâlih hadislerin kesin bir şekilde, Nevevî açısından hasen olduğunu iddia etmenin hata olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Öte yandan Cemâleddin Kâsımî'nin doğrudan Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde üzerinde gelişen sâlih hadis hakkında açıklama yapmadığını da ifade etmeliyiz. Referans olarak gösterilen Kâsımî'nin açıklaması, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden bağımsız Süyûtî'nin sâlih hadis tanımıdır. Genel olarak Ebû Dâvud'a göre sâlih hadisin, ihticâc (sahih, hasen ve isnad zayıf) ve i'tibar (diğer rivayetlerle güçlendirilebilen) açısından elverişi olduğunu düşünen Dinçoğlu, her ne olursa olsun *Sünen*'de haklarında açıklama yapılmayan hadisleri sened ve metin açısından ayrı ayrı tetkik edilmesini tavsiye etmektedir. Ancak söz konusu tavsiyenin ilk olarak Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr tarafından ortaya atıldığı araştırmamızda ifade edilmişti.¹⁷⁷

Yakın dönemde Zeynep Ekici'nin *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihü'l-hadîs", "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri* isimli yüksek lisans tezi, sâlih kavramının râviyi niteleyen bir terim olduğunu ortaya koymaktadır. Tezin birinci bölümünde söz konusu kavramın kısa da olsa mervî açısından delaletini incelediği görülen Ekici, burada Ali b. el-Medîni ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimlerin mervîyi nitelerken sâlih kavramını kullandıklarını iddia etmektedir.¹⁷⁸ Ancak kanaatimize göre Ali b. el-Medîni ve Ebû Hâtim er-Râzî'nin mervîyi nitelerken sâlih kavramını kullandığı iddiası pek ikna edici gözükmemektedir.

Öncelikle Alî b. el-Medîni'nin mervîyi nitelediği iddia edilen misale göz atacak olursak söz konusu ibarenin mervîye değil râviye işaret edildiği anlaşılabacaktır. İbare aynen şu şekildedir:

¹⁷⁷ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, 398-407.

¹⁷⁸ Ekici, *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih"*, 11.

وسمعت عليا يقول رميس بن محمد المكي من أهل خراسان صالح في الحديث لا بأس به (Ben [Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (ö. 297/910)] Ali b. el-Medîni'den işittim. O şöyle diyor: Rûmeys b. Muhammed el-Mekkî (ö. ?) Horasan ehlindendir, hadiste sâlihtir, onda bir sorun yoktur).¹⁷⁹

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, pek çok münekkit muhaddis tarafından cerh edilen¹⁸⁰ Osman b. Umeyr Ebû'l-Yakzân el-Kûfî (ö. 150/767) hakkında كيف حديثه (Onun hadisi nasıldır?) sorusuna صالح وليس هو عثمان الثقفي ذلك ثقة (Sâlihtir, o, Osman es-Sekafî gibi sika değildir.)¹⁸¹ şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadelerden yola çıkarak Yahyâ b. Saîd'in mervîyi nitelemek için sâlih kavramını kullandığını iddia eden Ekici, bu noktada da pek ikna edici gözükmemektedir. Zira söz konusu ifadelere siyâk-sibâk açısından yaklaşıldığında burada sâlih kavramının mervîden ziyade râvi için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kanaatimizce tezde tenkide medar olan bir diğer nokta, Ebû Hâtim er-Râzî'nin mervîyi sıhhat ve hüküm açısından sâlih olarak nitelediğine dair Hasen b. Hakem b. Tahmân el-Hanefî (ö. 181/798) adlı râvi hakkındaki değerlendirmesini örnek gösterilmesidir.¹⁸² Zira zikri geçen râvi üzerinde detaylı bir inceleme yapıldığında Zehebî'nin, Ebû Hâtim'in söz konusu kişi hakkındaki değerlendirmesini sâlihu'l-hadis olarak naklettiği görülecektir.¹⁸³

¹⁷⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *Su'âlâtü Muhammed b. 'Osmân b. Ebî Şeybe li-'Alî b. el-Medîni fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1404/1984), 137.

¹⁸⁰ Osman b. Umeyr Ebû'l-Yakzân el-Kûfî'yi Yahyâ b. Maîn leyse bi zâke lafzı ile cerh etmiştir. Bk. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: b.y, 1399/1979), 3/458; Yahyâ b. Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 343; Ahmed b. Hanbel da'ifu'l-hadis lafzı ile cerh etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *İlâle ve ma'rifeti'r-ricâl*, 2/536; Nesâî leyse bi'l-kaviy lafzı ile cerh etmiştir. Nesâî, *ed-Du'afâ*, 75; el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 3/211. Daha geniş bilgi için bk. Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/315-316; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/145-147.

¹⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/285.

¹⁸² Ekici, *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih"*, 11.

¹⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (y.y. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002), 4/834.

İbn Ebû Hâtîm'in "Babama Hasen b. Hakem b. Tahmân hakkında sordum, حديثه صالح (Hadisi sâlihtir, leyse bi-zâlike, ölümü üzerinden hayli vakit geçtiği için onu kimse tanımıyor.) dedi." ifadesi siyâk ve sibâk açısından da değerlendirildiğinde mervîyi değil râviyi nitelediği anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Ekici, Ebû Hâtîm'in mervîyi nitelerken sâlih terimini kullandığına dair verdiği misallerin diğerleri de kanaatimize göre râvinin cerh-ta'diline işaret etmektedir.¹⁸⁵ Ekici tezinde, Mehmet Dinçoglu'nun İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin sâlih hadisi hasen olarak kabul ettiklerini iddiasını devam ettirmiştir.¹⁸⁶ Daha önce araştırmamızda ifade ettiğimiz üzere Nevevî'nin İbnü's-Salâh gibi düşündüğünü söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Ekici'nin "Hadis İlminde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Terimleri" adında yüksek lisans tezinden türetilen bir de makalesi bulunmaktadır.¹⁸⁷ Sâlih kavramının mervî açısından ele alındığı kısım için yapmış olduğumuz tenkitler burada da geçerlidir.

Harun Özçelik'in "Ebû Dâvud'un *Sünen*'de Haklarında Sükût ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi" adlı makalesi yakın dönemde hazırlanan, dikkat çekici tespitlerin yapıldığı bir çalışmadır. Ebû Dâvud'un haklarında açıklama yapmadığı hadislerin durumunu altı farklı kategoride inceleyen Özçelik'in açık bir şekilde görüş bildirmeyen bazı âlimleri kategorize etmesi pek ikna edici gözükmemektedir. Özçelik'in çıkarımlarına göre Nevevî, Zehebî ve İbn Hacer gibi âlimler Münzirî'den etkilenmişlerdir. Kanaatimize göre bu, yerinde bir iddia değildir. Zira gerek Münzirî gerekse Nevevî *Sünen*'de haklarında açıklama yapılmayan hadislerin içerisinde zayıf hadislerin varlığını kabul etmekle beraber zayıflığın derecesini belirtmemişlerdir. Özçelik, Münzirî'nin *Sünen*'de sükût edilen hadislerin arasında az zayıf, çok zayıf hadisler olduğunu söylediğini iddia etmesi de izaha muhtaçtır.¹⁸⁸ Çünkü bu iddia için Münzirî'nin *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserinden verdiği misaller Özçelik'in iddiasını doğrulamak için uygun hatta yeterli bile

¹⁸⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/7-8.

¹⁸⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/375, 5/218, 8/265.

¹⁸⁶ Ekici, *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih"*, 11.

¹⁸⁷ Zeynep Ekici, "Hadis İlminde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Terimleri", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 14-17.

¹⁸⁸ Özçelik, "Ebû Dâvud'un *Sünen*'de Haklarında Sükût ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu", 146-154.

değildir. Araştırmamız da değindiğimiz üzere Münzirî'nin sükût edilen hadisler arasındaki zayıf hadislerin derecesini tespit etmek için *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd* üzerinde müstakil bir inceleme yapılması gerekmektedir.

Kanaatimize göre makalede kronolojik bir yöntemin takip edilmeyişi, sâlih hadisin ıstılahlaşma seyrini gözlemlemeye engel teşkil etmektedir. Yapılan kategorik yaklaşım ise çoğunlukla yazarın kendi kanaatleri olup, açık bir şekilde görüş bildirmeyen âlimleri belli bir kalıba sokmaktan ileriye gitmemektedir. Özçelik sonuç olarak, Ebû Dâvud'un sükût ettiği hadisler hakkında Zehebî ve İbn Hacer gibi düşündüğünü ifade ederek bu tür hadislerin ciddi tetkikler sonucunda mahiyetinin ortaya çıkacağı kanaatindedir.¹⁸⁹

Netice itibariyle, Türkiye'de hadis usulü alanında yapılmış sâlih hadis çalışmalarının ağırlığı daha çok Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak söz konusu çalışmaların ayrıntılı bir şekilde incelenen müstakil araştırma niteliği arz etmemesiyle birlikte sâlih hadisin bütün yönleriyle ele alındığı ve konuyla ilgili görüşlerin tam anlamıyla aktarıldığı da söylenememektedir. Aynı durum Arap Dünyası için de geçerlidir.

¹⁸⁹ Özçelik, “Ebû Dâvud'un *Sünen*'de Haklarında Sükût ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu”, 155.

3. İKİNCİ BÖLÜM: SÂLİH HADİS İLE İLGİLİ MESELELER ve SÂLİH HADİS OLARAK NİTELENEN ÖRNEK RİVAYETLER

Tezin birinci bölümünde teorik açıdan incelenerek hadis usulü eserlerinde hakkında serdedilen görüş ve tartışmaların ele alındığı sâlih hadis kavramının, bu bölümde ilk olarak sâlih hadisin yapısı, tespiti ve diğer hadis türleri ile ilişkisi ele alınacak ardından sâlih olarak nitelenen hadisler tetkik edilecektir. Böylece sâlih hadis etrafında oluşan tartışmaların daha iyi kavranmasına imkân sağlanacaktır.

3.1. Sâlih Hadis İle İlgili Meseleler

3.1.1. Sâlih Hadislerin Sıhhatini Tespit Etmenin Yolları

Bir önceki bölümde ortaya konduğu üzere mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen bir hadis türü olarak karşımıza çıkan sâlih hadis, ihticâca elverişlilik açısından sahih ve hasen hadisleri kapsadığı gibi aynı şekilde i'tibara elverişli olan zayıf hadis için de kullanılmaktadır. Şu halde sâlih olarak nitelenen bir hadisin sahih, hasen ve zayıf olma ihtimali bulunmaktadır. Bundan dolayı sâlih olarak nitelenen hadisin sahih, hasen veya zayıf olup olmadığını tespit edebilmek için bir yöntem izlenmelidir. Söz konusu yöntemin daha önce de ifade edildiği üzere İbnü's-Salâh, İbn Kesîr, Abdullah İbnü'l-Vezîr ve İbn Hacer gibi âlimler tarafından tespit edilmiştir. Ancak her âlimin kendine göre ortaya koyduğu tespitler daha çok Ebû Dâvud'un sâlih olarak nitelediği hadisler hakkındadır. Buradan hareketle, sâlih hadisin tam anlamıyla sıhhatini tespit edebilmek adına yol haritası sunan âlimlerin kanaatlerinin, her ne kadar Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde olsa da Ebû Dâvud'un *Sünen*'inden bağımsız bir şekilde takip edilmesinin önünde bir engel bulunmadığını düşünmekteyiz. Dolayısıyla bu kısımda zikredeceğimiz tespit yolları Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde uygulanabileceği gibi herhangi bir âlimin sâlih olarak nitelediği hadisler için de uygulanabilir.

3.1.1.1. Hadisin Bütün Tariklerini İncelemek

Sâlih olarak nitelenen bir hadisin sıhhatinin tespit edilebilmesi için başvurulması gereken ilk şey, mezkûr hadisin bütün tariklerini bir arada incelemek olmalıdır. Zira sâlih hadisin, sahih ve hasen hadise şâmil, ihticâca elverişli olan bir ıstılah olmasının yanında zayıf olduğu halde mutâba'ât ve şevâhid yoluyla rivayeti güçlendiren, bir

anlamda zayıflığı müncebir olan hadisler için kullanılıp kullanılmadığı ancak bu şekilde anlaşılabilir. Bu noktada i'tibar, mütâbi' ve şâhid terimleri, sâlih hadisin bütün tariklerini ele alırken karşımıza çıkacak olan önemli kavramlardır. Çünkü söz konusu kavramların hem sâlih hadis ile hem de senedle yakın ilişkisi bulunmaktadır.

Bir hadis terimi olan i'tibar, ferd olduğu sanılan bir rivayetin farklı tarik veya tariklerden rivayet edilip edilmediğinin, bir anlamda hadisi nakleden râvinin rivayetinde tek kalıp kalmadığının tetkik edilmesine denir. Sebr ve istişhâd terimleri ise i'tibarın mürâdifi olarak kullanılmaktadır. Bu tetkik, tek râvisi olduğu zannedilen bir hadisin farklı râvi veya râviler tarafından da rivayet edilip edilmediğinin tespiti için yapılmaktadır. Böyle bir tetkik sonucunda hadisin tek râvi tarafından rivayet edildiği, farklı tariklerden rivayetinin bulunmadığı öğrenilirse o ferd olarak kalmaktadır. Ancak farklı tariklerden rivayet edildiği ortaya çıkarsa o artık ferd hadis olmaz. O halde i'tibar, rivayetinde tek kaldığı zannedilen bir râvinin hadisinin farklı tariklerden rivayet edilip edilmediğini öğrenmek için yapılan kapsamlı bir incelemedir. Bunun sonucunda hadisi tek rivayet ettiği zannedilen râvinin farklı tariklerle şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden ulaştığı tespit edilirse buna mutâba'ât denir. Şâhid terimi ise her ne kadar mütâbi' ile aynı anlamda kullanılsa da İbnü's-Salâh aralarında farklılığa temas etmektedir. Zira İbnü's-Salâh'a göre rivayetinde tek kaldığı sanılan râvinin hadisi, herkes tarafından bilinen bir tarik ile değil de onun yerine aynı anlamda farklı bir hadis rivayet edilirse bu şâhid olur. Bu durumda şâhid terimi mütâbi' den daha genel bir anlam içermektedir. Çünkü mutâba'ât daha çok lafızla ilgili iken şâhid hem lafza hem de anlama işaret etmektedir.¹⁹⁰

İ'tibar, sahih hadis dışında kalan hasen ve zayıf hadislerin güçlendirilmesi açısından da önem arz etmektedir. İ'tibara konu olacak olan eğer bir zayıf hadis varsa bu güçlendirilmeye elverişli az zayıf hadis olmalıdır. Nitekim hadis âlimlerinin zayıf hadisler için kullandıkları يصلح للإعتبار/صالح للإعتبار/ هذا لا يصلح أن يعتبر به (Bununla i'tibar elverişli değildir.) şeklindeki ifadeleri i'tibar işleminin her zayıf hadise uygulanamayacağına işaret etmektedir. Yalancılıkla itham edilmiş (ittihâmu'r-râvî

¹⁹⁰ İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-hadîs, 82-83; İbn Hacer, Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker, thk. Nureddin İtr (Dimeşk: Matba'atü's-Sabâh, 1421/2000), 75-76; Süyûtî, Tedrîbu'r-râvî, 3/310-318; Aydınlı, "İstişhâd" 153; "Sebr" 292.

bi'l-kizb) metrûk râvinin rivayetleri güçlendirilmeye elverişli hadisler için kullanılmamaktadır.¹⁹¹

3.1.1.2. Senedde Bulunan Râvilerin Cerh-Ta'dîl Durumlarını Araştırmak

İhticâca elverişlilik açısından sahih ve hasen hadisleri kapsadığı gibi aynı şekilde i'tibara elverişli olan zayıf hadise sâlih denildiği göz önünde bulundurulduğunda hadisin senedinde yer alan râvilerin hallerinin araştırılması gerekmektedir. Zira şemsiye bir kavram olarak tavsif ettiğimiz sâlih hadis; sahih, hasen olduğu gibi zayıf da olabilir. Bu noktada sâlih olarak nitelenen bir hadisin sıhhatini tayin etmek için cerh-ta'dîl ilmine başvurulmalıdır. Hadisi rivayet eden râvinin sika, zayıf, metrûk, yüktebu hadîsuhû ya da daha birçok lafızlardan hangisiyle cerh veya ta'dîl edileceği meselesi, râvilerin kimlik bilgileri ile yakından alakalıdır. Bu şekilde senedde bulunan râvilerin hallerinin ortaya çıkması hadisin kabul veya reddine etki edecek karînelerin tespitinde önemli rol oynamaktadır.¹⁹²

Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sükût ederek sâlih olarak kabul etmiş olduğu hadislerin sıhhatini tayin etme noktasında, öğrencisi Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin cerh-ta'dîle dair sorularına cevap verdiği *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî* adlı kitabını incelemek ayrı bir önem arz etmektedir.¹⁹³ Zira Ebû Dâvud, söz konusu râvi ve o râvinin rivayeti için her ne kadar *Sünen*'de sükût etmiş olsa *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî* de açıklamada bulunmuş olabilir.¹⁹⁴ Birinci bölümde daha önce ifade edildiği üzere İbn Kesîr ve İbn Hacer'in kanaatleri de bu yöndedir. Ancak İbn Hacer, *en-Nüket*, adlı eserinde, Ebû Dâvud'un günümüze ulaşmayan *et-Teferrüd fi's-sünen* adlı kitabına da müracaat edilmesini tavsiye etmektedir. Hatta burada bir hadisin tahlilini de yapmaktadır.¹⁹⁵ Günümüze ulaşmayan pek çok esere sahip olan hadis âlimlerinin bu açıdan üstünlüğü söz konusudur. Ancak bulunduğumuz zaman dilimi ile bilgiye ulaşmada sağlanan

¹⁹¹ Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 67-68; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 3/312; Subhî es-Sâlih, *Hadis İstılahları*, 195; İtr, *Menhecü'n-nakd*, 364; Aydın, "Sâlih li'l-i'tibâr" 290. Salahattin Polat, "İ'tibar", *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2001), 23/455.

¹⁹² Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 46-47.

¹⁹³ Bu kitap hakkında bk. Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, 37.

¹⁹⁴ Bu konu örnek rivayet incelemeleri esnasında ileride ele alınacaktır.

¹⁹⁵ İbn Hacer *en-Nüket*, 1/442.

teknolojik imkanlar, hemen hemen her râvinin durumunu tespit etmede kolaylıklar sağlamaktadır. Son olarak, sâlih hadisin tespit edilebilmesi için tecrîhe veya ta'dîle muhatap olan râvinin kaçınıcı derecede cerh veya ta'dîl edildiğinin de bilinmesi gerekmektedir.¹⁹⁶ Örneğin daha önce de ifade ettiğimiz üzere i'tibara elverişli olan sâlih hadisin az zayıf olması gerekmektedir. Bu noktada hadisin sıhhatine etki eden râvinin, hangi cerh lafızları ile nitelendiğini öğrenmenin önemli olduğu söylenebilir.

3.1.2. Sâlih Hadis İle İlgili Kavramlar

Bu kısımda sâlih hadis ile irtibatlı olarak sâlihu'l-isnâd ve sâlihu'l-ihcâc kavramları bulunmaktadır.

3.1.2.1. Sâlihu'l-İsnâd

Araştırmanın birinci bölümünde de ifade edildiği üzere, sâlih hadisin, ilk dönem hadis âlimlerinden başlayarak pek çok muhaddisin sıklıkla sâlihu'l-isnâd veya isnâduhû sâlihun (İsnâdı sâlihtir.) tabirini kullandıkları görülmektedir. Bu durum başlangıçta sâlih hadisin, isnad ve metin açısından kendi içinde ikiye ayrıldığını düşündürse de taramalarımızda sâlih hadisin metnine (sâlihu'l-metn) taalluk eden bir ifadeye rastlayamadığımızı belirtmeliyiz.

Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî, Bezzâr, Nesâî, Ukaylî, İbnü's-Seken, Zehebî ve el-Azîmâbâdî tarafından kullanılan sâlihu'l-isnâd veya isnâduhû sâlihun terimlerinin, bir ıstılah olarak; isnadı makbûl (sahih-hasen) veya zayıf olsa bile mutâba'ât ve şevâhid yoluyla güçlendirilebilen bir anlam içerdiği söylenebilir.¹⁹⁷ Ayrıca 2015 yılında Ürdün Üniversitesi'nde hazırlanan *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî" 'inde'l-muhaddisîn* adlı doktora tezinde isnadı sâlih olarak değerlendirilen 101 rivayet incelenmiş, bunlardan %63,322'sinin isnadının zayıf, %29,702'sinin hasen, %6,963'ünün ise sahih olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Salahattin Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* (İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 143-153.

¹⁹⁷ Mu'cemu *Mustalahâtî's-Şer'iyye*, "صالح الإسناد" (Erişim 31 Ocak 2022). Ayrıca bk. Gavri, *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs*, "إسناده صالح" 1/251.

¹⁹⁸ Cevâbra, *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî"*, 33-36.

3.1.2.2. Sâlih li'l-İhticâc

İhticâc kelimesi (احتجاج) *üstün gelmek, kastetmek*, anlamındaki حجج kökünden türetilmiş bir lafızdır. İhticâc sözlükte; *bir şeyi vuzûha kavuşturmak için ispat göstermek, karşı koymak, itiraz etmek veya delil getirmek* anlamına gelirken onunla aynı kökten türeyen hüccet (حجة) lafzı ise *bir şeyin ispatını sağlayan delil* manasını taşımaktadır.¹⁹⁹

Hadis ilminde bir ıstılah olarak ihticâc, hadisi hüccet olarak kabul etmek, delil olarak kullanmak anlamına gelmektedir. Sâlih li'l-ihcâc ise sened ve metin açısından Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olma olasılığı yüksek, dînî meselelerde kabul edilmeye, delil olarak ileri sürülmeye elverişli, kendisiyle amel edilebilen sahih veya hasen hadis için kullanılan şemsiye bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁰

3.1.3. Sâlih Hadisin Hükümü

Buraya kadar ele alınan meselelerde ifade edildiği üzere sâlih hadis şemsiye bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı sâlih hadisin hükmüne dair bir değerlendirme yapılacağı zaman sâlih olarak nitelenen hadisin müstakil olarak tetkik edilmesi gerekmektedir. Zira sâlih hadisin “ihticâca elverişlilik açısından sahih ve hasen hadisleri kapsadığı gibi aynı şekilde i'tibara elverişli olan zayıf hadis” şeklindeki yerleşik ıstılahî tanımı göz önünde bulundurulduğunda sâlih olarak nitelenen hadisin sahih olduğu kadar hasenliği veya zayıflığı da muhtemeldir. Buradaki zayıf hadisin, mütâba'ât veya şevâhid yoluyla desteklenebilen, bir anlamda müncebir olan “az zayıf” hadis olduğu hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere sâlih li'l-i'tibara konu olacak hadisin az zayıf hadis olması, râvilerin metrûk olmamaları gerekmektedir. Bütün bu bilgiler muvâcehesince sâlih hadisin hükmü için;

1. Sahih hadisin şartlarını barındıran hadis

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hcc”, 2/226-228; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hacci”, 218-219. Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnân Derviş - Muhammed Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.s.), “el-hücce” 406.

²⁰⁰ Aydın, “ihticâc”, 139, “Sâlih li'l-ihcâc”, 290; Uğur, “Sâlih li'l-ihcâc”, 352; Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisi*, “es-Sâlih” 192; Gavrî, *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs*, “es-Sâlih”, 2/304.

2. Hasen hadis (Hasen li-zâtihi)
3. Âdîd ile hasen seviyesine yükselen hadis (hasen li-gayrihi)
4. Mutâba‘ât ve şevâhid yoluyla desteklenebilen (sâlih li'l-i‘tibâr ve'l-istişhâd) zayıf hadis olduğu söylenebilir.

3.1.4. Sâlih Hadisin Diğer Hadis Türleri İle İrtibatı

Daha önce de ifade edildiği üzere Süyûtî, ehl-i hadisın makbûl hadis için “ceyyid-kavî, sâlih, ma‘rûf, mahfûz, mücevved-sâbit ve müşebbeh” gibi muhtelif ifadeler kullandıklarını belirtmiştir.²⁰¹ Buradan hareketle sâlih hadisın daha iyi anlaşılabilmesi için mezkûr hadis türlerinin mahiyetinin ortaya konulması faydalı görünmektedir. Bu kısımda sâlih hadisle aynı kategoride değerlendirilen hadis türleri sırası ile ele alınacaktır. Bütün bunların haricinde tıpkı sâlih hadis gibi makbûl hadisi ifade eden müstakîm, müstahsen ve nebîl kavramlarının mahiyetlerine de yer verilecektir.

3.1.4.1. Ceyyid ve Kavî

Ceyyid (جيد) kelimesi *anlayışlı, ferasetli, izanlı, akıllı, zarîf, yakışıklı* anlamındaki كَيِّس kelimesinin mürâdifi olarak kullanılırken *adi, kötü, pis, yaramaz* anlamına gelen رَدِي kelimesinin zıttı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰² Hadis âlimlerine göre ise özel bir tarifi bulunmayan ceyyid hadisın hasen li-zâtihi veya sahih olduğu hususunda bir ihtilafın söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin İbnü’s-Salâh, Ahmed b. Hanbel’den naklettiği, Zührî > Sâlim > babası şeklindeki isnadı esahhu’l-esânîd olarak ifade ederken Ahmed b. Hanbel aynı isnadı ecvedü’l-esânîd olarak değerlendirmiştir.²⁰³ Hâkim’in de Ahmed b. Hanbel’den aktardığı mezkûr isnad yine aynı şekilde ecvedü’l-esânîd olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁴ İbn Hacer, bu ifadelerden hareketle İbnü’s-Salâh’ın ceyyid hadis ile sahih hadis arasında bir fark görmediğini belirtmektedir. Bulkînî (ö. 805/1403), İbn Hacer’in kanaatini aktardıktan

²⁰¹ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 3/78-80.

²⁰² Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcû’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: Dâru’l-Hidâye, 1422/2001), “cvd”, 7/526-527; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “cvd”, 3/135-136.

²⁰³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmi’l-hadîs*, 15.

²⁰⁴ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1397/1977), 54.

hemen sonra şunları kaydetmektedir: “Tirmizî *el-Câmi‘u’s-sahîh* adlı eserinin Tıb bölümünde ‘Bu ceyyid, hasen bir hadistir (هذا حديث جيد حسن).’ ibaresini kullanmaktadır.²⁰⁵ İbn Hacer de şöyle demiştir: ‘Tirmizî gibi âlimlere göre ceyyid ile sahih hadis arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak mütehassıs bir âlim sahih yerine ceyyid kelimesini kullanırsa bu ona göre ince bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Zira söz konusu hadis her ne kadar hasen li-zâtihî mertebesinde olsa da sahih hadis mertebesine ulaşıp ulaşmadığında tereddüt hâsıl olabilir.’ O halde ceyyid olarak nitelenen hadis, sahih hadis mertebesinden aşağıdadır.”²⁰⁶

Daha önce de ifade ettiği üzere Süyûtî’ye göre ceyyid hadis, hadis âlimlerinin makbûl hadis için kullandığı lafızlardan biridir. İhticâca elverişli olduğunu düşündükleri hadisler hakkında ceyyid hadis ile aynı anlama gelen kavî kelimesini de kullanan muhaddisler, hadisin isnadına yönelik bir değerlendirmede bulunduklarında cevvede’s-sened, cevde gibi kelimelerle isnadın durumuna işaret etmişlerdir.²⁰⁷ Ancak buradaki cevde ve cevvede’s-sened lafızlarının tesviye tedlîsi ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Sika râviler arasındaki zayıf olan râvileri çıkarıp atmak suretiyle hadisin hep sika râviler tarafından nakledildiğini ihsas ettiren tesviye tedlîsinin tespit edilmesi halinde münekkî muhaddisler “cevvede’s-sened” yani “Senedi iyileştirdi.” tabirini kullanmaktadırlar. Her ne kadar makbûl hadisin sıfatlarından olsa da mücevved lafzı için de aynı durum söz konusudur.²⁰⁸ O halde mücevved olarak nitelenen bir hadisin müstakil olarak tetkik edilmesi faydalı olacaktır. Zira mücevved hadisin Süyûtî’nin de ifade ettiği üzere sahih ve hasen hadise şâmil bir ıstılah hüviyeti taşıdığı da bir gerçektir.²⁰⁹

²⁰⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu ibare Tıb bölümünde değil Birr ve Sıla bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Bk. Tirmizî, “Birr ve Sıla” 87 (hadis no. 2035). Talâk ve Liân bölümünde ise bir yerde “isnâduhû ceyyidun” ibâresini kullandığı görülmektedir. Bk. Tirmizî, “Talâk ve Liân” 12 (hadis no. 1188).

²⁰⁶ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 3/77-78; Bulkînî, *Mehâsinü’l-ıstılâh*, 154; Bîkâî, *en-Nüketü’l-vefiyye*, 1/99-100; Tehânevî, *Kavâ’id fî ‘ulûmi’l-hadîs*, 116.

²⁰⁷ Subhî es-Sâlih, *Hadis Istılahları*, 129-130. Ayrıca bk. Aydın, “Ceyyid”, 53; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, “Ceyyid”, 80.

²⁰⁸ Târık b. İvazullah, *Şerhu lügati’l-muhaddisi*, 191; Aydın, “Mücevved” 208; Subhî es-Sâlih, *Hadis Istılahları*, 129.

²⁰⁹ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 3/79; Gavrî, *Mevsû‘âtü ‘ulûmi’l-hadîs*, 3/192.

Ali b. Medîni (ö. 234/848-849), Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, Bezzâr, Nesâî, Hattâbî, İbn Abdülber, Zehebî, İbn Kesîr ve İbn Hacer tarafından kullanıldığı görülen isnâduhû ceyyidun terimi ile Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Hâtim, Münzirî, Zehebî, İbn Kesîr ve İbn Hacer tarafından kullanılan isnâduhû kaviyyun terimi, hadis ıstılahında tıpkı sâlihu'l-isnâd'da olduğu gibi isnadı makbûl (sahih-hasen) veya zayıf olsa bile mutâba'ât ve şevâhid yoluyla güçlendirilebilen bir anlama gelmektedir. Daha önce de zikri geçen *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî"* isimli doktora tezinde isnadı ceyyid olarak nitelenen 192 rivayet incelenmiş, bunların %32,291'inin isnadının zayıf, %48,437'sinin hasen, %19,270'inin ise sahih olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı araştırmada hicrî ikinci asır ile hicrî dokuzuncu asır arasında muhaddisler tarafından kullanılan isnâduhû kaviyyun terimi incelenmiş, bunların toplam sayısının 228 olduğu tespit edilmiştir. Muhaddislerin kullandığı mezkûr terimin %28,894'ünün isnadının sahih, %20,61'inin isnadının hasen, %50,438'inin isnadının zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.²¹⁰

3.1.4.2. Ma'rûf ve Mahfûz

Hadis ıstılahında ma'rûf hadis, İbn Hacer'in yapmış olduğu tanıma göre münker hadisin karşılığı, kendisine muhalefet edilen hadis anlamına gelmektedir. Her ne kadar modern dönemde "sika râvinin zayıf râviye muhalefet ederek rivayet ettiği hadis" şeklinde yaygın bir tanım bulunsa da aslında sadece sika râvinin değil, aynı şekilde münker hadisin râvisinden daha evlâ bir başka zayıf râvi tarafından rivayet edilen hadis olduğu yönünde bir tanım da söz konusudur. Buradan hareketle ma'rûf hadisin mutlak olarak sahih olarak kabul edilemeyeceği her halükarda hadisi rivayet eden râvinin durumunun tahlil edilmesi gerektiği belirtilmektedir.²¹¹

Modern dönemde "rivayetleri birbirine zıt iki sika râviden daha sika olanın rivayet ettiği hadis" şeklinde yerleşik bir tanıma sahip olan mahfûz hadis, daha açık bir ifade ile "makbûl râvinin kendisinden daha evlâ olan râviye muhalefet etmesi suretiyle rivayet edilen hadis" diye de ifade edilebilir. Daha evlâ olan râvinin rivayetine mahfûz

²¹⁰ Cevâbra, *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî"*, 7-32.

²¹¹ Mehmet Efendioğlu, "Ma'rûf", *DİA* (Ankara TDV Yayınları, 2003), 28/66; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, "Ma'rûf", 211; Aydın, "Ma'rûf", 183; Hatice Karadeniz, *Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 103.

denilmektedir.²¹² Bu noktada mahfûz hadisin makbûl bir hadis olduğu söylenebilirken ma'rûf hadis için aynı şeyi söylemek zor görünmektedir. Dolayısıyla Süyûtî'nin makbûl hadis başlığı altında ele aldığı ma'rûf hadis üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹³

3.1.4.3. Sâbit

Sâbit (ثابت) kelimesi *ısrar etmek, sağlam bir şekilde durmak, hareket etmemek* anlamındaki ثبت fiilinin ism-i fâilidir.²¹⁴ Hadis ıstılahında ise çoğunlukla sahih hadisin yerine kullanılmakla beraber sâbit olarak nitelenen hadisin hasen olduğu da kastedilmektedir.²¹⁵

Nitekim Şâfiî'nin *er-Risâle* ve *el-Üm* adlı eserlerinde sahih hadis yerine sâbit kavramını da kullandığı görülmektedir. Aşağıda Şâfiî'nin sâbit hadisi sahih yerine kullandığını temsil eden iki örnek yer almaktadır:

“...Gördüm ki mezkûr hadiste önemli bir nokta bulunmaktadır. Onu Abdullah b. Abbâs'ın (r. anhümâ) sahih olarak rivayet ettiğini işittim. Bu sebeple o hadis bana göre lafız açısından daha kapsamlıdır. Böylece ben de o hadis ile amel ettim. Resulullah'tan (s.a.v.) rivayet edildiği sâbit-sahih olan başka rivayetleri alanı da kınamadım.”²¹⁶

“Her kim düşmandan birini öldürür ve -öldürdüğüne dair- bir delili bulunursa öldürülenin şahsî eşyaları öldürenindir...”²¹⁷ “Bu hadis sâbit-sahihtir (هذا حديث ثابت)

²¹² Mehmet Efendioğlu, “Mahfûz”, *DİA* (Ankara TDV Yayınları, 2003), 27/334-335; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, “Mahfûz”, 206; Aydın, “Mahfûz”, 179; Çakan, *Hadis Usulü*, 125; Subhî es-Sâlih, *Hadis İstılahları*, 130.

²¹³ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 3/79.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “sbt”, 2/19.

²¹⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 3/79; Târık b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisi*, 191; Aydın, “Sâbit” 277; Kudât, *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlü*, 191; Mehmet Efendioğlu, “Sâbit”, *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 2008), 35/348-349.

²¹⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.), 276. Diğer misaller için bk. 238, 757, 905 vd.

²¹⁷ Buhârî, “Farzu'l-Humus”, 17 (hadis no. 3142); Müslim, “Siyer ve'l-Cihâd”, 1751.

(صحيح), bildiğim kadarıyla onu Resulullah'tan (s.a.v.) muhalif olarak rivayet eden yoktur.”²¹⁸

3.1.4.4. Müşebbeh

Müşebbeh (مشبه) kelimesi *benzer*, *emsal* anlamındaki شبه fiilinin ism-i mef'ûlü olup *benzetilen* anlamına gelmektedir. Hadis ıstılahında ise müşebbeh, Süyûtî'nin yaptığı tarife göre hasen veya hasene yakın hadisler için kullanılan bir terimdir. Nasıl ki ceyyid hadise sahih denilirken bir tereddüt hasıl oluyor ise müşebbeh ile hasen arasındaki ilişkide de aynı durum söz konusudur.²¹⁹ Ebû Hâtim er-Râzî, Amr b. Husayn el-Basrî'nin (ö. 231/846) durumunu izah ederken müşebbeh kavramını şu şekilde kullanmaktadır:

“Ben ondan yapılan rivayetleri terk ettim. O, zâhibü'l-hadis, leyse bi şey'in olarak cerh edilmiştir.”²²⁰ O öncelikle müşebbeh hisân (أحاديث مشبهة حسانا) hadisleri tahric eder, sonrasında ise İbn Ulâse'nin (ö. 168/785) mevzû hadislerini tahric eder.²²¹ Amr b. Husayn'dan yazdıklarımız bizi hataya sevk etmektedir. Bu sebeple onun hadislerini terk ettik.”²²²

Bir hadisin makbûl olduğunu belirten ıstılahlar arasında tıpkı müşebbeh kavramı ile aynı kökten türeyen eşbeh terimi de yer almaktadır. Eşbeh (أشبهه) kelimesi, *aynısı*, *tıpkısı*, *benzeri* anlamındaki شبه fiilinin ism-i tafdîl veznine sokulmasıyla elde edilen

²¹⁸ Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 7/364. Sâbit hadis için diğer örnekler bk. Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 2/141; 2/261.

²¹⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 3/80; Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisi*, 189-190.

²²⁰ Zâhibü'l-hadîs lafzıyla cerh edilen bir râvinin rivayeti kesinlikle bırakılır. Bk. Aydınî, “Zâhibü'l-hadîs”, 362.

²²¹ İbn Ulâse Muhammed b. Abdillâh el-Ukaylî hakkında bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/308-309.

²²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/229. Amr b. Husayn el-Basrî, el-Ukaylî el-Kilâbî nisbesi ile bilinmektedir. Künyesi Ebû Osman'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/588.

en çok benzeyen, daha çok benzeyen anlamına gelmektedir.²²³ Sözlükte daha çok *bir şeyin sıhhatine benzeyen veya bir şeyin doğruluğuna en yakın* anlamına da gelen eşbeh; muhaddislerin ıstılahında bir hadis senedini veya hadis rivayetini bir başka hadis senedi veya hadis rivayetine tercih ederken kullanılan bir terimdir.²²⁴ Hadis ıstılahları arasında yer alan mahfûz terimi ile yakın ilişkisi bulunan eşbeh, Yahyâ b. Maîn ve talebesi İbnü'l-Cüneyd (ö. 270/884 [?]) ile aralarında geçen diyalogda şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“İbn Maîn’e Affân > Mübârek b. Fedâle > Hasan > Abdullah b. Kudâme > Sa’dî tariki ile vârid olan ‘Nebî (s.a.v.) Semûd Vâdisi’ne geldi...²²⁵ rivayetini sordum. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Ali b. Zeyd > Ebû Zer (ö. 32/653) (r.a.) tariki ile de naklediyor.²²⁶ Sence hangisi daha sahihtir? ‘Ebû Zer’in (r.a.) hadisi eşbehtir.’ (حديث (أبي ذر أشبهه”²²⁷ diye cevap verdi.”

Yukarıdaki örnekten anlaşıldığına göre İbn Maîn, “Ebû Zer’in (r.a.) hadisi eşbehtir.” sözü ile aslında şunu kastetmektedir: Ebû Zer tariki ile vârid olan rivayet, Hasan >

²²³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (y.y. Dâru'l-Fıkr, 1399/1979), “şbh”, 3/243.

²²⁴ Adnan Ali Hızır, *Mustalahu'l-Hadîs Kable't-Tasnîf* (Dımeşk: Câmi'atü Dımeşk Külliyyeti's-Şerî'a Kısmu 'Ulûmi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs, Doktora Tezi, 2015), 613.

²²⁵ Hadisin tam metni şu şekildedir: إِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَى وَادِي ثَمُودَ، فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: اخْرُجُوا، اخْرُجُوا، فَإِنَّهُ وَادٍ مَلْعُونٌ، خَبِيثٌ، إِنْ لَا تَخْرُجُوا يُصِيبَكُمْ كَذَا وَكَذَا buyurdu: “Çıkın, çıkın! Şüphesiz ki -Semûd Vâdisi- lanetlidir, pistir. Eğer çıkmazsanız size şöyle şöyle bulaşır.” Bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî -Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 2/218 (hadis no. 701). Söz konusu hadis lafız farklılıklarıyla birlikte; Kesîr b. Hişâm > Ca'fer b. Burkân > Yezîd b. el-Asam > Übey b. Kâ'b > Hz. Peygamber (s.a.v.) tariki ile merfû olarak da rivayet edilmiştir. Buradaki hadisin metni ise şu şekildedir: إِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِالْحَجَرِ مِنْ وَادِي ثَمُودَ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَسْرِعُوا السَّيْرَ وَلَا تَنْزِلُوا بِحَدِيدِ الْقَرْيَةِ: “Resulullah (s.a.v.) Semûd Vâdisi'ndeki Hicr'e uğradı ve şöyle buyurdu: “Yürüyüşte acele edin ve halkı helak olmuş bu köyde konaklamayın.” Bk. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Komisyon (Riyad: Dâru'l-Âsime-Dâru'l-Gays, 1419/1998), 14/236 (hadis no. 3448).

²²⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hammâd'ın Ali b. Zeyd > Ebû Zer tariki ile nakledilen rivayetine rastlayamadık.

²²⁷ Yahyâ b. Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 457.

Abdullah b. Kudâme > Sa‘dî tariki ile nakledilen rivayetten daha çok tercihe şayandır (أرجح), daha isabetlidir (أشبه بالصواب).

Hadis âlimlerinin eşbeh hadis kullanımına dair bir diğer örnek, Tirmizî'nin *‘İlelü’-t-Tirmizî el-kebîr* adlı eserinde yer alan şu sözünde kaydedilmektedir: "Muhammed’e - Muhammed b. İsmail el-Buhârî- Hişâm b. Urve > Babası > Abdullah b. Erkam > Hz. Peygamber (s.a.v.) senedi ile rivayet edilen ‘Namaza durduğunuz zaman sizden birisinde tuvalet ihtiyacı hasıl olursa önce tuvalet ihtiyacını gidersin.’²²⁸ hadisini sordum. Buhârî şöyle dedi: ‘O hadis Vüheyb Hişâm > babası > bir adam (?) > Abdullah b. Erkam tariki ile de rivayet edilmektedir. Bu bana göre eşbehtir (كان هذا)

أشبه عندي’.²²⁹

Burada Buhârî, "Bu bana göre eşbehtir." sözü ile Vüheyb > Hişâm > Babası > Bir adam (?) > Abdullah b. Erkam tarikiyle vârid olan rivayetin kendisine göre diğer rivayetlerden (أرجح) tercihe şayan olduğunu kastetmektedir. Ayrıca hadisin isnadında yer alan mechûl râvinin varlığı Buhârî açısından hadisin sahih olduğu değil, rivayet tekniği açısından daha isabetli olduğu anlamına gelmektedir.²³⁰

3.1.4.5. Müstakîm

Müstakîm (مستقيم) *düz olmak, doğru dürüst olmak, ayağa kalkmak* anlamındaki istekâme (إِسْتِقَامَ) fiilinin ism-i fâilidir.²³¹ Hadis ıstılahında ise sahih veya hasen hadis

²²⁸ Ebû Dâvud, “Tahâre”, 41 (hadis no. 88); Tirmizî, Abdullah b. Erkam hadisi hakkında “hasen-sahih” (حسن صحيح) bilgisini vermektedir. Bk. Tirmizî, “Tahâre”, 108 (hadis no. 142). *el-‘İlelü’l-kebîr* adlı eserinde ise mezkûr hadisi İmam Mâlik (ö. 179/795) ve başka sika râvilerin, içerisinde mechûl râviyi zikretmeden “Hişâm > Babası > Abdullah b. Erkam” tariki ile rivayet ettiklerini bildirmektedir. Bk. Tirmizî, *‘İlelü’-t-Tirmizî el-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâi vd. (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, Mektebetü’n-Nahdati’l-Arabiyye, 1409/1989), 61.

²²⁹ Tirmizî, *‘İlelü’-t-Tirmizî el-kebîr*, 61.

²³⁰ Hızır, *Mustalahu’l-Hadîs Kable’t-Tasnîf*, 614.

²³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “kvm” 12/504.

yerine kullanılan terimlerden biridir.²³² Nitekim Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Dînâr (ö. 126/774) hakkında yapmış olduğu şu değerlendirme müstakîm lafzının sahih anlamında kullanıldığını göstermektedir:

“Amr b. Dînâr hadis ilmine başladığı zaman sahih müstakîm (صحيح مستقيما) hadis naklederdi.”²³³ Makbûl hadisin sıfatlarından sayılan müstakîm lafzını Yahyâ b. Maîn'in şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:

“Bir gün bana İsmail b. Uleyye²³⁴ (ö. 193/809) şöyle dedi: ‘Benim hadisim nasıldır?’ Dedim ki: ‘Sen müstakîmu'l-hadîs'sin.’²³⁵ Bunun üzerine İbn Uleyye: ‘Bunu nasıl bildiniz?’ diye sordu. Ben de ‘Biz senin hadislerini diğer insanların hadisleri ile karşılaştırdık, onların müstakîm olduğunu gördük’ diye cevap verdim. Bunun üzerine İbn Uleyye bana şöyle dedi: Elhamdülillah.”²³⁶

3.1.4.6. Müstahsen

Müstahsen (مستحسن) kelimesi, *güzel olmak, yakışıklı olmak, uygun olmak* anlamındaki حَسَن fiilinden türetilmiş bir lafızdır. Mezkûr fiilin istif'âl (إستفعال) bâbına sokulmasıyla elde edilen istahsene (إستحسن) fiilinin ism-i mef'ûlü olarak karşımıza çıkan müstahsen kelimesi, *beğenilmiş, hoş karşılanmış, onaylı* anlamına gelmektedir.²³⁷

Hadis ıstılahında hasen olduğu kadar sahih de olma ihtimalini barındıran müstahsen kavramının makbûl hadisin sıfatları arasında yer aldığı görülmektedir.²³⁸ Nitekim

²³² Târık b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisi*, 177-178; Gavrî, *Mevsû'âtü 'ulûmi'l-hadîs*, 3/309; Aydın, “Müstakîm” 239; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 178.

²³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/303.

²³⁴ İbn Uleyye hakkında bk. Salahattin Polat, “İbn Uleyye”, *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 1999), 20/428-429.

²³⁵ Müstakîmu'l-hadîs lafzı râvinin hadislerinin zayıflıktan kurtulduğunu, ihticâca elverişli olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bk. *Mu'cemu Mustalahâti's-Şer'iyye*, “مستقيم الحديث” (Erişim 10 Şubat 2022).

²³⁶ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl 'an Yahya b. Maîn*, thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr (Dimeşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1405/1985), 2/39.

²³⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “hsn”, 1189.

²³⁸ Subhî es-Sâlih, *Hadis İstılahları*, 130; Aydın, “Müstahsen”, 238;

Zerkeşî'nin *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eserindeki şu ifadeleri müstahsenin hadisin sıhhatine işaret eden ihticâca elverişli bir lafız olduğunu ortaya koymaktadır:

“İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) Şâfiî'den Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) mürsel rivayetlerinin ona göre müstahsen olduğunu aktarmıştır... Bundan dolayı İmam Şâfiî *el-Üm* adlı eserinde bu hadislerle ihticâc etti.”²³⁹

3.1.4.7. Nebîl

Sözlükte; *alicenap, şerefli, soylu, asil* anlamına gelen nebîl (نَبِيلٌ), fiilinden türetilmiş bir sıfat-ı müşebbehedir.²⁴⁰ Hadis ıstılahında ise Ebû Dâvud haricinde kullanıldığı görülmeyen nebîl kavramı²⁴¹, tıpkı ceyyid, kavî, müşebbeh, müstahsen vd. gibi sahih veya hasen hadisi kapsayan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴²

3.2. Sâlih Hadis Olarak Nitelenen Örnek Rivayetler

Bu kısımda hadis usulünde mervîyi sıhhat veya hüküm açısından niteleyen bir ıstılah olan sâlih hadisin pratik açıdan incelemesi yapılmak suretiyle söz konusu kavram etrafında gelişen tartışmaların daha iyi kavranmasına katkı sağlamaya çalışılacaktır. Burada sâlih olarak nitelenen rivayetleri;

1. *Sahîhayn*'da bulunan veya sahih hadis şartlarını ihtiva eden hadis
2. Hasen hadis (Hasen li-zâtihi)
3. Âdîd ile hasen seviyesine yükselen hadis (hasen li-gayrihi)
4. Zayıf hadis olduğu düşünülen sâlih hadis, şeklinde dört başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

²³⁹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc (Riyad: Advâu's-Selef, 1419/1998), 1/486.

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “nbl”, 11/640-644; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “nbl”, 1060.

²⁴¹ Misaller için bk. Ebû Dâvud “Cihâd”, 98 (hadis no. 2632), Ebû Dâvud “Edeb”, 167 (hadis no. 5253).

²⁴² Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 178; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 114.

Sâlih hadis seçmelerinde Ebû Dâvud'un *Sünen*'i ele alınmıştır. Ayrıca sâlih olarak nitelenen hadislerin sıhhatini tespit etmenin yolları başlığı altında ele aldığımız kriterler uygulanmış, böylece sâlih hadisin mahiyetinin ne olduğu ortaya konmaya gayret edilmiştir.

3.2.1. *Sahîhayn*'da Bulunan veya Sahih Hadis Şartlarını İhtiva Eden Sâlih Hadis

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رَبِيعِ بْنِ حَرَّاشٍ، قَالَ:

إِجْتَمَعَ حَذِيفَةُ وَأَبُو مَسْعُودٍ، فَقَالَ حَذِيفَةُ: لَأَنَا بِمَا مَعَ الدَّجَالِ أَعْلَمُ مِنْهُ، إِنْ مَعَهُ بَحْرًا مِنْ مَاءٍ وَهَرًا مِنْ نَارٍ، فَالَّذِي تُرَوِّنَ أَنَّهُ مِنْ نَارٍ مَاءٌ، وَالَّذِي تُرَوِّنَ أَنَّهُ مَاءٌ نَارٌ، فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ، فَأَرَادَ الْمَاءَ فَلْيَشْرَبْ مِنَ الَّذِي يُرَى أَنَّهُ نَارٌ؛ فَإِنَّهُ سَيَجِدُهُ مَاءً. قَالَ أَبُو مَسْعُودٍ الْبَدْرِيُّ: هَكَذَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ.

Rib'î b. Hırâş şöyle dedi: “Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Mes'ûd bir araya geldiler. Huzeyfe b. Yemân şöyle dedi: ‘Doğrusu Deccâl ile beraber olan şeyi ben ondan daha iyi biliyorum. Şüphesiz Deccâl’in yanında ateşten bir nehir, sudan bir deniz vardır. Öyle ki sizin su olarak gördüğünüz ateş, ateş olarak gördüğünüz ise sudur. Sizden her kim böyle bir durum ile karşı karşıya kalır da su isterse ateş olarak gördüğünden içsin. Çünkü ateş olarak gördüğünü su olarak bulacaktır.’ Ebû Mes'ûd el-Bedrî şöyle dedi: Ben Resulullah'tan (s.a.v.) aynen böyle buyurduğunu işittim.”²⁴³

el-Hasen b. Amr > Cerîr > Mansûr > Rib'î b. Hırâş > Huzeyfe b. Yemân ve el-Hasen b. Amr > Cerîr > Mansûr > Rib'î b. Hırâş > Ebû Mes'ûd el-Bedrî tariki ile gelen bu

²⁴³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 7/495 (hadis no. 37505); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/375 (hadis no. 23353); Buhârî, “Enbiyâ”, 50 (hadis no. 3450); Müslim, “Fiten ve Eşrât-ı sâat”, 2935; Ebû Dâvud, “Melâhim”, 14 (hadis no. 4315); Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısri, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/209 (hadis no. 6799); Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/233 (hadis no. 646).

rivayet, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alıp da hakkında bir şey söylemediği sâlih hadise örnektir.

Sahâbî râvileri Huzeyfe b. Yemân (r.a.) (ö. 36/656) ve Ebû Mes'ûd el-Bedrî künyesi ile meşhur Ukbe b. Amr b. Sa'lebe el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 42/662 [?])²⁴⁴ olan bu hadisin diğer râvileri incelendiğinde el-Hasen b. Amr es-Sedûsî el-Basrî (ö. 224/839 [?]) hakkında İbn Hacer sadûk ifadesini kullanırken İbn Hibbân'ın ise onu sika râviler arasında zikrettiği görülmektedir.²⁴⁵

Hadisin bir diğer râvisi Ebû Abdillâh Cerîr b. Abdilhamîd b. Cerîr (Yezîd) ed-Dabbî er-Râzî (ö. 188/804) hakkında kaynaklarda sika olduğuna dair ifadeler yer almaktadır.²⁴⁶ Mansûr b. Mu'temir b. Abdullah b. Rebî'a es-Sülemî el-Kûfî (ö. 133/750) hakkında ise ricâl kaynaklarında sika, esbetü'n-nâs ve sikatün sebtün gibi ifadeler görülmektedir. Bütün bu ifadelerin yanında Âcurrî'nin Ebû Dâvud'dan aktardığı şu bilgi esasında Ebû Dâvud'un *Sünen*'deki her râvi hakkında sükût etmediğini, aksine açıklamada bulunduğuna işaret ederek: "Mansûr, ancak sika râvilerden rivayet ederdi."²⁴⁷ demiştir.

Son olarak hadisin râvilerinden Kûfeli, muhadram ve tâbiî Ebû Meryem Rib'î b. Hırâş b. Cahş el-Gatafânî el-Absî (ö. 101/719) hakkında sika, hüccetün, Allah Teâlâ'ya son derece itaatkar, kesinlikle yalan söylemez, insanların en hayırlısı gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.²⁴⁸

Görüldüğü üzere bu hadisin râvilerinin tamamı sika râvilerden oluşmaktadır. Muttasil bir isnad ile rivayet edilen mezkûr hadisin aynı zamanda *Sahîhayn*'da mütâbî ve

²⁴⁴ Huzeyfe b. Yemân (r.a.) için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/256; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/39-40. Ebû Mes'ûd el-Bedrî (r.a.) için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/313; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/432.

²⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/286; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/310-311; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 163.

²⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/546; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/75-77.

²⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 546-555; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/313.

²⁴⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, 4/37; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 3/327; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/350; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, 1422/2001), 4/323; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 3/236-237.

şâhidi de bulunmaktadır.²⁴⁹ Bu durumda sâlih olarak nitelenen hadisin sahih bir hadis olduğu söylenebilir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ -يَعْنِي الْجَوْنِيَّ-، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: "يَا أَبَا ذَرٍّ، كَيْفَ أَنْتَ إِذَا كَانَتْ عَلَيْكَ أُمَرَاءُ يُمَيِّتُونَ الصَّلَاةَ -أَوْ قَالَ: يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ-؟" قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: "صَلِّ الصَّلَاةَ لَوَقْتِهَا، فَإِنْ أَدْرَكَتْهَا مَعَهُمْ فَصَلِّهَا، فَإِنَّهَا لَكَ نَافِلَةٌ

Abdullah b. Sâmit, Ebî Zer'in (r.a.) şöyle dediğini aktardı: "Resulullah (s.a.v.) bana, 'Ey Ebâ Zer! Namazı zayi eden veya namazı tehire bıraktıran devlet yöneticileri sana âmir olduğu zaman ne yapacaksın?' diye buyurdu. Ben de 'Ne yapmamı emredersiniz ey Allah'ın Resulü?' dedim. 'Namazı vaktinde kıl, eğer devlet yöneticileri ile namaza yetişirsen yine kıl, çünkü o senin için nâfiledir.' buyurdu."²⁵⁰

Müsedded > Hammâd b. Zeyd > Ebî İmrân el-Cevnî > Abdullah b. Sâmit > Ebû Zer tariki ile vârid olan rivayet Ebû Dâvud'un sâlih olarak kabul ettiği bir hadistir. Sahâbî râvisi Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî²⁵¹ (ö. 32/653) olan bu hadisin râvileri ile ilgili yapılan tetkikler neticesinde Ebû'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî (ö. 228/843) hakkında Ahmed b. Hanbel sadûk ifadesini kullanırken İclî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve İbn Hibbân sika olduğunu

²⁴⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 50 (hadis no. 3450); Müslim, "Fiten ve Eşrât-ı sâat", 2935.

²⁵⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 2/380 (hadis no. 3782); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/221 (hadis no. 2540); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/330 (hadis no. 21417); Müslim, "Mesâcid", 648; Ebû Dâvud, "Salât", 10 (hadis no. 431); Tirmizî, "Salât", 129 (hadis no. 176); Nesâî, "İmâme", 3 (hadis no. 779); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 8/412 (hadis no. 3486); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1424/2003), 2/788 (hadis no. 1636); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/151 (hadis no. 1633); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezu Hicr lil-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1432/2011), 6/91 (hadis no. 5381).

²⁵¹ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA* (İstanbul TDV Yayınları, 1994), 10/266-269.

söylemektedir. İbn Hacer ise sikatün hâfızun lafzını kullanarak Müsedded b. Müserhed'i ta'dil ettiği görülmektedir.²⁵²

Mezkûr hadisin râvilerinden Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî'nin (ö. 179/795) sika bir râvi olduğu belirtilmektedir.²⁵³

Ricâl kaynaklarında Ebû İmrân künyesi ile meşhur Abdülmelik b. Habîb el-Cevnî (ö. 128/746 [?]) ile ilgili de Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer'in onun sika bir râvi olduğunu belirtirken Ebû Hâtim er-Râzî sâlih Nesâî ise leyse bihî be'sun olarak değerlendirdikleri görülmektedir.²⁵⁴

Ebû Zer'in kardeşinin oğlu Abdullah b. Sâmit el-Gıfârî el-Basrî (ö. 70/690) kaynaklarda çoğunlukla sika olarak ifade edilirken Ebû Hâtim er-Râzî, onun hakkında yüktebu hadîsuhû lafzını kullanmaktadır.²⁵⁵

Râvilerinin tümü sika olan bu hadisin muttasıl bir isnad ile rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'inde de bir şâhidi bulunan söz konusu sâlih hadisin sahîh bir hadis olduğu belirtilmelidir.²⁵⁶

3.2.2. Hasen li-Zâtihî Hükümündeki Sâlih Hadis

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا هَشِيمٌ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ بُسْرِ بْنِ عُيَيْدٍ اللَّهِ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْحُشَنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي صَيْدِ الْكَلْبِ إِذَا أُرْسِلَتْ كَلْبُكَ

وَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ فَكُلْ، وَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ، وَكَلَّ مَا رَدَّتْ عَلَيْكَ يَدُكَ.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den şöyle dedi: Resulullah (s.a.v) (eğitilmiş) köpeğin avladığı av hakkında şöyle buyurdu: “Köpeğini avın üzerine gönderdiğinde besmele çekmiş

²⁵² İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/272; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/438; İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/200; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/443-448; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/591-595; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/107-109; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 528.

²⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/239-251; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 3/9-11.

²⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* 5/346; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/297-299; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/59-61; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/255-256; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/389-390; İbn Mancuveyh, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, 1/433.

²⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/120-121; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 2/360; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/264.

²⁵⁶ Müslim, “Mesâcid”, 648.

isen köpek o avdan yemiş olsa bile (yakaladığı) avı ye! Kendi ellerinle avladığını da ye!”²⁵⁷

Muhammed b. Îsâ > Hüseyim b. Beşîr > Dâvud b. Amr > Büsr b. Ubeydullah > Ebû İdrîs Âizullah b. Abdullah el-Havlânî > Ebû Sa‘lebe el-Huşenî tariki ile vârid olan bu rivayet, Ebû Dâvud’un sükût ettiği (sâlih) bir hadistir.

Sahâbî râvisi Ebû Sa‘lebe Cürsûm b. Nâşim el-Huşenî (ö. 75/694-95) olan mezkûr hadisin diğer râvileri incelendiğinde, Muhammed b. Îsâ b. Necîh et-Tabbâ‘ (ö. 224/839) hakkında kaynaklarda Adana’da vefat ettiği kaydedilmektedir. Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Ebû Hâtim ve İbn Hibbân gibi münekkit muhaddisler tarafından sika, hâfız, fakih, hüccet gibi lafızlarla ta‘dîl edilen İbnü’t-Tabbâ‘, İmam Malik’in gözde talebesi Hüseyim b. Beşîr’in rivayetlerine son derece vakıf biri olarak bilinmektedir. Öte yandan Ahmed b. Hanbel’in, hocası İbnü’t-Tabbâ‘ hakkında kullandığı keyyis (zeki) ve lebîbu’n keyyisün (kıvrak zekalı, zeki) vasıflar câlib-i dikkat bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁸ Dârekutnî’nin ise onu tedlîs yapmakla itham ettiği görülmektedir.²⁵⁹

Hadisin bir diğer râvisi Ebû Muâviye (Ebû Hâzim) Hüseyim b. Beşîr b. Kâsım es-Sülemî el-Vâsitî (ö. 183/799) hakkında kaynaklarda sika, sebt, hâfız, kesîrû’l-hadîs, mütkın gibi ifadeler yer almaktadır.²⁶⁰ Ali b. el-Medînî onun için “muhaddislerin emîrû’l-mü’minîni” ifadesini kullanmaktadır.²⁶¹

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/178 (hadis no. 18245); Müslim, “Sayd ve Zebâih”, 1929; Ebû Dâvud, “Sayd”, 2 (hadis no. 2852); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/463 (hadis no. 4767); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 17/70 (hadis no. 141); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, 19/178 (hadis no. 18916).

²⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 3/199-201; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 26/258-264; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 10/386/389; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 10/306-307; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 9/392-394;

²⁵⁹ İbn Hacer, *Tabakâtü’l-müdekkisîn*, 44.

²⁶⁰ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, 8/242; Ebû’l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târihu Vâsit*, thk. K. Avvâd (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1406/1985), 137-138; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 9/115-116; Ebû Ya‘lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma‘rifeti ‘ulemâ’i’l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1988), 1/196; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 30/272-288; Zehebî, *Mizânü’l-i‘tidâl*, 4/306-308; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 12/156-161; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 11/59-63.

²⁶¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca‘fer b. Necîh es-Sa‘dî, *İlelû’l-hadîs ve ma‘rifetü’r-ricâl*, thk. M. Mustafa el-A‘zamî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1400/1980), 40.

Vâsıt'ta hadisleri ilk defa bir araya getiren ve bâblara göre tertip ettiği bilinen Hüseyim b. Beşîr, tedlîs yapmakla itham edilen râviler arasındadır. İbn Sa'd, ahberanâ edâ sîgası ile yaptığı rivayetleri hüccet kabul ederken diğerlerini leyse bi şey'in olarak değerlendirmektedir.²⁶²

Hadisin râvilerinden Dâvud b. Amr el-Evdî eş-Şâmî ed-Dımeşkî (ö. 140/758 [?]) Yahyâ b. Maîn sika, Ebû Hâtım er-Râzî, şeyh Ebû Zür'a er-Râzî, lâ be'se bihî İclî, yüktebû hadîsuhû, leyse bi'l-kavî gibi ifadeler kullanırken *Sünen*'inde tahrir ettiği hadisin râvisi hakkında Ebû Dâvud sâlih değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁶³

İbn Hacer ise sadûk lehû evhâm ile aynı anlamda kullanılan sadûk yuhti'u lafzını ifade etmek suretiyle mezkûr râvinin rivayetlerinin i'tibar için alınabileceğini belirtmiş olmaktadır.²⁶⁴

Söz konusu hadisin bir diğer râvisi Büsr b. Ubeydullah el-Hadramî'nin (ö. 101-110/720-729 [?]) Dımeşk kadısı ve tâbiî Âizullah b. Abdullah el-Havlânî'nin (ö. 80/699) hadislerini en iyi ezbere bilen râvilerden olduğu bildirilmektedir. Kaynaklarda kendisi hakkında sika, sikatün hâfizun gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir.²⁶⁵

Söz konusu hadisi sahâbî Ebû Sa'lebe Cürsûm b. Nâşim el-Huşenî'den aktaran râvinin Ebû İdrîs künyesi ile bilinen Âizullah b. Abdillâh b. Amr el-Havlânî olduğu tespit edilmiştir. Şam'da ilmî açıdan sahâbî Ebû'd-Derdâ' el-Hazrecî'den (ö. 32/652 [?]) sonra geldiği aktarılan mezkûr râvi, ricâl kaynaklarında Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641), Hz. Ömer (ö. 23/644) Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer el-Gıfârî, Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654) Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-663), Ebû Hüreyre, Avf b. Mâlik (ö. 73/692) gibi sahâbîlerle görüştüğü kaydedilmiştir. Yine Şam'ın önde gelen tâbiî'lerinden kabul edilen Mekhûl b. Ebî Müslim Şehrâb b. Şâzel eş-Şâmî ed-Dımaşkî el-Hüzelî (ö. 112/730) onun hakkında "Ebû İdrîs gibi birini görmedim." diyerek değerini ortaya koymaktadır.

²⁶² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, 7/313; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/182-183; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, 251-252.

²⁶³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, thk. A. Muhammed Nur Seyf (Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, t.s.), 108; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/341; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/546-547; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (y.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 17/168-171; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/431-434; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/17-18.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 199; Ayrıca bk. Aydın, "Sadûk Yuhti'u" 278.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/438-439; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 122.

Hakkında İbn Sa‘d, Ebû Hâtim, İclî, Nesâî ve pek çok münekkit muhaddis sika lafzını kullanmış olsa da irsâl ve tedlîs yaptığına dair nakledilen bilgiler bulunmaktadır.²⁶⁶

Sonuç olarak Ebû Dâvud ve sahâbî Ebû Sa‘lebe arasında vârid olan isnadın hiçbir kopukluğa uğramadan muttasıl bir şekilde nakledildiği görülmektedir. Râvilerin durumları hakkında yapılan tespitlere göre ise Dâvud b. Amr haricinde yer alan tüm râviler, sika olarak değerlendirilmiştir. Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi aynı zamanda *Sünen-i Ebî Dâvud* şârihi Halîl b. Ahmed b. Mecîd Sehârenpûrî (ö. 1927) ve muasır araştırmacılardan Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid, mezkûr hadisin farklı tariklerle desteklendiğini ifade etmektedirler. Kaydedilen malumatlardan hareketle söz konusu hadisin isnadı için en iyi ihtimalle hasen li-zâtihî hükmü verilebilir.²⁶⁷

3.2.3. Âdid İle Hasen li-Gayrihî Seviyesine Yükselen Sâlih Hadis

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ابْنُ حَجَّيٍّ -هُوَ الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ-، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَامِرٍ الْبَجَلِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نُعْمٍ عَنِ الْمَغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنْسَيْتَ؟ قَالَ: "بَلْ أَنْتَ نَسِيتَ، بِهَذَا أَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ."

Abdurrahman b. Ebî Nû‘m Mugîre b. Şu‘be’nin şöyle dediğini aktardı: “Rasûlullah (s.a.v.) mestleri üzerine meshetti. Ben de Ey Allah’ın Resûlü -yoksa ayaklarınızı yıkamayın- unuttunuz mu? dedim. O da: ‘-Hayır- aksine sen unuttun, Rabbim azze ve celle bana böyle yapmamı emretti.’ buyurdu.”²⁶⁸

²⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/37; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14/88-93; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 7/157-159; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 5/85-87; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 289.

²⁶⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9/630. Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid’in söz konusu hadis hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Ebû Dâvud, “Sayd”, 2 (hadis no. 2852), 4/473-475. Ayrıca bk. Nedâ Abdullah Halîl, “Mâ sekete ‘anhu Ebû Dâvud fî Sünenihî”, *Mecelletü Külliyyeti’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye* (2011), 277.

²⁶⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Safvân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1441/2020), “Salât”, 49 (1/127); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/189 (hadis no. 740); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/29 (hadis no. 229); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/77 (hadis no. 18145); Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/70 (hadis no. 726); Buhârî, “Vudû’”, 48 (hadis no. 182); Müslim, “Tahâret”, 274; Ebû Dâvud, “Tahâret” 57 (hadis no. 156); İbn Mâce, “Tahâret”, 22 (hadis no. 331); Tirmizî, “Tahâret”, 17 (hadis no. 20); Nesâî, “Tahâret”, 17 (hadis no. 17); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/79 (hadis no. 16); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Müsnedü’d-Dârimî (es-Sünen)*, thk. Hüseyin Selim Esed (Suudi Arabistan: Dâru’l-

Ahmed b. Yûnus > Hasen b. Sâlih > Bükeyr b. Âmir el-Becelî > Abdurrahman b. Ebî Nû'm > Mugîre b. Şu'be tariki ile gelen bu rivayet, Ebû Dâvud'un sâlih olarak kabul ettiği bir hadistir. Sahâbî râvisi Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) olan mezkûr hadisin diğer râvileri tetkik edildiğinde Ebû Abdullah künyesine sahip Ahmed b. Abdullah b. Yûnus b. Abdullah b. Kays et-Temîmî el-Kûfî (ö. 227/842) hakkında ricâl kaynaklarında Kûfe ehlinin sâlihlerinden, sika mütkın, şeyhu'l-İslâm, sikatün hâfızun lafızlarının yer aldığı görülmektedir.²⁶⁹

Hadisin bir diğer râvisi Ebû Abdullah Hasen b. Sâlih b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî (ö. 169/786 [?]) hakkında kaynaklarda sika, sikatün me'mûnun, sikatün müstekîmu'l-hadîs, sikatün hâfızun, teşeyyü' ile itham edildi gibi bilgiler karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁰

Hadisin râvilerinden Ebû İsmâil Bükeyr b. Âmir el-Becelî el-Kûfî (ö. 150/767 [?]) hakkında İbn Sa'd sikatün inşâallah, Ahmed b. Hanbel leyse bi'l-kaviyyi fi'l-hadîs, sâlihu'l-hadîs leyse bihî be'sün, Nesâî da'îfun, leyse bi sika Zehebî ve İbn Hacer ise da'îfun lafızlarını kullandıkları görülmektedir. Ayrıca İbn Hacer Ebû Dâvud'un öğrencisi Âcurrî'den yapmış olduğu nakilde Ebû Dâvud'un mezkûr râvi hakkında leyse bi'l-metrûk şeklinde bir değerlendirmede bulunduğunu belirtmektedir.²⁷¹

Son olarak künyesi Ebû'l-Hükm olan Abdurrahman b. Ebî Nû'm el-Becelî (ö. 100/719 [?]) âbid ve zâhid nisbeleri ile bilinmektedir. Ricâl kaynaklarında Yahyâ b. Mâin onun hakkında da'îfun lafzını kullanırken İbn Sa'd ve Nesâî sika, İbn Hacer ise sadûk bir râvi olduğunu ifade etmektedir.²⁷²

Yukarıda da görüldüğü üzere hadisin senedinde yer alan Bükeyr b. Âmir el-Becelî şiddetli olmamakla birlikte zayıf bir râvidir. Ancak isnadı muttasıl, mütâba'ât ve şevâhid yoluyla desteklenebilen mezkûr hadis, zayıflıktan kurtulup hasen li-gayrihi

Muğnî, 1412/2000), "Tahâre", 4 (hadis no. 686); İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, 1/71 (hadis no. 50); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 20/429 (hadis no. 1039); İbn Balabân, *el-İhsân*, 4/155 (hadis no. 1326); Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/276 (hadis no. 606); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/305 (hadis no. 1297).

²⁶⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/57; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/69-72; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/50-51.

²⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/143-157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/177-191; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/285-289; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 161.

²⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/202-203; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/240-241; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/491; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 127.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/286; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 352;

مرتبهسینه یۆکسلنلرلر. ²⁷³ آیرلرلر Hâkim en-Nîsâbûrî sôz konusu hadisi بهذا أمرني

lafzıyla tahric ettikten sonra buradaki isnadın sahih olduğunu belirtmiş, Zehebî de

Hâkim'in değerlendirmesine muvafakat etmiştir. ²⁷⁴

3.2.4. Zayıf Hükümündeki Sâlih Hadis

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُمَرَ مَوْلَى عُقْرَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ عَنْ
خُذَيْفَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: لِكُلِّ أُمَّةٍ مَجُوسٌ، وَمَجُوسُ هَذِهِ الْأُمَّةِ الَّذِينَ يَقُولُونَ: لَا
قَدَرَ، مَنْ مَاتَ مِنْهُمْ فَلَا تَشْهَدُوا جَنَازَتَهُ، وَمَنْ مَرَضَ مِنْهُمْ فَلَا تَعُوذُوهُمْ، وَهُمْ شِيعَةُ الدَّجَالِ، وَحَقُّ عَلَى اللَّهِ
أَنْ يُلْحِقَهُمُ بِالْدَّجَالِ.

Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:
“Her ümmetin bir mecûsisi vardır. Bu ümmetin mecûsileri de kader yoktur diyenlerdir.
Onlardan biri ölürse cenazesine katılmayın, hasta olursa ziyaret etmeyin. Onlar
deccâlin taraftarıdır. Allah'ın onları deccâle katması – deccâl ile bir tutması- haktır.”²⁷⁵

Muhammed b. Ebî Kesîr > Süfyân > Ömer b. Muhammed > Gufre > Ensârdan bir
adam > Huzeyfe b. Yemân > Hz. Peygamber (s.a.v.) tariki ile vârid olan Huzeyfe b.
Yemân rivayeti üç farklı tarik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisini
yukarıda zikrettik. Diğer iki tarik ise şunlardır:

1. Ebû Nuaym > Süfyân > Ömer b. Muhammed > Gufre > Ensârdan bir adam >
Huzeyfe b. Yemân > Hz. Peygamber (s.a.v.)²⁷⁶

²⁷³ Buhârî, “Vudû”, 48 (hadis no. 182); Müslim, “Tahâret”, 274; Ebû Dâvud, “Tahâret” 57 (hadis no. 156); İbn Mâce, “Tahâret”, 22 (hadis no. 331); Tirmizî, “Tahâret”, 17 (hadis no. 20); Nesâî, “Tahâret”, 17 (hadis no. 17).

²⁷⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/276 (hadis no. 606). Ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, 1/162-169. Ayrıca bk. Halil, “Mâ sekete ‘anhu Ebû Dâvud”, 287-288.

²⁷⁵ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 1/347 (hadis no. 435); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 9/415 (hadis no. 5584); Bezzâr, *Müsne'dü'l-Bezzâr*, 7/338 (hadis no. 2937); Ebû Dâvud, “Sünne”, 17 (hadis no. 4692); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 21/69 (hadis no. 20909).

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 38/443 (hadis no. 23456).

2. Mü'emmil > Ömer b. Muhammed > Gufre > Ensârdan bir adam > Huzeyfe b. Yemân > Hz. Peygamber (s.a.v.)²⁷⁷

Ebû Dâvud'un Muhammed b. Kesîr tariki ile aktardığı rivayet, sükût ettiği rivayetler arasındadır. Söz konusu hadisin isnadında yer alan râvilerin halleri hakkında bahsetmek gerekirse Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Kesîr el-Abdî (ö. 223/838) hakkında Ahmed b. Hanbel ile İbn Hacer'in sika Ebû Hâtim'in ise sadûk dedikleri bilinmektedir.²⁷⁸

Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) hakkında ise emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs, sika, hüccet gibi ifadeler kullanılsa da Abdurrahman b. Mehdî'nin şu sözü onun değerini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir: "Hadis imamları dörttür; Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Evzâî (ö. 157/774), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795)."²⁷⁹

Hadisin râvilerinden Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 150/767 [?]) için kaynaklarda hicrî 150/767 yılından önce vefat ettiği söylenmektedir. Hakkında Ebû Hâtim sika sadûk, İbn Maîn sâlihu'l-hadîs İbn Adî yüktebu hadîsuhû lafızlarını kullanırken, Nesâî leyse bihî be'sün, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hacer ise sika yönünde bir değerlendirmede bulundukları görülmektedir.²⁸⁰

Hem Ebû Dâvud'un tahrir ettiği tarikte hem de diğer iki tarikte yer alan Ebû Hafs künyeli Ömer b. Abdullah el-Medenî (ö. 145/763[?]) "Mevlâ Gufre" olarak bilinmektedir. Hakkında zayıf, kendisiyle ihticâc edilmeyen bir râvi olduğu söylenmektedir. İbn Hacer ise onun zayıf olmakla beraber mebzul miktarda irsâl yaptığını ifade etmektedir.²⁸¹

²⁷⁷ Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî (Demmâm: Dâru İbn Kayyim, 1406/1986), 2/433.

²⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/70; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 9/417-418; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 504.

²⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/222; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/387-409; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/229-279; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 4/111-115.

²⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/131; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 7/495-496; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 417.

²⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/119; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 7/471-472; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 414.

Öte yandan diğer üç tarikte de geçen “Ensardan biri” mechûl bir râvi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819) *Müsned*’inde tahrir ettiği Huzeyfe rivayetini incelediğimizde az da olsa farklı tarik ve farklı lafızlarla nakledilen bir rivayet bulunmaktadır. Burada hadisın isnadında yer alan “Ensardan biri” için “Abdî’l-Eşhel oğullarından Ensardan bir adam” ifadesi yer almaktadır.²⁸²

Ancak her halükarda ismi bilinmeyen doğal olarak adalet durumu da belli olmayan bu râvi hadisın sıhhatini ciddi anlamda etkilemektedir. Kaydedilen bilgilerden hareketle Ebû Dâvud’un sükût ettiği mezkûr sâlih hadis zayıf hadis hükmündedir. Nitekim Münzirî, hadisın isnadında hem mechûl hem de zayıf râvinin bulunması hasebiyle mezkûr hadisın zayıf olduğunu ifade etmektedir.²⁸³

²⁸² Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/347 (hadis no. 435). Abdü’l-Eşhel oğulları, Ensardan Evs kabilesinin bir koludur. Meşhur sahâbî Sa’d b. Muâz (ö. 5/627) bu kola mensuptur. Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ - İbrâhim el-Ebyârî - Abdülhafız eş-Şelebî (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba’ati Mustafa, 1375/1955), 1/686.

²⁸³ Münzirî, *Muhtasaru Sünen-i Ebî Dâvud*, 3/272-273.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sâlih hadisin sahih ve hasen hadise şâmil bir ıstılah olmasının yanında zayıf olduğu halde mutâba'ât ve şevâhid yoluyla rivayeti güçlendiren bir anlamda zayıflığı müncebir olan hadisler için kullanılıp kullanılmadığına dair soruların incelendiği bu çalışmada, mervîyi sıhhat veya hüküm açısından sâlih olarak niteleyen ilk âlimin Abdullah b. Mübârek olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar ilk dönem hadis münecitlerinin kullandıkları terimler yerleşik bir tanım ihtiva etmese de çalışmaya konu olan terimin mahiyeti hakkında ipuçları vermektedir. Bu meyanda ilk dönem hadis âlimlerinin genel olarak sika, sebt, zayıf ve yüktebu hadîsuhû olarak nitelenen râvilerin rivayetlerine sâlih hükmü verdikleri görülmüştür.

Sâlih hadis ile ilgili tartışmaların ağırlığını tabii olarak Ebû Dâvud'un *Sünen*'i oluşturmaktadır. Bu çalışmayla birlikte *Sünen*'de yaklaşık %97,86 oranında sâlih hadis bulunduğu tespit edilmiştir. Bu vechile Ebû Dâvud'un Lukata, Edâhî, Sayd, Vasâyâ, Eymân ve'n-Nüzûr, Akdiye, İlim, Eşribe, Tıb, Mehdi ve Sünne bölümlerinde tahrir ettiği hadislerin sıhhati ile ilişkili herhangi bir açıklamada bulunmadığı fikhî meselelerde ön plana çıkan Tahâret, Salât, Büyû' gibi bölümlerde ise açıklama yapmaktan kaçınmadığı görülmüştür.

Hattâbî'nin dolaylı olarak Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde sükût ettiği -sâlih- hadislerin sahih veya hasen hükmünde olduğunu belirtmesi sâlih hadis kavramının ıstılahlaşma serüveninde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Hicrî beşinci asrın ortaları altıncı asrın başında İbn Abdülber ve Makdisî'nin *Sünen*'de sükût edilen hadislerin sahih hükmünde olduğunu düşünmeleri câlib-i dikkat bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce Ebû Dâvud'un Mekkeli âlimlere gönderdiği mektupta yer alan "Haklarında bir şey söylemediklerim sâlihtir, bazıları bazısından daha sahihtir." ifadesi İbn Abdülber ve Makdisî'nin meseleye sahih hadis muvâcehesinden bakmalarına sebep olmuş olabilir.

Öte yandan İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbnü's-Seken gibi âlimlerin bir rivayeti değerlendirirken sâlihu'l-isnâd veya isnâduhû sâlihun gibi kavramlar kullanmaları başlangıçta sâlih hadisin sened ve metin açısından ayrıldığını ihsas ettirse de bu çalışma esnasında sâlihu'l-metn veya metnuhû sâlihun gibi bir kullanıma rastlanmamıştır. Ancak Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî, Bezzâr, Nesâî, Ukaylî, İbnü's-Seken ve Zehebî tarafından kullanılan sâlihu'l-isnâd veya isnâduhû

sâlihun terimlerinin, bir ıstılah olarak; isnadı makbûl (sahih-hasen) veya zayıf olsa bile mutâba‘ât ve şevâhid yoluyla güçlendirilebilen bir anlam içerdiği tespit edilmiştir.

Sâlih hadisin İbnü’s-Salâh ile hadis usulü kitaplarında yer alması önemli bir noktadır. Ebû Dâvud’un *Sünen*’de sükût ettiği hadislerin eğer *Sahîhayn*’da bir karşılığı var ise sahih, değil ise hasen olduğunu ifade eden İbnü’s-Salâh’ın İbn Kesîr ve ‘Irâkî’yi etkilediği görülmektedir. Yine bu çalışmada Ebû Dâvud’un *Sünen*’de sükût ettiği hadislerin durumu hakkında İbnü’s-Salâh ile Nevevî’nin mutlak olarak aynı fikirde olmadıkları, yaygın olan bu kabulün gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir.

Ebû Dâvud’un *Sünen*’i üzerinden sâlih hadise dair ıstılah gelişimi, Münzirî ile farklı bir noktaya evirildiği tespit edilmiştir. Zira o *Sünen*’de sükût edilen hadislerin kimisinin zayıf hükmünde olduğunu belirterek sâlih hadisin zayıf hadis ile bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Hatta Münzirî’nin bu kanaatinin hicrî onuncu asra kadar bir karşılık bulduğu da söylenebilir.

Hicrî sekizinci asra gelindiğinde İbn Rüseyd, İbn Seyyidünnâs gibi âlimlerin *Sünen*’de sükût edilen hadisler arasında zayıf değil de sahih veya sahih-hasen hükmünde rivayetlerin bulunduğunu iddia etmeleri mezkûr kavramın anlam genişlemesi yerine daraldığına işaret ettiği söylenemez. Zira Zehebî, Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde açıklama yapmadığı hadislerin arasında mutâb‘i ve şâhid‘i bulunmayan az zayıf hadisler ve râviden dolayı çok zayıf hadisler bulunduğunu belirttikten sonra, *Sünen*’deki hadis türlerini altıya ayırmış, onun ortaya koyduğu bu yaklaşım İbn Kayyim, İbnü’l-Vezîr ve İbn Hacer gibi âlimleri son derece etkilediği görülmüştür. Artık *Sünen*’de sâlih olduğu düşünülen hadisler arasında az zayıf veya çok zayıf hadislerin mevcudiyeti konuşmaya başlanmıştır. Ayrıca İbn Hacer ile çağdaş İbnü’l-Vezîr’in sâlih hadisi tespit etmek için bazı tavsiyelerde bulunduğu kaydedilmiştir.

Bu çalışmada tespit edilen bir başka husus da Bikâî ve Sehâvî’nin *Sünen*’de sükût edilen -sâlih- hadisler hakkında hocaları İbn Hacer ile aynı kanaati taşımadıklarıdır. Çünkü gerek Bikâî gerekse Sehâvî *Sünen*’deki sâlih hadisler arasında sahih, hasen ve az zayıf hadisler bulunduğunu düşünmektedirler. Kanaatimizce Bikâî ve Sehâvî’nin *Sünen*’de sükût edilen hadisler hakkında yapmış oldukları bu taksimât sâlih hadisin ortaya çıktığı ilk kullanımdan itibaren ıstılahî gelişiminin artık duraklamaya girdiğini göstermektedir. Ayrıca Süyûtî’nin Ebû Dâvud’un *Sünen*’i üzerinde gelişen bir meseleden hariç, müstakil olarak yapmış olduğu sâlih hadis tanımı ise kendisinden

önceki âlimlerin mezkûr kavram üzerindeki düşüncelerinin bir arada bulunduğu bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

20. yüzyıla gelindiğinde sâlih hadis tartışmalarının içinde bulunduğu durağan halin devam ettiği tespit edilmiştir. İbnü'l-Vezîr'in *Tenkîhu'l-enzâr* adlı hadis usulü eserini şerh eden Emîr San'ânî, burada konu hakkında pek çok âlimin görüşlerini tenkit ederken Zehebî ve İbn Hacer'in görüşlerinde sükût etmesi dikkat çeken bir husustur. Yine bu asırda Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde tahrir ettiği hadislerin sıhhatine yönelik Zehebî'nin kategorisini serdettiği görülen Leknevî, zımnen Zehebî gibi düşündüğü ihsâs ettirilse de o *Sünen* kitaplarında yer alan hadisler için yaptığı genel değerlendirmede “*Sünen* kitaplarında tahrir edilen her hadisle delil getirilir ve aynı şekilde *Kütüb-i Sitte* veya *Kütüb-i Seb'a* dışında tahrir edilen her hadis zayıftır, delil getirilemez.” fikrinin güvenilir olmadığını belirtmektedir. Bu açıklama şunu göstermektedir ki, Leknevî'ye göre Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde zayıf hadisin mevcudiyeti gayet mümkündür.

Bu çalışmada tespit edilen bir diğer nokta da 20. yüzyıldan sonra sâlih hadis kavramı üzerinde görüş bildiren âlimlerin ağırlık noktası Ebû Dâvud'un *Sünen*'i olmuştur. Hattâbî, İbn Hacer, Bikâî'nin mesele hakkındaki kanaatlerini takip eden âlimler doğal olarak *Sünen* etrafında gelişen bir yaklaşım izlerken Süyûtî gibi düşünen âlimler *Sünen*'den bağımsız bir anlayış içerisindeyler. Tâhir el-Cezâirî, Ahmed Naim Bey, Tehânevî ve Subhî es-Sâlih, Hattâbî'nin mezkûr mesele hakkında 20. yüzyıldaki takipçileri arasında görülmektedir. İbn Hacer'in görüşlerini açıkça önemseydiğini vurgulayan Ebû Gudde, hocası M. Zâhid el-Kevserî'den nakillerde bulunarak onun da İbn Hacer ile aynı kanaati taşıdığını göstermektedir. Muâsır hadis âlimlerinden Nureddin İtr ve Muhammed Avvâme'nin ise Bikâî gibi düşündükleri tespit edilmiştir. Muhammed Avvâme, Süyûtî'nin *Tedribu'r-râvî*'sinin tahkikinde düştüğü dipnotlarda sâlih hadis kavramının eğer Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde gündeme gelirse sâlih li'l-i'tibâr, *Sünen* haricinde bir kullanım olduğunda ise sâlih li'l-ihticâc kabilinden olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca *Sünen*'de sükût edilen hadislerin arasında şiddetli zayıf hadis bulunmadığına vurgu yapmaktadır. Bu noktada Muhammed Avvâme'nin Bikâî ve doğal olarak Sehâvî gibi düşündüğü görülmüştür. Süyûtî'nin makbul hadisler arasında saydığı sâlih hadis tarifini benimseyen âlimler arasında ise Cemâleddin Kâsımî, Muhammed b. Sâlih el-Useymin, Abdullah Sirâciddîn, Seyyid Abdülmâcid

el-Gavrî, Bedûsseyyid el-Lahhâm - Mustafa Saîd el-Hın ve Vellevî el-Îtyûbî gibi ilim adamlarının isimleri kaydedilmiştir.

Gerek Arap Dünyasında gerekse Türkiye’de yapılmış çalışmalar arasında müstakil olarak sâlih hadis konusunu inceleyen bir çalışma bulunmadığı, ancak Ebû Dâvud’un *Sünen*’i üzerinde gelişen bir mesele olarak ele alındığı görülmektedir. Oysa söz konusu kavramın hem Ebû Dâvud öncesinde hem de Ebû Dâvud sonrasında hadis âlimleri tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine Türkiye’de yapılan çalışmaların özel bir çalışma ürünü olmadıkları göz önünde bulundurulduğunda mezkûr kavramın tüm yönlerini ortaya koymakta yetersiz kalındığı söylenebilir. Bütün bunların haricinde Türkiye’de yapılan bazı çalışmalar teyide veya tashîhe ihtiyacı olduğu görülmüştür. Bunların başında TDV İslam Ansiklopedisindeki “Sâlih” maddesi gelmektedir.

Netice itibari ile şemsiye bir kavram olarak tavsif ettiğimiz sâlih hadis kavramının teorik açıdan ele alınmasının ardından pratikte karşılığını ortaya koymak adına sâlih olarak nitelenen rivayetlerin *Sahîhayn*’da bulunan veya sahih hadis şartlarını ihtiva edenler, hasen li-zâtihî veya âdîd ile hasen li-gayrihî seviyesine yükselen hadisler ve son olarak zayıf hadis olduğu düşünülen sâlih hadis, şeklinde dört başlık altında değerlendirilmesinin isabetli olacağı düşünülmüştür. Böylelikle burada örnek olarak verilen sâlih hadisin içerisinde pek çok hadis türünü ihtiva eden bir kavram olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak, örnek rivayet incelemelerinin esasında geniş soluklu çalışmalara kapı aralayacağı düşünülebilir. Meselâ *Sünen*’de sâlih olduğu tespit edilen hadislerin tümü kurulacak olan bir komisyon ile tetkik edilebilir. Yapılacak olan incelemelerin sonucunda sükût edilen hadislerin bir arada bulunduğu yeni bir eser neşredilebilir. Öte yandan Münzirî’nin *et-Terğîb ve ’t-terhîb* ve *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserleri üzerinde yapılacak müstakil bir çalışmada Ebû Dâvud’un sükût ettiği hadislere bakış açısı araştırılmaya değer konulardandır. Sâlih hadisin ilk defa zayıf hadis ile ilişkini dile getiren Münzirî’nin, zayıflığın şiddetine dair kanaati böylece daha net görünebilir.

KAYNAKLAR

- Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *es-Sünne*. thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî. Demmâm: Dâru İbn Kayyim, 1406/1986.
- Abdullah Sirâcüddîn, Ebû'n-Necîb Abdullah Sirâcüddîn b. Muhammed Necîb Sirâciddîn el-Hüseynî el-Halebî. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs*. Halep: Mektebetü Dâri'l-Felâh, 1430/2009.
- Ağırakça Şahyar, Ayşe Esra. *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle -Zayıf Hadis Rivayeti- Metodolojik Anlam ve Yorum*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2011.
- Ağırman, Cemal. *Hadis Kaynaklarının Dili*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Ağırman, Cemal. "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/2 (Aralık 2006). 55-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4297/255432>.
- Ahmed b. Hanbel, Suâlâtü Ebî Dâvud li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvâti ve ta'dîlihî, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hükm, 1414/1993.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût - Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. b.y: Müessetü'r-Risâle, 1421/ 2001.
- Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifeti'r-ricâl* (oğlu Abdullah rivayeti). thk. Vasıyullâh b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisârî 'ulûmi'l-hadîs*. nşr. Bedîusseyyid el-Lahhâm. Dimaşk: Dâru'l-Feyhâi, 1437/2016.
- Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî. *İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. M. Mustafa el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1400/1980.
- Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh. *Su'âlâtü Muhammed b. 'Osmân b. Ebî Şeybe li-'Alî b. el-Medîni fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1404/1984.
- Ânî, Velîd b. Hasan. *Menhecü dirâseti'l-esânîd ve'l-hüküm 'aleyhâ ve yelîhî dirâseten fî tahrîci'l-ehâdîs*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1420/1999.
- Âşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkidi*. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Avfî, Muavvad Bilâl. *Ebû Dâvud es-Sicistânî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*. Mekke: el-Câmi'tü Ümmî'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1400/1980.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2020.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul TDV Yayınları, 1994.

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1994.

Babanzâde, Ahmed Naim. *Hadis Usulü ve Istılahları*. nşr: Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kebîr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr lil-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1432/2011.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 1430/2009.

Bikâî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*, thk. Mâhir Yasin Fahl. 2 Cilt. Riyad: Meketebetü'r-Rüşd, 1428/2007.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Bulak: es- Sultâniyye, 1422/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târihu'l-Kebîr*, 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâru'l-Maârifî'l-'Usmâniyye, t.s.

Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılâh*. thk. Âişe Abdurrahman. b.y.: Dâru'l-Maârif, t.s.

Cevâbra, Üveys Bâsim. *Mustalahu "el-İsnâdu'l-kavî" 'inde'l-muhaddisîn*. Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2015.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr el-Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1407/1987.

Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî. *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebû'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. *Ahvâlü'r-ricâl*, Pakistan: Hadis Akademi, t.s.

Cüdey'i, Abdullah b. Yusuf. *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Reyyân, 1424/2003.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 49. Basım, 2020.

- Çakan, İsmail Lütü. *Ana Hatlarıyla Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınları, 15. Basım, 2017.
- Çakan, İsmail Lütü. *Hadis Edebiyatı Çeşitleri – Özellikleri Faydalanma Usulleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Basım, 2017.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Dâru’l-Müsennâ, 1360/1941.
- Çelik, Abdullah. “Hicrî III. Asırda Hadis Usulüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Bahar 2018), 127-130. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/498065>.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *Müsnedü’l-Dârimî (es-Sünen)*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdîrrahîm b. Vecîhiddîn. *Hüccetullâhi’l-bâliğa*. thk. Seyyid Sâbık. 2. Cilt. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1426/2005.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvud’un Sünen’i Kaynakları ve Tasnif Metodu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 1430/2009.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme. 6 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 3. Basım, 1431/2010.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî (Selâsü resâ’il fî ‘ilmi mustalahi’l-hadîs içinde)*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: el-Mektebetü Matbû‘âti’l-İslâmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke ve ğayrihim fî vasfî Sünenihî*. nşr. Muhammed b. Lütü es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru’l-Arabiyye, t.s.
- Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. y.y. Dâru’l-Fikr, 1399/1979.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/348-349. İstanbul TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sâlih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/32. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. “Ma‘rûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/66. Ankara TDV Yayınları, 2003.

Efendioğlu, Mehmet. “Mahfûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/334-335. Ankara TDV Yayınları, 2003.

Ekici, Zeynep. *Yahyâ b. Ma‘în’in Târîh’inde “Sâlih”, “Sâlihu’l-Hadîs” ve “Süveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=DO802lndrzgkd9oi96wphw&no=32R5cB42jlNhuFxml8onAQ>.

Ekici, Zeynep. “Hadis İlminde “Sâlih”, “Sâlihu’l-Hadîs” ve “Süveylih” Terimleri”. *Hadis ve Sıyer Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 7-39. <https://www.hadithandsira.info/wp-content/uploads/2019/01/04-01-01.pdf>.

Emir San‘ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *Tavzîhu’l-efkâr li-me‘ânî Tenkîhi’l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. ‘İvaziyye. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1997.

Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî. *Fethu’l-bâkî bi-şerhi (‘alâ) Elfiyyeti’l-‘Irâkî*. thk. Abdüllatif Hemîm - Mâhir Yasin Fahl. 2. Cilt. b.y: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2002.

Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî. *el-Ma‘rîfe ve’t-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Bağdat: Matba‘atü’l-İrşâd, 1393/1974.

Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü’l-muhît*, thk. Muhammed Naim el-Araksûsî. Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.

Gamlâs, Abdullah Muhammed. “er-Ruvâtü’l-mevsûfûn bi ‘sâdukun lehû evhâm’ inde İbn Hacer fi’t-Takrîb ittefaka el-Buhârî ve Müslim ‘ale’r-rivâyeti lehümâ fi sahîhimâ”. *Câmiatü’l-Melik Hâlid li’l-ulûmi’s-şer’iyye ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye* 16/1 (2020), 38-107.

Gavrî, Seyyid Abdülmâcid. *Mevsû‘âtü ‘ulûmi’l-hadîs ve funûnihî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.

Gümüş, Fatih. “Hasen Hadis İstılahının Gelişiminde İbnü’s-Salâh’ın Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (Aralık 2021), 1231-1252. <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/66216/969983>.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri. *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, thk. Seyyid Mu‘azzam Hüseyin. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1397/1977.

- Halil, Nedâ Abdullah. “Mâ sekete ‘anhu Ebû Dâvud fî Sünenihî”, *Mecelletü Külliyyeti’l- ‘Ulûmi’l-İslâmiyye* (2011), 236-322.
- Halîlî, Ebû Ya‘lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî. *el-İrşâd fî ma‘rifeti ‘ulemâ’i’l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1988.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu‘cemü’l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1416/1995.
- Hamîd, Sa‘d b. Abdullah. *Menâhicü’l-Muhaddisîn*, thk. Ebû Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-Mübârek. y.y.: Dâru Ulûmi’s-Sünne, 1420/1999.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi‘ li-ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi‘* thk. Mahmûd Tahhân. 2. Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Maârif, t.s.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî (ma‘rifeti usûli) ‘ilmi’r-rivâye*. Haydarâbâd: Dâiratü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1357/1938.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî. *Me‘âlimü’s-Sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Matb‘atü’l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hemdânî, Ebû Abdirrahmân Mukbil b. Hâdî b. Mukbil. *el-Muktarah fî ecvibeti ba‘zı es‘ileti’l-mustalah*. San‘a: Dâru’l-Âsâr li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, 1425/2004.
- Hızır, Adnan Ali. *Mustalahu’l-Hadîs Kable’t-Tasnîf*. Dimeşk: Câmi‘atü Dimeşk Külliyyeti’ş-Şerî‘a Kısmu ‘Ulûmi’l-Kur‘ân ve’l-Hadîs, Doktora Tezi, 2015.
- Irâkî, Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve’l-izâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti’bni’s-Salâh (Muhammed Râğıb Tabbâh’ın el-Misbâh ‘alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh adlı kitabı ile)*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, t.s.
- Irâkî, Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu’t-Tebşıra ve’t-tezkira*, thk. Abdüllatif Hemîm - Mâhir Yasin Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423/2002.
- Itr, Nureddin. *Menhecü’n-nakd fî ‘ulûmi’l-hadîs*. Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 38. Basım, 1441/2020.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü’l- İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. y.y.: Dâru’l-Fikr, 1415/1995.

- İbn Balabân, Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebû Hâtîm. *el-İlâli li'bni Ebî Hâtîm*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd. 7 Cilt. y.y.: Metâbi'u'l-Hamîzî, 1427/2006.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî -Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî Amîr. 2. Cilt. Medine: İhyâu'Türâsi'l-İslâmî, 1404/1984.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin Itr. Dimeşk: Matba'atü's-Sabâh, 3. Basım, 1421/2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sâhîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. b.y: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müdeillisîn*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1406/1986.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye*. thk. Komisyon 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime-Dâru'l-Gays, 1419/1998.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. 12 Cilt. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Vâ'î, 1396/1976.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru'ulemâ'i'l-emsâr*. thk. Merzûk Ali İbrahim. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî- Abdülhafız eş-Şelebî. 2 Cilt. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3 Basım, 1424/2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*, thk. Servet Akkâşe. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Basım, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût, Âdil Mürşid vd. 5 Cilt. b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Mancuveyh, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrâhim. *Ricâlü Sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Recep, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd. 2 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Ahmed Ma'bed Abdülkerim. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1409/1988.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr 'âle'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Tehzîbü's-Sünen li'l-İmâm İbn el-Kayyim*, thk. İsmail b. Gâzî Merhabâ. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1428/2007.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2002.
- İbnü'l-Keyyâl, Ebû'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed (Berekât) b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb ed-Dımaşkî. *el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruvâtî's-sikât*. thk. Abdülkayyûm Abdü-Rabbi'n-nebi. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1401/1981.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Gayt-Abdullah b. Süleyman b. Yâsir b. Kemâl, 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicra, 1425/2004.
- İbnü'l-Mülakkın. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *Muhatasaru Telhîsi'z-Zehebî*. thk. Abdullah b. Hamed el-Lâhîdân - Sa'd b. Abdullah Âlû Humeyyid. 8 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411/1990.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî. El-Yemânî. *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan el-Hallâk. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mari'fetü Envâ'i 'Ulûmi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr. Dımeşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1406/1986.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahabârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1985.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa. *İs'âfu Zevî'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*. Medine: Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, 1414/1993.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa. *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Dâru Âl-Berûm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1424/2003.
- Kandehlevî, Muhammed İdrîs. *Minhatü'l-muğîs fî şerh-i elfiyeti'l-hadis*. thk. Sâcid Abdurrahman es-Sıddîkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Münzirî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Karadeniz, Hatice. *Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=c2aFE9qfJ22qW5EToWGYyg&no=PtIBY5dS2mUhnMYYVdaEAvg>.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Kāsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd. *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Reşîd Rızâ - Muhammed Behcet Baytâr. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 5. Basım, 1431/2010.
- Kaya, Mehmet Fatih. *Hadis Usulünde İhtilât Râvinin Akıl ve Hafıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Etkisi*. İstanbul: Rihle Kitap, 2011.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnân Derviş - Muhammed Mısırî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, t.s.
- Kevserî, Muhammed Zâhid Kevserî. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikiyye t.s.
- Kevserî, Muhammed Zâhid Kevserî. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî te'lîfihî li-kitâbi's-sünen*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1440/2018.
- Kevserî, Muhammed Zâhid Kevserî. *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1410/1990.
- Klasik Metin Okumaları. “Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî (M. Fatih Kaya)”. Youtube. Yayın Tarihi 19 Ekim 2017. 00:39:30-01:25:00. <https://www.youtube.com/watch?v=uGqft6Jr0RQ>.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Köktaş, Yavuz. “Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Bahar 2002), 149-170. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/827058>.
- Kudât, Şeref. *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlü*, çev. Halil İbrahim Doğan. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 20. Basım, 2010. Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Lahhâm, Bedîusseyyid - Hım, Mustafa Saîd. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 5. Basım, 1425/2004.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *Zaferü'l-emânî bi şerhi'l-Muhtasari's-*

- Seyyidi 'ş-Şerîfi 'l-Cürcânî fî mustalahi 'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kahire: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 1437/2016.
- Leknevî. *el-Ecvibetü 'l-fâzıla li 'l-es'ileti 'l-Aşareti 'l-Kâmile*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü Matbû'âtî 'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1414/1994.
- Leknevî. *er-Ref' ve 't-tekmîl fî 'l-cerh ve 't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü Matbû'âtî 'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1407/1986.
- Ma'rûf, Beşşâr Avvâd - Arnaût, Şuayb. *Tahrîru Takrîbi 't-Tehzîb li 'l-hâfiz Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Makdisî, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî. *Şürûtü 'l-e'immeti 's-sitte (Selâsü resâ'il fî 'ilmi mustalahi 'l-hadîs içinde)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: el- Mektebetü Matbû'âtî 'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' (Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî rivayeti)*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i'Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' (Şeybânî rivayeti)*, thk. Safvân Dâvûdî, 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1441/2020.
- Malkoç, Abdülkerim. "Abû Dâwûd's Letter in which He Discussed His Method in *as-Sunan*: The Text and Translation with Notes", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 50 (Aralık 2018), 243-269. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612305>.
- Medhalî, Muhammed b. Hâdî. *Mâ Sekete anhu el-İmâm Ebî Dâvud mimmâ fî isnâdihî da'fun*. Medine: el-Câmi'atü 'l-İslâmiyyetü bi'l-Medîneti 'l-Münevvera, Yüksek Lisans Tezi, 1413/1992.
- Mevsîlî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü 'l-Kemâl fî esmâ 'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi 'l-Kemâl*. thk. thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, 1422/2001.
- Mu'cemu Mustalahâti 'ş-Şer'iyye*. Erişim 10 Şubat 2022. <https://islamic-content.com/dictionary>.
- Mu'cemu Mustalahâti 'ş-Şer'iyye*. Erişim 31 Ocak 2022. <https://islamic-content.com/dictionary>.

- Muhammedî, Fâyize. *‘Ulûmu’l-hadîs fî Sünen-i Ebî Dâvud*, Batna/Cezayir: Câmi‘atü’l-Hâc li-Hızr, Doktora Tezi, 2007.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *Muhtasarü Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Maârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, 1431/2010.
- Münzirî. Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Terğîb ve’t-terhîb mine’l-hadîsi’s-şerîf*. thk. Mustafa Muhammed Ammâre. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, 1388/1968.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi‘u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.
- Nedvî, Takiyyüddîn. *Ebû Dâvud el-Hâfız el-Fakîh*. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 3. Basım, 1417/1996.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün‘im Şilbî. Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *ed-Du‘afâ’ ve’l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Halep: Dâru’l-Vâ‘î, 1396/1976.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Matbû‘atî’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Îcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvud*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân. Ammân: Dâru’l-Eseriyye, 1428/2007.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *et-Takrîb ve’t-teysîr li(fî)-ma‘rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr*. thk. Muhammed Osman el-Hıst. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1405/1985.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Nûristânî. Muhammed Muhammedî b. Muhammed Cemîl. *el-Medhal ilâ Süneni’l-İmâmi Ebî Dâvud*, Kuveyt: Mektebetü Şuûni’l-Fenniyye, 1429/2008.
- Özçelik, Harun. “Ebû Dâvud’un *Sünen*’de Haklarında Sükût Ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 132-160.
- Özdemir, Adem. *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/92391>.
- Özdemir, Veysel. “Cerh-Ta’dîl İlminde Müteşeddît ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”. *Kahramanmaraş Sütçü*

- İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (2014), 129-175.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211648>.
- Polat, Salahattin. “İbn Uleyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/428-429. İstanbul TDV Yayınları, 1999.
- Polat, Salahattin. “İ’tibar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/455. İstanbul TDV Yayınları, 2001.
- Polat, Salahattin. vd. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî ğarîbi’l-kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1412/1991.
- Râsih, Abdülmennân. *Mu‘cemu Istilâhâtî’l-Ehâdisi’n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2004.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2017.
- San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî‘ es-San‘ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A‘zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Sehârenpûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd. *Bezlü’l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî. 14 Cilt. Hindistan: Merkezû eş-Şeyh Ebî’l-Hasen en-Nedvî li’l-Buhûs ve’d-Dirâseti’l-İslâmiyye, 1428/2006.
- Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed. *Fethu’l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti’l-hadîs li’l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003.
- Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed. *Bezlü’l-mechûd fî hatmi Süneni Ebî Dâvûd*. Riyad: Mektebetü Edvâi’s-Silefi, 1424/2003.
- Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed. *Hatmu Süneni’l-İmâm Ebî Dâvud*. Riyad: Edvâu’s-Silefi, 1425/2004.
- Sıbt İbnü’l-Acemî, Ebü’l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî, *el-İğtibât li-men rumiye bi’l-ihtilât*. thk. Alâuddîn Ali Rıza. 1 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1408/1988.
- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb. *el-Menhelü’l- ‘Azbi’l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Emîn Mahmûd Muhammed Hattâb. 10 Cilt. Kahire: Matba‘atü’l-İstikâme, 2. Basım, 1351/1932.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*. thk. Ebî Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnûsî. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, t.s.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. İvaziyye. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. el-Üm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *İhtilâfû'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Müsnedü's-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. thk. 'İsâmuddîn es-Sabâbutî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Tahhân, Mahmud. *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 11. Basım, 1432/2011.
- Târık b. İvazullah. *Şerhu lügati'l-muhaddisi manzûme fî mustalahi'l-hadîs*. y.y. Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kahire: Dâru's-Selâm, 8. Basım, 1431/2010.
- Tekineş, Ayhan. *Geleneğin Altın Zinciri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2006.
- Temîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymîn. *Mustalahu'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-İlm, 1415/1994.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *İlelû't-Tirmizî el-kebîr*. thk. Subhî Sâmurâi vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1988.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk İki Asır*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ubeyd, Nihad Abdülhalim. "Sükûtu Ebî Dâvud 'ale'l-hadîsi fi Sünenihî", *Külliyetü 'ş-Şerî'a ve 'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* (Şevval 1416/1995), 265-324. <https://down.ketabpedia.com/files/bkb/bkb-ha2550-ketabpedia.com.pdf>.
- Uğur, Mücteba. "İhtilât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/571. İstanbul TDV Yayınları, 2000.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Uslu, Recep. "İstahr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/202-203. İstanbul TDV Yayınları, 2001.
- Vâsîtî, Ebû'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selim er-Rezzâz. *Târîhu Vâsît*. thk. K. Avvâd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1985.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Ma'rîfetü'r-ricâl 'an Yahya b. Maîn (İbn Mahrez rivayeti)*. thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr. 2 Cilt. Dimeşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1405/1985.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1408/1988.
- Yahyâ b. Maîn. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Kitâbuhû et-Târîh (Osman ed-Dârimî rivayeti)*. thk. A. Muhammed Nur Seyf. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, t.s.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Zebîdî, Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Babanzâde Ahmed Naim. 12 Cilt. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Basım, 1976.

- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1422/2001.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1412/1991.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* thk. Şuayb Arnaût vd. 25 Cilt. b.y: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. 15 Cilt. b.y: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdî Seyyid Emîn. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1425/2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc. 3 Cilt. Riyad: Advâu's-Selef, 1419/1998.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1423/2002.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 2019 yılında *Kur’an’da ‘İbâdurrahman Kavramı* adlı bitirme tezi ile Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nden mezun oldu. 2020 yılında Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı -Hadis- yüksek lisans programına yerleşti. Halen İstanbul Tuzla Halil Türkkan Fen ve Sosyal Bilimler Anadolu İmam-Hatip Lisesi’nde Meslek Dersleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Ahmet Aktaş, “Hadis Usulünde Sâlih Hadis Kavramı”, *III. İZU Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2022).